

**HİMMETZÂDE ABDÎ, ŞERH-İ BAZI KASÂ'İD-İ URFÎ
(TENKİTLİ METİN- İNCELEME)**

Semra MELHEM

**Yüksek Lisans Tezi
Eski Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı
Doç. Dr. Ahmet TOPAL**

2020

Her Hakkı Saklıdır.

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ESKİ TÜRK EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

Semra MELHEM

HİMMETZÂDE ABDÎ, ŞERH-İ BAZI KASÂ'İD-İ URFÎ
(TENKİTLİ METİN-İNCELEME)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Doç. Dr. Ahmet TOPAL

ERZURUM-2020

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

TEZ BEYAN BİLDİRİMİ

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esasları'nın ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum **“HİMMETZÂDE ABDÎ, ŞERH-İ BAZI KASÂ'İD-İ URFÎ (TENKİTLİ METİN- İNCELEME)”** adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıyı kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından yayınlanan *Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*'nin lisansüstü tezlerin düzenlenmesini ve erişime açılmasını düzenleyen 5. maddesinin 1. fıkrasına göre [Ulusal Tez Merkezi, enstitü ve fakülteler tarafından Tez Otomasyon Sistemine yüklenen tezlerin bibliyografik bilgilerini kontrol eder, kataloglama kurallarına göre düzenler, konu başlıklarını belirler ve tam metin olarak internet üzerinden erişime açar.] basılı ve elektronik kopyalarına erişim izni verdiğimi onaylarım.

08.01.2020

Semra MELHEM

İSTİSNAİ DURUMLAR

Patent alma sürecinin devam etmesi sebebiyle (2 Yıl)*

Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından yayınlanan *Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*'nin lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesini düzenleyen 6. maddesinin 1. fıkrasına göre teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi sebebiyle teze erişim, Enstitümüz Yönetim Kurulunun .../.../.... tarih ve sayılı kararı ile 2 (iki) yıl süreyle engellenmiştir.

Yeni Teknik, Materyal ve Metotların Varlığı (6 ay)*

Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından yayınlanan *Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*'nin lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesini düzenleyen 6. maddesinin 2. fıkrasına göre teze yeni teknik, materyal ve metotlar kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkânı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içerdiği için tez danışmanının önerisi ve ana bilim dalının uygun görüşü üzerine Enstitümüz Yönetim Kurulunun .../.../.... tarih ve sayılı kararı ile teze erişim 6 (altı) ay süreyle engellenmiştir.

Ulusal Çıkar ve Güvenlik Durumu (Gizlilik Dereceli Çalışmalar) *

Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından yayınlanan *Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*'nin gizlilik dereceli tezler bahsini düzenleyen 7. maddesinin 1. fıkrasına göre bu teze erişim, ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendirdiği için Enstitümüzün uygun görüşü üzerine Üniversitemiz Yönetim Kurulunun .../.../.... tarih ve sayılı kararı ile Üniversitemiz Yönetim Kurulu aksi karar verinceye kadar engellenmiştir.

* İstisnai durumlar danışmanın yazılı başvurusu ve Enstitü / Üniversite Yönetim Kurulunun onayı ile kabul edilir.

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TEZ KABUL TUTANAĞI

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Doç. Dr. Ahmet TOPAL danışmanlığında, Semra MELHEM tarafından hazırlanan bu çalışma 08/01/2020 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından **Türk Dili ve Edebiyatı** Ana Bilim Dalı **Eski Türk Edebiyatı** Bilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Selami ECE
Jüri Üyesi : Doç. Dr. Ahmet TOPAL
Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi Caner SOLAK

İmza :
İmza :
İmza :

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir **08.01/2020**

Enstitü Müdürü

Prof. Dr. Rifat KUTÜK
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET	III
ABSTRACT	IV
KISALTMALAR	V
ÖN SÖZ	VI
GİRİŞ.....	1
URFÎ-İ ŞİRAZÎ HAYATI VE ESERLERİ	1
HAYATI	1
ESERLERİ	2
Divan	2
Mecma' u'l-ebkar	2
Ferhad u Şirin.....	2
Sakiname	2
Risale-i Nefsiyye	3
BİRİNCİ BÖLÜM	4
ŞARİH HİMMETZADE ABDÎ HAYATI VE ESERLERİ	4
1.1. HAYATI	4
1.1.1. Edebi kişiliği	6
1.1.2. Bestekarlığı	8
1.1.3. Hattatlığı	9
1.2. ESERLERİ	10
1.2.1. Divan-ı Nu' ut-ı Abdî	10
1.2.2. Divan.....	10
1.2.3. Gencine-i İ'caz	10
1.2.4. İlâhiyyat	10
1.2.5. Na't-ı Resulü's-Sakaleyn	10
1.2.6. Divan-ı Lügaz.....	11
1.2.7. Şerh-i Ba'zı Kasâ'id-i Urfî.....	11
İKİNCİ BÖLÜM	13
ŞERH-İ BAZI KASÂ'İD-İ URFÎ İNCELEMESİ	13
2.1. ŞERH METODU	13
2.2. GÖNDERMELER	18
2.3. GRAMER TERİMLERİ	22
2.4. SÖZ VARLIĞI.....	26

2.5. İKTİBASLAR	30
2.5.1. Ayetler	30
2.5.2. Hadisler.....	31
2.6. ARAPÇA İBARELER VE KELAM-I KİBARLAR	32
2.7. MANZUM PARÇALAR	32
2.8. ESERİN KAYNAKLARI.....	33
2.9. ŞARİHİN NÜSHA TENKİT VE TESPİTİ.....	36
2.10. EDEBİ SANATLAR.....	37
2.11. TARİHİ VE MİTOLOJİK MALZEME	40
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	47
3. 1. NÜSHALAR.....	47
3. 2. METİN TESİSİNDE TAKİP EDİLEN YOL	48
3. 3. TENKİTLİ METİN.....	49
SONUÇ.....	112
KAYNAKÇA	113

ÖZET

Şeyh Abdullâh Efendi adıyla da bilinen Himmetzade Abdî, Bayramiyye tarikatı şeyhlerindedir. 1050'de (1640) İstanbul'da doğdu ve tahsilini orada yaptı. Bilhassa tefsir ve hadis ilimlerinde kendisini yetiştirdi. Edebi kişiliğinin yanı sıra hattat ve bestekârlığı ile de döneminde şöhret kazanmış bir şahsiyettir. 17. yüzyılın en çok şerh edilen şairlerinden, Urfî-i Şirazî şarihleri arasında; tevhid ve naat türlerindeki dört kasidesinin şerhi ile yerini aldı. *Şerh-i Bazı Kasâ'id-i Urfî* adlı bu eserin, şarihin uyguladığı şerh metodu, gramer özellikleri, edebi sanatlar, söz varlığı gibi muhtelif başlıklar altında analizi yapıldı. Şair ve şarihin, hayatı ve eserleri hakkında tanıtıcı bilgiler sunuldu. Son olarak da iki nüshadan oluşan tenkitli metin verildi.

Anahtar Kelimeler: Himmetzade Abdî, Urfî-i Şirazî, Şerh, Kaside, Kasâid, Klasik şerh

ABSTRACT

Himmetzade Abdî, also known as Sheikh Abdullâh Efendi, is one of the sheikhs of the Bayrammiye Sect. He was born in İstanbul in 1050 (1640) and made his collection there. He taught himself especially in tafsir and hadith sciences. Besides his literary personality, he is a character who gained fame during his time as a calligrapher and composer. One of the most widely commented poets of the 17th century, Urfî-i Shirazi sharihs; tawhid and naat types of the four kasidahs replaced with commentary. This study, titled Sharh-i Bazı kasâ'id-i Urfî, is based on sharih's interpretation method; grammatical features, literary arts, the presence of words were analyzed under various topics such as introductory information about the life and works of the poet and sharih was presented. Finally, two copies of critical texts were given.

Key words: Himmetzade Abdî, Urfî-i Shirazi, sharh, kaside, kasâ'id, classical sharh

KISALTMALAR

C	: Cilt
DİA	: Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
haz.	: Hazırlayan
İÜ	: İstanbul Üniversitesi
Nşr.	: Neşreden/ Neşriyat
OSAV	: Osmanlı Araştırmaları Vakfı
s.	: sayfa
S.	: Sayı
TDK	: Türk Dil Kurumu
TYEKB	: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı
vb.	: ve benzeri
Yay.	: Yayınevi / Yayınları

ÖN SÖZ

Türk edebiyatında, şerh faaliyetlerinin arttığı dönem 16. yüzyıldır ancak Hind üslubu metin şerhlerinin yapıldığı dönem 17 ve 18. yüzyıllardır. Bu dönem metinlerinin şerhe muhtaç olmasının sebebi muğlak ifadeler, mecazi anlamlar ve dolayısıyla her kesimden okuyucu kitlesinin edebi düzeyine hitap etmemesi sayılabilir. Zira bu müşkülleri taşımayan metnin şerhi değil ancak tercümesi olur.

Başka bir sebep olarak da dönem şarihlerinin, şarihlikteki maharetlerini, ancak böylesine zor bir üslubla kaleme alınan metinleri, şerh etmekle kanıtlama çabası gösterilebilir. Şerh metinlerinde şarihlerin birbirlerine yaptıkları atıflardan aynı metni şerh eden diğer şarihlere üstünlük kurma çabası görülür. Bazen tavsiye üzerine şerh telif edilir bazen de yukarıda söylediğimiz amaç doğrultusunda şarihin kendi kararı olur ve çoğunlukla şarihler teşrih sebeplerini şerh esnasında söylerler.

Hind üslubunun önemli temsilcilerinden Urfî, Türk edebiyatını oldukça etkilemiştir. Bu etki sadece şiirleriyle değil aynı zamanda şerh edebiyatımızda da fazladır. Hatta “onun şiirleri üzerinde uzmanlaşmış bir kadro yetişmiştir. O günün ilim mahfillerinde “*Urfîdân*” veya “*Urfîşinâs*” unvanlarıyla tanınan” şarihler arasında Urfî’nin şiirleri üzerine ciddi edebi tartışmalar olmuştur. Şerhi müşkil bulunan beyitler ise Urfîdânların gündemini hayli meşgul etmiştir. Türk edebiyatında Urfî etkisi, Urfî ile ilgili birtakım asılsız iddiaları da beraberinde getirmiştir. Şerhi yapılan manzume, Urfî’nin itikadı üzere değerlendirilir ve birbirinden farklı manaların verilmesine neden olur. İtikadının ehl-i sünnet üzere olmaması, saygı sınırını aştığı iddiaları onun Anadolu’da bazı kesimler tarafından kızılbaş olarak bilinmesine sebebiyet vermiştir. Bu iddiaların kaynağı ise, şerhi müşkil bazı beyitleridir. Şairin söz konusu manzumelerine şarihlerin verdiği mananın, ehl-i sünnet hassasiyeti göstermemesi ve İslam itikadına aykırı bulunmasıdır. Bu beyitler dolayısıyla meydana gelen ihtilaf, şarihleri ikiye bölmüştür. Urfî’yi itham edici şerhler yapan şarihlere karşılık olarak; ona karşı koruyucu bir üslup gösteren şarihler olmuştur. Urfî hakkında menfi bir tutum sergilemeyen bu şarihlerin, koruyuculuklarını naat ve tevhid türlerindeki kasidelerine yaptıkları şerhlerden anlıyoruz. Bu dönemde birçok şarih, Urfî divanı şerhinden çok bu türlerin şerhini yapmıştır. Naat ve tevhidlerin şarihler tarafından tercih edilmesinin sebeplerinden biri olarak da bu sebep düşünülebilir.

Urfî-i Şirazî şerhleri kendi içinde; divanına yapılan şerhler, gazel ve kasidelerine yapılan şerhler ve bir de müşkil görülen bazı beyitlerine yapılan şerhler olarak sınıflandırılabilir. Gazel ve kasidelerine yapılan şerhlerde ise bilhassa naat ve tevhid türündeki kasidelerine

yapılan Őerhlerin çoğunlukta olduğu görülür. Bir tarikat Şeyhi olan Himmetzade Abd de Urfi'nin ikisi tevhid, ikisi naat olan dört kasidesini Şerh etmiştir.

Şerh-i Bazı Kas'id-i Urfi adlı çalışma, bir giriş ve  bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında, Urfi'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir. Birinci bölümde, Şarih Himmetzade Abd (Abdullh)'nin hayatı, eserleri ve edebi kişiliği hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde; Şarihin, Şerh metodu üzerinde durulmuŐ, muhtelif başlıklar Şeklinde değerlendirmeler yapılmıştır. nc bölümde ise, eserin nüshaları tanıtılıp, metin tesisinde takip edilen yol belirtilmiş ve son olarak da tenkitli metne yer verilmiştir.

Çalışmamızın bütün aŐamalarında yardımlarını esirgemeyen, bizi her zaman büyük bir sabır ve nezaketle karŐılayan kıymetli danıŐman hocam Doç. Dr. Ahmet Topal'a; görüŐlerinden ve kütüphanelerinden istifade ettiğim kıymetli hocalarım Prof. Dr. Erdoğan Erbay ve Prof. Dr. Selami Ece'ye teŐekkürü bir borç bilirim.

Erzurum 2020

Semra MELHEM

GİRİŞ

URFÎ-İ ŞİRÂZÎ HAYATI VE ESERLERİ

HAYATI

Sebk-i Hindi akımının en önemli temsilcilerinden Urfî-i Şirâzî, 963 (1556) yılında Şiraz'da doğdu. Asıl adı Cemaleddin Muhammed'dir. Şiraz'da idarî ve hukukî görevler üstlenen babası Zeynelâbidîn Ali Belevî'nin mesleğine nisbetle "Urfî" mahlasını kullanmıştır. Bazı tezkire kitaplarında seyyid diye nitelendirilmişse de bunun doğru olmadığı söylenmiştir.¹

Şairlikteki maharetine ve sanattaki ustalığına rağmen Urfî'nin haşin ve mütekebbir oluşu ve mizacen kimse ile uyuşamaması, birçok kimseyi kendisine düşman etmiş; muasırları ile mücadelelerinin çirkinleşmesi sebebiyle, maruz kaldığı hakaret ve Hind-Türk imparatorlarının himayesinin cazibesi, Urfî'yi memleketi terk ile Hindistan'a göçe mecbur kılmıştır. Örfî gibi şairlerin Hindistan'a gidişine sebep, iddia edildiği gibi yalnızca dinî baskılar olmasa gerektir. Sîrûs Şemîsâ, buldukları yerde medih şiirinin bir getirisinin olmadığını gören şairlerin, geçim veya servet elde etme kaygısıyla Hind saraylarına yöneldiklerini söyler. Zira kaside ve medih o ülkede hâlâ eski şekliyle revaçtadır.²

Urfî, 993/1585 yılında Cirun Limanı'ndan gemi ile Ahmednagar'a gelmiş oradan da Fethpûr-Sikri'ye 19 Rebiülevvel 993/10 Mart 1585 tarihinde vasıl olmuştur. Orada Ekber Şah sarayının önde gelen şairlerinden Feyzî-i Hindî ile mülaki olduktan sonra Afganlılara karşı muharebe halinde olan Ekber Şah'ın yanına Feyzî ile birlikte Attok'a gider. Daha sonra Feyzî, kendisini sarayın melikü'ş-şuarası Mesîhuddîn Ebü'l-Feth Gilanî'yle tanıştıır. Onun aracılığıyla sanatsever kumandan Abdurrahîm Hân-i Hânân'a intisap eden Urfî ondan pek çok ihsan görür ve onun vesilesi ile Ekber Şah'a ve Şehzade Selim'e yakınlık sağlar. Şah'ın hizmetine girerek hayatının sonuna kadar sarayda kalır. Urfî-i Şirâzî 36 yaşında Şevvâl 999/Ağustos 1591 tarihinde dizanteriden ölmüş ve Lahor'a defnedilmiştir. Fakat 30 yıl sonra İtimâdü'd-Devle'nin veziri Mir Sabir İsfahânî tarafından kabri Necef'e nakledilerek orada yeniden defnedilmiştir.³

¹ Rıza Kurtuluş, "Örfî-i Şirâzî", *DİA*, C. 34, s. 96.

² Necip Fazıl Duru, "Şiraz'dan Hindistan'a Örfî'nin Sergüzeşti ve Klâsik Türk Şiirinde Örfî-i Şirâzî", *Bilig*, S. 26, Ankara, 2003, s. 118.

³ Mehmet Akif Gözitok, "Urfî-i Şirâzî'nin Hayatı, Eserleri, Edebî Şahsiyeti ve Edebiyatımıza Yansımaları", *ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 7, Erzurum, 2018, s. 28.

ESERLERİ

Divan

Urfî, ilk Divan'ını 996/1588 yılında tertip etmiştir. Bu Divan'da 26 kaside, 270 gazel ve tamamı 700 beyite tekabül eden kıt'a ve rubailer yer almaktaydı. Ölüm döşeginde iken düzenlenmesi ve yeniden tertip edilmesi için yeni yazılan şiirleri de muhtevi yazmaları Abdurrahmân Hân-ı Hânân'a göndermiştir. Abdurrahîm Hân-ı Hânân da bu yazmaları şair Muhammed Kâsım İsfahânî'ye vererek tertibini istemiştir. İsfahânî ilk Divan'dan farklı olarak mesnevileri de dahil edip bir Külliyyât cem' etmiştir ki bunun toplamda beyit sayısı 14000'e tekabül etmektedir. Mollâ Abdalbâkî en-Nihâvendî de Urfî'nin terceme-i hâlini yazarak bu külliyyâtın mukaddimesine eklemiştir. Risâle-i Nefsiyye'nin de dahil edildiği bu Külliyyât, 1880 yılında Kanpûr'da Gulâm Hüseyin Cevâhirî tarafından neşr edilmiştir. Bu Külliyyât'ın tahkikli neşirleri ise Muhammed Veliyyülhak Ensârî tarafından yapılmıştır.⁴

Mecma'u'l-ebkar

Urfî, Nizâmî-i Gencevî'nin Mahzenü'l-esrâr'ını taklitle Mecma'u'l-ebkâr, mesnevisini yazmışsa da kendisine has mazmunlar kullandığı bu eseri tamamlayamamıştır.⁵

Ferhad u Şirin

Türk ve Fars edebiyatlarının ortak konularından biri olan Ferhad u Şirin hikayesi, birçok şaire mesnevi yazma konusunda ilham kaynağı olmuştur. Şairlikteki hünerini kasideleriyle ispatlamış Urfî de bu konuya kayıtsız kalmamış 435 beyitten oluşan ve Nizami'nin Hüsrev ü Şirin adlı eserine nazire olan, Ferhad u Şirin mesnevisini kaleme almıştır.⁶

Sakiname

65 beyitlik küçük bir mesnevidir. Eserde tasavvufî neşve konu edilmiştir.⁷

⁴ Gözitok, *agm*, s. 30.

⁵ Kurtuluş, *agm*, s. 96.

⁶ Ozan Yılmaz, *Urfî'nin Kasidelerine Yapılan Türkçe Şerhler*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004, s. 13.

⁷ Yılmaz, *age*, s. 13.

Risale-i Nefsiyye

Yedi sayfalık sufiyane, mensur, küçük bir risaledir. Şairin kendi kendine nefis muhasebesi yaptığı bu eser *Nefs-i Nefis* adıyla da anılmaktadır ve oldukça sade bir dili vardır.⁸

⁸ Yılmaz, *age*, s.13.

BİRİNCİ BÖLÜM

ŞARİH HİMMETZADE ABDÎ HAYATI VE ESERLERİ

1.1. HAYATI

Şeyh Abdullâh Efendi adıyla da bilinen Himmetzade Abdî, Bayramiyye tarikatı şeyhlerinden Himmet Efendi'nin oğludur. Himmetzade Abdî'nin babası Derviş Himmet, Bolu'nun Gice köyünden Hacı Ali'nin oğludur.⁹ Ne zaman doğduğuna dair kesin bir bilgi yoktur. Tahsiline memleketinde başlayıp 1609'da İstanbul'a geldiği ve burada devam ettiği *Terceme-i Hal*'inde kayıtlıdır. Himmet, İstanbul'da IV. Mehmed (1623-1640) devrinde defterdarlık yapan İbrahim Efendi'nin Yenibahçe yakınında yaptırdığı zaviyeye şeyh olmuştur. 1641 senesinde Kasımpaşa Camii'ne vaiz tayin edilir ve 1669'da buranın vaizliğini oğlu Şeyh Abdullâh'a bırakır. Daha sonra Davut Paşa Camii vaizliğini yapar. Bu görevde iken 1684 senesinde vefat eder ve yerine oğlu Abdullâh şeyh olur. Devrinin çok sevilen ve tanınan mutasavvıf bir şairidir. Yunus tarzı bir şiir söyleyişe sahiptir. *Manzum Tarikatname, Adab-ı Hurde-i Tarikat* adlı iki eseri ve *Divan*'ı vardır.¹⁰

Himmetzade Abdî, 1050'de (1640) İstanbul'da doğdu ve tahsilini orada yaptı. Bilhassa tefsir ve hadis ilimlerinde kendisini yetiştirdi. Bu arada Bayramiyye tarikatına intisap ederek babasına mürid oldu. 1669'da Kasım Paşa Camii'ne, on yıl sonra da Fatih civarındaki Halil Paşa Camii'ne vâiz oldu. Şehremini Yenibahçe'deki Defterdar İbrâhim Efendi Tekkesi şeyhi olan babasının 1684 yılında vefatı üzerine, adı geçen tekkeye şeyh tayin edildi. 1688'de hacca gitti. Dönüşünde Sultan Selim Camii cuma vâizliğine tayin edilince selâtin camii kürsü şeyhleri silsilesine girmiş oldu. 1694'te Fatih Camii vâizliğine nakledildi. Bu vazifede iken Sultan II. Mustafa'nın Avusturya seferine (1697) ordu vâizi olarak katıldı. Hayatının son yıllarında Beyazıt ve Süleymaniye camileri vâizliklerinde bulundu.¹¹

Himmetzade Abdî'nin yaşadığı yıllar, Osmanlı Devleti'nin gerileme dönemine tekabül eder. Bu dönem, sık sık padişah değişimlerinin yaşandığı bir dönemdir. Sultan İbrahim (1640-1648), IV. Mehmed (1648-1687), II. Süleyman (1687-1691), II. Ahmed (1691-1695), II. Mustafa (1695-1703) ve III. Ahmet (1703-1730) dönem padişahlarıdır. Himmetzade Abdî ve

⁹Uşşakizade, *Zeyl-i Şaka'ik*, (haz., Ramazan Ekinci), TYEKB Yay., İstanbul, 2017, s. 849

¹⁰ Meliha Tapsız, *Bolulu Himmet, Divan, Manzum Tarikatname, Adab-ı Hurde-i Tarikat*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995.

¹¹ Nuri Özcan, "Abdî", *DİA*, 1988, C. 1, s. 74; Halim Gül, "Ceride-i Süfiyye'de Hocazade Ahmed Hilmi Bey'in Bazı Süfi Biyografileri", *İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi, Ankara*, 1999, s. 110.

kendisi gibi şeyh olan babası Himmet Efendi; tarikat şeyhi olmalarının yanı sıra, hem edebi kişilikleri hem de bestekarlıklarından ötürü sarayla ünsiyet kurmuşlardır.

Himmetzade Abdullâh Efendi, meşayihdan birçok kimse gibi iki cihadı da cem ederek Sultan II. Mustafa'nın 1108/1696 senesindeki Avusturya Seferi'ne, Bosnalı Mustafa Efendi ile birlikte ordu vaizi olarak iştirak etmiştir.¹² Sultan IV. Mehmed de birçok defa yanına davet ederek vaazlarını dinlemiş, ihsan ve ikramlarda bulunmuştur.¹³ Bir gün Himmetzade ve Padişah arasında şöyle bir hadise vuku bulur: IV. Mehmed, alışkanlığı veçhile, devlet işlerini yüzüstü bırakarak, ava gece gider, gece gelirdi. Bu davranışı, halk arasında dedikodulara sebep olmuştu. Bir defasında Padişah, Davutpaşa'da avda iken, zilkade ayının ikinci cuma günü Hacı Evhad Tekkesi Şeyhi Hüseyin Efendi'yi, va'z için, Davud Paşa Câmii'ne da'vet etti. Bunun üzerine mezkûr şeyh: "Va'z isteyen, İstanbul'a gelip, diğer insanlar gibi, câmimizde ve meclisimizde hazır bulunurlar. Biz onun huzuruna varmaya me'mur değiliz. Buraya gelsinler. Benim kendilerine söyleyeceğim; avdan fâriğ ol, gelip tahtında otur. İbâdet ve tâatla meşgul ol. Vilayet harab oldu. İbâdullâh'ı gör, gözet derim. Nasihat kabul etmeyen, kişinin, ayağına varmak câiz değildir. Hak kelamı Padişahın bir kulağından girer, öbüründen çıkar." dedikten sonra, davetçiye, bunları aynen huzura intikâl ettirmesine yemin ettirir. Bunun üzerine Pâdişâh Himmetzâde Abdullâh Efendi'yi, çağırır. O da Hüseyin Efendi'den daha pervasız bir eda içinde, ağzına geleni aynı minvâl üzere söyler.¹⁴

Müellifin kişiliği için, döneminde yazılan tezkirelerde, nazik tabiatlı, hoşsohbet meşayih-i kiramın mahdum-ı ercümendi, büyük ariflerden takdir edilen mülayim bir zat, ağırbaşlı, zarif ve batını münevver bir tabiata sahip, eşsiz bir şahsiyet olduğu söylenmiştir.¹⁵

Himmetzade Abdî'nin iki oğlu olduğu bilinmektedir. Bunlardan Abdussamed Efendi, babasının halifesi olup 1156 da vefat ederek yanına defn edilmiştir. Abdussamed Efendi de babası gibi şairlerin ariflerinden bir zattır.

Himmetzade'nin diğer oğlu Abduşşekür Efendi de âlimlerden ve şairlerden bir zat imiş. 1180 tarihinde vefat ederek Üsküdar'da dedesi Şeyh Himmet'in yanına defnedilmiştir. Mev'iza tertibinde *Tefsir-i Şerifi, Divan-ı İlahiyat* 'ı vardır.¹⁶

Şeyh Himmet Efendizade Abdullâh Efendi, babasının seccadesinde canişin iken bin yüz yirmi iki (1710) senesinde vefat etmiş ve Üsküdar'a defn edilmiştir.¹⁷ Postnişini olduğu

¹² Şeyhi, *Vekâyi'u'l-Fuzala*, (haz., Ramazan Ekinci), TYEKB Yay., İstanbul, 2018, C. 3, s. 2726.

¹³ Necdet Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, OSAV Yay., İstanbul, 2007, s. 318.

¹⁴ İrfan Gündüz, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, Seha Nşr., Ankara, 1984, s. 67-68.

¹⁵ Mirzazade Mehmed Salim Efendi, *Tezkiretü's-Şuara*, (haz., Adnan İnce), Kültür ve Turizm Bakanlığı, e-kitap, Ankara, 2018, s. 318.

¹⁶ Bursalı Mehmed Tahir Bey, *Osmanlı Müellifleri* (haz., A. Fikri Yavuz, İsmail Özen), Meral Yay., İstanbul, 1972, C. 2, s.26

tarikata intisab eden veya muasırı olan birçok şair vefatına tarih düşmüşlerdir. Bunlardan biri de arkadaşı şair İsmetî'nin düştüğü şu tarihi önemlidir:

*Kaşif-i sırr-ı hakikat vakıf-ı ilm-i ledün,
Şeyh Himmetzade Abdullâh Efendi ol hümam*

*Cam-ı aşk-ı Hacı Bayram-ı Veli'den nuş idüp
Fezbahşa olmuş idi salha beyne'l-enam*

*Andelib-i nutkı olsa nağmesaz-ı bağ-ı aşk
Şevkden sermayesi olurdu meclisinde hass u amm*

*Tekye-i mana-yı kudsiden kelamın istima'
İtse cevelan eyler idi arif-i Bistam u Cam*

*Arzu-yı vasl-ı Mevla ile kılub bertaraf
Bu kuyud-ı masivayı cümleten ol niknam*

*Mürğ-ı ruhun lanesaz-ı gülşeninden iktifa
Eyle ervah-ı safa menusile zevk-i müdam*

*Sal-i fevtin fikri derken feyz-i Himmetle dile
Sırr-ı Bayramî'den irdi nagehan bir hoş peyam*

*Guş idince İsmetâ kıldım dua tarih için
Eyle Himmetzade'ye ya Rab Adn-ı Alayı mekan¹⁸*

1.1.1. Edebi kişiliği

Şiirlerini, Himmetzade Abdî, Himmetzade, Abdullâh, Derviş Abdullâh mahlaslarıyla yazdı. Çağının geçerli ilim dallarında bilgi sahibi olarak yetişmesinin yanında, duygu ve düşüncelerini parlak bir biçimde ifade eden bir vaiz, tekke ve divan edebiyatı vadisinde hece

¹⁷İsmail Belig, *Nuhbetü'l-Asar Li-Zeyli Zübdeti'l-Eşar*, (haz., Abdülkerim Adbulkadiroğlu), AKMB Yay., 1999, s. 259.

¹⁸M. Serhan Tayşi, "Abdullah Efendi", *Hilyetü'l-Evliya Sıfatü's-Safve*, Sebat Yay., İstanbul, 2008, C. 8, s. 288.

ve aruzu aynı başarıyla şiirlerinde kullanabilen bir şairdir.¹⁹ Mehmed Siraceddin, tezkiresinde onun şiirleri için kamilane, üstadane ve güftar-ı pak ifadelerini kullanır.²⁰

Mutasavvıf bir aile ve muhitte yaşamasının Himmetzade'nin şiirleri üzerinde büyük bir etkisi vardır. Peygamber aşığı, şair bir babanın evladıdır. Böyle bir ortamda yetişen şairin şiirlerinin ana teması Allâh ve Peygamber aşkıdır. Öyle ki naatlerden oluşan bir divan ve mesnevi nazım şekliyle siyer türünde bir eser tertip etmiştir. Tassavvuf ve tasavvufi aşkı işler. Vaiz olmasından ötürü de şiirlerinde irşad ve tebliğ yapar. Şiirlerinde dünyanın faniliğinden şikayet, hakiki aşka davet vardır. Aynı şekilde, şiirlerinde tekke edebiyatının özellikleri açıkça görülür. Kaleme aldığı şiirlerin dili sade ve anlaşılır, bilhassa ilâhilerinde kullandığı dil, günümüz Türkçesine çok yakındır.

Himmetzade'nin şiirlerinde Yunus Emre'nin etkisi görülür. Hatta Abdülbaki Gölpınarlı edebi kişiliğinin şekillenmesinde etkisi olan babası Şeyh Himmet Efendi'nin, kendisinin ve şair oğlu Abdussamed'in şiirlerinin yeni yazmalarda Yunus'un şiirleriyle karıştırıldığı bilgisini verdikten sonra, şöyle devam eder; “Bayramiyye'den Himmetiyye kolunun kurucusu Himmet de Yunus âşıklarındandır. Gerçekten de içli bir şair olan Himmet'in birçok şiiri, Yunus'a atfedilmiş yeni yazmalarda Yunus adına kaydedilmiştir.”²¹

Velud bir şair olan Himmetzade Abdî'nin, Arapça ve Farsçayı iyi bildiği fakat bu dillerde herhangi bir eser vücuda getirmediği görülmektedir. Fars dili ve edebiyatına vukufiyeti, çalışmamızın da konusu olan Urfî gibi derin bir şairi şerh etmesinden anlaşılmaktadır. Şiirlerinde kullandığı sade ve anlaşılır dile karşılık, *Şerh-i Bazı Kasâ'id-i Urfî* eserinde ağır bir dil kullanmıştır.

Himmetzade Abdî Efendi tefsir, hadis gibi şer'î ilimlerin yanı sıra tarih düşürmede de dönemin önde gelenleri arasında yerini almıştır. Düşürdüğü tarihlerden birkaç misal aşağıda verilmiştir.

Sultan IV. Mehmed'in validesi Turhan Hatice Sultan'ın vefatı için;

“Valide Sultan sûy-ı adne rihlet eyledi” (1094-1683).

Sultan II. Süleymân yerine Sultan II. Ahmed'in tahta oturduğu tarih;

*“Hak Süleymân mülkin i 'tâ itdi Sultân Ahmed'e” (1103-1691)*²²

¹⁹ Mustafa İsen, “Abdî”, *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, AKMB Yay., Ankara, 2002, C. 1, s. 24-25.

²⁰ Mehmed Siraceddin, *Mecma-i Şuara ve Tezkire-i Üdebâ*, (haz., Mehmet Arslan), Kültür ve Turizm Bakanlığı, e-kitap, 2018, s. 85.

²¹ Abdülbaki Gölpınarlı, *Yunus Emre ve Tasavvuf*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1961, s. 226-227.

²² Mehmed Siraceddin, *age*, s. 85.

1.1.2. Bestekarlığı

Dini-tasavvufî musiki sahasında besteleriyle tanınan Himmetzade yüzyılın ilk yarısında şöhret kazanmış musikişinaslardandır. Sadece dini değil, lâdini mahiyette bazı eserler vücuda getirdiği de görülür.²³ Himmetzade'nin pek çok eser bestelediği çeşitli el yazması güfte mecmualarında zikredilmektedir. Ancak bu eserlerden hiçbirinin notası zamanımıza ulaşmamıştır.²⁴ Kendi gibi şair ve bestekâr olan babası Himmet Efendi'nin bazı ilâhilerini de bestelemiştir.

Besteleri Himmetzade'ye ait birkaç ilâhi:

Makam: Saba

*Ravzana çün yüz süren bulur aman
El-aman ey fahr-i âlem el-aman*

*Her gelen dilhaste bulur taze can
El-aman ey fahr-i âlem el-aman*

*Oldum aşkınla diyarımdan cüda
Ta duhûl-i ravzana olam seza*

*Hamdülillâh Hak nasip etti bana
El-aman ey fahr-i âlem el-aman*

*Çünkü geldin kabr-i pür enver ana
Ta ki mazhar olavuz esrarına*

*Merhametle kıl nazar züvvarına
El-aman ey fahr-i âlem el-aman*

*Anda kim medfun ola nazik tenin
Cennet-i alâya benzer medfenin*

²³ Sadeddin Nüzhet Ergun, *Türk Musikisi Antolojisi*, İÜ Yay., İstanbul, 1942, C. 1, s. 126.

²⁴Türkan Uymaz, "Süfî Tabâkât Kitaplarından "Sefine-i Evliyâ-yı Ebrâr, Şerh-i Esmâr-ı Esrâr" da İsmi Geçen Müsikîşinâslar", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 2018, S. 5, s. 340.

*Derviş Abdullâh garibindir senin
El-aman ey fahr-i âlem el-aman²⁵*

Makam: Hüseyini

*Yine bir sevdaya düşdüm
Aşkın elinden elinden
Yine umman olup taşdım
Aşkın elinden elinden
Fani cihandan usandım
Gûya Mecnun 'a döndüm
Aşkın elinden elinden
Seherlerde ağlayayım
Sular gibi çağlayayım
Aşkın elinden elinden
Derviş Himmet biçaredir
Cihan içre avaredir
Hem yüreği pür yâredir
Aşkın elinden elinden²⁶*

1.1.3. Hattatlığı

Saray tarafından desteklenen hat sanatına tekkelerde ayrıca bir önem atfedilmekteydi. Kaynakların belirttiği meşhur hattatlar arasında Himmetzade Abdullâh da vardır.²⁷ Sülüs ve nesih yazıda üstad derecesinde olup, hattatlık icazetini de Hafız Osman Efendi'den almıştır. Mahir bir hattat olan Himmetzade, hüsni-hat hocası Hafız Osman Efendi'nin övgüsüne mazhar olmuştur.²⁸

²⁵ Şengül Sağman, *Müstakimzade'nin "Mecmua-i İlahiyyat" Adlı Güfte Mecmuası* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001, s. 318.

²⁶ Ergun, *age*, s. 171-172.

²⁷ Seyid Hasan Rızayi, *"Miftahu's-Sade" Adlı Manzum Kaside-i Bürde Şerhi*, (haz., Hasan Cankurt), Kültür Yay., Aksaray, 2015, s. 51.

²⁸ Müstakimzade Süleyman Sadeddin, *Tuhfe-i Hattâtin*, (Nşr., İbnü'l-emin Mahmut Kemal), İstanbul Devlet Matbaası, İstanbul, 1928, s. 286-287.

1.2. ESERLERİ

1.2.1. Divan-ı Nu'ut-ı Abdî

Himmetzade Abdî'nin bütünü naatlerden oluşan divanıdır. Ankara Milli Kütüphane Yz.A.2835 numarada kayıtlıdır.²⁹

1.2.2. Divan

Tamamı 52 varaktır. Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar Bölümü No:2063; İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, No:T.5537/6 (151-156) kayıtlıdır.

1.2.3. Gencine-i İ'câz

Siyer türünde mesnevi nazım şekliyle yazılmıştır. Eser, Peygamberimizin doğumundan önce Abdulmuttalib'in bir rüya gördüğünün anlatılması ile başlamış; Peygamberimizin doğumu, çocukluğu, gençliği, evliliği, nübüvvetin verilmesi, ilk müslümanlar ve Hz. Ebû Bekir'in müslüman oluşuna kadar devam etmiştir. Bu kısımdan sonra Gencine-i İ'câz mesnevîsinin medhi beyânında bir kasîde ile eser bitirilmiştir.³⁰ Nüshaları; Süleymaniye Kütüphanesi, Raşit Efendi, No:836; Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi, El Yazmaları, No:228; Yapı Kredi Kütüphanesi, No:467'de kayıtlıdır.

1.2.4. İlâhiyyat

İlâhilerden teşekkül eden bir eserdir. Şairin bestelenen bazı ilâhileri için yazmanın kenarlarına not düşülmüştür. Bunlardan on üç İlâhisi Çalâk Dede, Şeyh Mustafa ve Yusuf Çelebi tarafından bestelenmiştir. Süleymaniye Kütüphanesi, Haşim Efendi Bölümü, No:15/5; Koç Üniversitesi Suna Kıraç Kütüphanesi, El Yazmaları, No: MS 101'de kayıtlıdır.

1.2.5. Na't-ı Resulü's-Sakaleyn

Naat türünde yazılmış, *şeb u ruz* redifli bir kasidedir. Nuruosmaniye Kütüphanesi, No:4403/9(15^b-16^b)'da kayıtlıdır.

²⁹Abdülmeccit İslamoğlu, *Himmetzade Abdullah(Abdî), Hayatı, Eserleri ve Divan-ı Nu'ut'u* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003.

³⁰Ömer Baram, *Himmetzade Abdî ve Gencine-i İ'câz İsimli Mesnevisi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fatih Üniversitesi, 2000.

1.2.6. Divan-ı Lügaz

Lugazlardan oluşan bir eserdir. Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Hazine, 1050/6 (206^b-216^b) numarada kayıtlıdır.

1.2.7. Şerh-i Ba‘zı Kasâ'id-i Urfî

Bk. Himmetzade Abdî, Şerh-i Bazı Kasâ'id-i Urfî.

Bunlardan başka Tezkire sahibi Bursalı Mehmed Tahir, Hammer, İbnü'l-Emin Mahmud Kemal gibi müellifler, Himmetzade Abdî'nin *Şuara-i Tezkire* yazdığını kaydetseler de bugüne kadar esere rastlanılmamıştır.³¹

³¹Tayşi, *agm*, s. 287.

İKİNCİ BÖLÜM

ŞERH-İ BAZI KASÂ'İD-İ URFÎ İNCELEMESİ

2.1. ŞERH METODU

Himmetzade Abdî, teşrih sebebini açıklamadığı eserinde, *Urfî-i Şirazî Divanı*'ndan sadece naat ve tevhid türünde yazılan dört kasidesini, geleneksel şerh anlayışıyla ele alır. Şarih, ehl-i sünnet hassasiyetini şerh boyunca elden bırakmaz. Metin içinde bu anlayışın dışına çıkmamaya özen göstermiştir. Urfî şerhleri, 16. ve 17. yüzyıl şerh faaliyetleri arasında artış gösterir. Bunun nedeni, onun üslubunun güç anlaşılır olmasının yanında, bir de ehl-i sünnet itikadı üzere olmaması söylentilerini haksız çıkarma çabasının olduğu ifade edilebilir. Himmetzade'nin de Urfî şerhi yapmasındaki sebeplerden birinin bu amacı gerçekleştirmek olduğu sonucu çıkarılabilir. Zira gerek şiirlerinin zahiri manalarının şeriate aykırı görünmesi gerek Divan'da Çehar-ı Yar-i Güzin'den hiçbir şekilde bahsedilmemesi döneminde Urfî'nin Kızılbaşlığına delalet olarak görülmüştür.³²

Şarihin şerh metodunun ana hatlarını, Farsça olan beytin Türkçeye tercüme edilmesi, gramatikal inceleme, söz varlığı ve bu bağlamda okuyucuya sunulan bilgiler oluşturur. Bunların yanı sıra kaynak eserlerden yapılan alıntılar, ayet ve hadis iktibaslarına müracaat şerhin diğer belirgin özellikleridir. Himmetzade Abdî'nin şerh metoduyla ilgili dikkat çeken hususlar maddeler halinde şu şekilde özetlenebilir.

- 1) Himmetzade Abdî, şerhe başlamadan önce şerhini yapacağı Farsça ibareyi belirtir.
- 2) Doğrudan beyitleri tercüme etmeyip, öncelikle yerine göre şerh edeceği metinde geçen kelimelerin lugat anlamlarını verir. Farsça kelimelerin manasını verirken Derice olanları da ifade eder. Bazen de kelimelerin lugavi manalarının yanı sıra etimolojileri hakkında da açıklamalarda bulunur. Misal *asuman* kelimesi:

Değirman ma'nāsına olan ās ile benzemek ma'nāsına olan mānīdenden me'hūz olan lafz-ı mānden mürekkebdür [T 47^a, M 38^b].

- 3) Bazen de bu kelimeleri lugatteki ilk manasına göre değil de metindeki anlam bütünlüğüne göre değerlendirir.
- 4) Kelimelerin Arapça ya da Farsça olup olmadığı ifade edilir ya da hem Arapça hem Farsça karşılıkları verilir.

Arabi'de āšamm didükleri Fārsīde ker didükleridür [T 21^a, M 17^b].

³² Mehmet Akif Gözitok, *Tellizade Vehbi ve Urfî Şirazî Şerhi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Erzurum, 2017, s. 18.

5) Metinde geçen kelimelerin gramatikal tahlileri yapılır, kelimenin aldığı eklerin fonksiyonları hakkında genişçe izahlar yapılır ve hangi gramer terimi geçiyorsa o terim zikredilir.

6) Manzumenin analizi yapıldıktan sonra *mahsul-i beyt*, *haşıl-ı ma'nā*, *ma'nā-yı beyt*, *lütf-i ma'nā*, *meāl-i beyt* bölümleri ile beytin Türkçe çevirisi yapılır.

Ey be tab^c-ı bāğ-ı kevn ez behr burhān-ı hudūs

Ṭarḥ-ı reng-āmīzī ez faşl-ı hazān endāhte

*Hükemānuñ tab^c u tabīat didükleri ehl-i şer'üñ hilkat didükleridir. Burhān, ıstılāhāt-ı mantıkiyyedendir. İntāc-ı yakīniyyāt için muḳaddemāt-ı yakīniyyeden telīf ve terkīb olunan kıyāsdur. Aḳsāmı bisyār olmağla bu muhtaşarda mufaşşılan zikrinden ihmāl olundu. Murād iden yārān kütüb-ı mantıkiyyeye nazār ideler. **Maḥşül-i beyt** demek olur ki ey Bār-i Hudā bir ḥakīm-i ezelisin ki bāğ-ı kevnüñ hudūsı zātına burhān-ı satī^c ve delīl-i kātī^c olsun için bağ-ı kevnüñ kendi tab^cında faşl-ı hazānuñ reng āmizliği ṭarḥın atmışsundur [T 4^a, M 3^b].*

7) Kelimelerin ıstilahî manaları üzerinde derin tahliller yapmadan o alanın referanslarına yönelir.

8) Beyitte geçen edebi sanatlar gösterilir; diğer şarihlerle olan fikir ayrılıkları ifade edilir.

9) Bazı beyitlerde uzun uzadıya izahlar yapmayıp sadece Türkçe çevirisini yapar:

Tā kevn-i torā āşl-ı mühimmāt neḥ'ānend

Neşenīd ḳazā tercüme-i lafz-ı ehemm rā

Tā ki senüñ kevn ü vücudunu āşl-ı mühimmātdur dediler. Ḳazā, ehemm lafzunuñ tercümesini güş itmedi ya'nī egerçi bir iḳtizā-yı ḥük-m-i ilāhī vücūdpezīr olan eşyā mühimmatdan ise de senüñ vücūduñ ehemm-i mühimmatdandur [T 25^a-25^b, M 21^a].

10) Şarih zaman zaman beytin şerhine başlamadan önce, anlaşılabilirliği için beytin bir ön bilgiye ihtiyacı olduğunu ifade eder ve nihayetinde beytin manasını öyle vermeyi uygun görür.

Tā mecma^c-ı imkān u vücūbiyyet nenivıştend

Mevrid-i müte'ayyin neşod ıtlak-ı e'amm rā

Bu beyt bir muḳaddimeye muḫtācdur tā ki maʿnāsı rüşen ola. Muḳaddime oldur ki cenāb-ı Bārī Teʿālā bendegānuna hādī olmada kāfī iken ʿibāduña irsāl-ı rūsul buyurmasına bādī oldur ki çünkü Adem evlādı denis-i beşeriyyetle mütedennise olmaları ile kemāl-i teḳaddüsünden biʿz-zāt bilā-vāsıta mebdə-i feyyāzdan aḫz-ı feyze ḳābiliyetleri olmadı ise istifāzada zīl-cihetīne muḫtāc oldılar [T 25^b M 21^b].

- 11) Metinde geçen tarihi ve mitolojik olaylar hakkında açıklama yapar ve bilgiler verir ya da metinde geçen bir kelimenin lugat manasını verdikten sonra kelime üzerinden dönemin kültürel hayatı hakkında bilgiler sunar.

Çetr, didükleri mülük süvār olduḳda ḫüddāmdan biri sütün-ı bārīk üzre envāc-ı aḳmişeden perdāhte müdevvirüŝ-şekl bir küçük sāyebān vaz idüp rikāblarında yürüyüp meliki şemsden muḫāfaza iderler. Ḫālā bu ḳānūn eşraf-ı Ḫicāz rikāblarında cārīdür. [T 41^a, M 34^a].

- 12) Bazı yerlerde Urfi-i Şirazi'nin veya hükemanın tarzına göre beyte mana verildiğini fakat kendisinin bu görüşe katılmadığını söyler:

Ger cevher-i evvel be ḫarīm-i to der āyed

Ten der nedehed ḳāmet-i taʿzīm-i to ḫamm rā

Cevher-i evvel ne idi ki endāhte ḳaŝidesinde tafşıl olundu idi. Ten der nedehed, durūbdandur vücūd virmez dimeḳdür. ʿAdem itibārdan kināyedür. Mezāḳ-ı ʿUrfī üzre maḫşül-i beyt bu olur ki yā Resulallāh eger cevher-i evvel senüñ ḫaremüñe dāḫil olsa cevher-i evvele senüñ taʿzīm itmek ḳāmeti ḫama vücūd virmez yaʿnī ḳāmet-i taʿzīmüñ cevher-i evvele tevḳīr ile añlamaz. Tedḳīḳ olunsa bu beyt muḫlaḳa ḫükemāya göre el virür ammā bizlere göre bu bir beyt-i bīmaʿnādur anuñçün ki ḫükemā cevher-i evvel didüğüne çünkü nūr-i Muḫammedī dinür. Pes ber in veche fesād-ı maʿnā-yı beyt ḳatı zāhirdür zirā senüñ nūruñ senüñ ḫaremiñe gelse senüñ aña taʿzīmüñ olmaz dimeḳ hezeyān-ı beyyine'l-butlāndur [T 27^a, M 22^b]

- 13) Şarih, Urfi şerhi yapan diğer şarihlerin görüşleri hakkında değerlendirmelerde bulunur ve beğendiği görüşleri belirtir. Fakat beğenmediği görüşleri de ifade etmekten çekinmez (bk. Göndermeler).

- 14) Metnin muhtelif yerlerinde tıp ve kimya ilmi gibi bazı alanlarla alakalı bilgilere de tesadüf edilmiştir. Bu da şarihin çok yönlü bir şahsiyet olduğunun bir işareti olarak kabul edilebilir.

*Sersāmü'l-ıyāzūbi'llāh te'ālā dimāğda bir marāzdur ki fesād-ı kebedden yāhūd
fesād-ı mi'deden ebhıre-i revıyyenüñ dimāğa teş'atudundan hāşıl olup şāhib-i
marāz kıyām u hareket murād itse eṭrāfına sükūta meyl ider. [T 38^b, M 32^a]*

- 15) Şerh sırasında beyte mana verirken mananın sadece o beytle kalmayıp sonraki ile de ilintili olarak devam ettirildiği de görülür.

*Tā gevher-i ādem nesebem bāz neisted
Z'ābā-yı ḥod er bişmarem āşhāb-ı kerem rā*

*Tā gāyet içündür. İsted İsted lafzından muḥaffedür, durmak ma'nāsına olan
İstādenden me'ḥūz ve müştakdur. Maḥşül-i beyt: Tā gevher-i Ādem 'aleyhi's-
selāmdan geri durmaz benim nesebim eger kendü ābāmdan āşhāb-ı keremi
şayar isem dimek olur. Bu beytle da'vā-yı neseb itdükden soñra beyt-i aḥīr ile
'adem-i istinād ber nesebin iş'ār idüp dir ki*

*Āmmā nebüved vaşf-ı izāfī şeref-i zāt
Īn fetvī-i himmet boved erbāb-ı himem rā*

*Ammā vaşf-ı izāfī şeref-i zāt olmaz bu fetvā-yı himmet olur erbāb-ı himeme.
Ya'nī fülān zādeyim diyü kendüyi kibāre nisbeti ki vaşf-ı izāfīdür. Zāt-ı benī
ādeme bu vaşf şeref virmez ve bu kavlı ya'nī ammā neboved vaşf-ı izāfī şeref-i
zāt kavlı ehl-i himeme fetvā-yı himmetdür[T16^b-17^a,M 14^{a-b}].*

- 16) Şarih, şerhini kaleme alırken hitab edeceği muhtemel okuyucu kitlesinin seviyesini ve özelliklerini de göz önünde bulundurur.³³ Buna göre Himmetzade Abdî'nin de metindeki bağlama göre yaptığı ayet ve hadis iktibasları ya da Arapça-Farsça alıntılarının Türkçe karşılıklarını vermeyip metne dahil etmesinden, edebi ve kültürel seviyesi yüksek bir kesimi muhatap aldığı sonucuna varılır.

³³ Ömür Ceylan, *Tasavvufi Şiir Şerhleri*, Kapı Yay., İstanbul 2007, s. 310.

17) Himmetzade, diğer şarihler gibi şerhini kaleme alırken birçok farklı ilim dallarından faydalanır. Klasik şiirimizin kaynaklarından biri kabul edilen bu ilimlerden faydalanma usulü daha çok, bir ilim dalına ait terimlerin mecaz ve istiarelerle örülerek bir arada zikredilmesi, böylece söz konusu nazım parçasında kullanılan terimler sayesinde ulaşılan ilmi netice ile asıl anlatılmak istenen duygunun pekiştirilmesi ve zenginleştirilmesi şeklinde olur.³⁴ Şarihimizin metnin muhtelif yerlerinde üzerinde durduğu bu terimlerden biri de ilm-i hikmet çerçevesinde ele aldığı, *endāḥte* redifli kasidede geçen *cevher-i evvel* terimidir. Öncelikle *cevher-i evvelin* tanımını yapar sonra bu bağlamda ilk yaratılanın *nūr-ı Muḥammedī* mi *qalem* mi *‘aql* mı münakaşasına başlar.

Devlet-i vuşlat ki der yābed ki bā ān maḥremī

Cevher-i evvel ‘ilm der āsitān endāḥte

Cevher-i evvel didügi ‘aql-ı evveldür. Taḥife-i ḥükemā ‘uḫül-ı ‘aşere işbāt idüp mebde-i feyyāzdan ibtidā zuhūr iden ‘aql-ı evveldür dirler. ‘aql-ı evvele cevher-i evvel ve ma‘lül-ı evvel ve ‘aql-ı küll daḥı dirler ve ḥükemā bu esmā ile müsemmā itdüklerine nūr-ı Muḥammedī ve qalem-i ilāhī daḥı dinür. Zīrā bir rivāyetde ḥadis-i şerīfde أول ما خلق الله نوري vāḳi‘dür. Bu maḥalde āḳvāl-ı keşire vardur. Lākin eḥādīs-i şerīfede vāride olan evveliyāt ki أول ما خلق الله روجي أول ما أول ما خلق الله عقلي أول ما خلق الله القلم Pes bu evveliyātuñ cümlesi evvel-i ḥaḳīḳī olmaḳ olmaz ancaḳ أول ما خلق الله روجي de vāḳi‘ olan evvel-i ḥaḳīḳī olup sāriler evveliyāt-i izāfī olurlar. Rūh ise bir luṭfiyye-i rabbānīdür ki insānda nūr didükleri oldur pes أول ما خلق الله نوري demek yine rūḥī demek olur ve gürūh-ı ḥükemā ‘uḫül-ı ‘aşere işbātlarına sebep demek isterler ki Bārīden evvelā ‘aql-ı evvel zuhūr ider ve ‘aql-ı evvelden ‘aql-ı şānī ve felek-i evvel ve ‘aql-ı şānīden ‘aql-ı şālīs ve felek-i şānī zuhūr idüp اول ما خلق الله العقل الا عقلی ‘aşīr ve felegi tāsi‘dür dirler ve anlaruñ ‘aql-i ‘aşīr didüklerine şer‘de biz Cebrāīl-i Emīn dirüz ve cebrāīle ‘aql-ı ‘aşīr didükleri gibi ‘alā-zu‘mihim fi‘ili keşir olduğundan ‘aql-ı fa‘āl daḥı dirler. Meşreb-i ‘Urfī mezāk-ı ḥükemā üzeredür. Divānuñ taşaffuḫ iden yārāna pūşide degüldür. Ekser ebyātında edāları muştalahāt-ı ḥükemā

³⁴ Ceylan, *age.*, s. 322.

üzere olduğundan nāṣī ‘ilm-i hikmetden nev‘en ḥattı olmayan yārāna tetabbu‘-i divānı telāṣ virmege bā‘iṣ budur. Pes bu maḥalde ‘aql-ı evvele maḥremlik iṣbātına sebeb mecmū‘-ı mevcūdāt-ı mümkineden evvel zuhūrında Bārī Te‘ālāya ḳarīne binaendūr[T 9^a-^b-10^a,M 7^b-8^a-9^a].

2.2. GÖNDERMELER

Klasik şerh metodu özelliklerinden biri de şarihin metin içi ya da metin dışı yapmış olduğu göndermelerdir. Şerhlerde metin dışı yapılan göndermeler genelde şerhi yapılan aynı metnin diğer şarihlerine yapılan reddiyeler şeklindedir. Himmetzade Abdî de kendisinden önce Urfî’ye yapılan şerhleri değerlendirir ve birtakım reddiyeler ve göndermeler yapar. Manaya uygunluğu açısından beğendiği yerleri belirtir. Fakat bazen de tasvib etmediği yerleri gerekçeleriyle okuyucuya sunar. Diğer şarihlerin ihtilafa düştüğü kısımları değerlendirirken de kendi düşüncesine yakın ya da aynı olan şarihi onaylar, ismini açıkça ifade eder. Himmetzade’nin çoğunlukla şerhini beğendiği şarih Neşati Efendi’dir. İsmi vermeyip genel olarak tenkit ettiği şarihler de vardır.

Metnin çeşitli yerlerinde şarihlerin şerhleri hakkındaki bazı değerlendirmeleri aşağıda verildiği gibidir:

Şarih, *sūdest* lafzına zürefanın verdiği sürtüp aşındırmak manasını garip bulduğunu ve eğer böyle mana verilirse Urfî’nin *ḳaṣīde-i rā‘iyyesindeki* anlam ile uyuşmayacağından kendisinin verdiği anlamın uygun olduğunu öne sürerek öncekilerin verdiği manayı reddeder.

În cevher-i zāt ez şeref-i nisbet-i ābāst

Sūdest be ebr îñ dūr egerçi ser-i yemm rā

Üstād-ı üstādān serdefter-i suḥenverān, isti‘āre bi’l-kināye ṭarīḳiyle ābāsını dūr-i yemden zuhūr itmek münāsebetiyle deryāya ve şafvet ve leṭāfetde ve baḫrden ḫurūcla deryāya şerefdih olmakda. Nefsini lülū-yi girānbehāya teşbīhen dir ki benüm bu cevher-i zātum ya‘nī necābetüm ve zīhimmet olmaklığım şeref-i nisbet-i ābādandur. Egerçi bu dūr müşābihesinde olan zātum deryā rütbesinde olan ābānuñ başlarını ‘uluvv-i şāndan buluda sürtüp şöret ve rifatde āsumānāsā eylemişdür. Ba‘zı zürefa sūdest lafzına sürtüp aşındurmak

ma'nāsı mülāhazasıyla beyte me'ānī-i ġarībe-i ġayr-ı merbūtelər virmişlerdir. Lākin bu beytler tā ġiriz-i na'ate varınca biribirlerine merbūtelərdir. Pes bizim virdigimiz ma'nāda rabṭ-ı zāhir ve hüveydādur ve eger sūde lafzına her yerde sürtüp aşundurmak ma'nāsı virilse 'Urfīnūñ kaşīde-i rā'ıyyesinde سودم اندر قدمش روی به صد عجز و نیاز (sūdem ender kademēş rūy be şad 'acz u niyāz) didigi yirde daḡı yüzüm sürterek aşundurdum dimek olur. Lākin öyle degildir bu maḡalde heman muṭlaḡ sürmek ma'nāsınadır [T 15^{a-b}, M 12^b - 13^a].

Himmetzade, şerhin muhtelif yerlerinde göndermeler yaptığı Neşati Efendi'nin görüşlerini genel olarak beğendiğini ve anlamca en uygun manayı veren şarihin Neşati olduğunu ifade eder fakat aşağıda verilen beytin şerhinde Neşati'nin verdiği manayı *ġarīb* bulur.

Rūzī ki şumurdend 'adīleş zi muḡālāt

Tārīḡ-i tevellüd be niviştend 'adem rā

Bir ġünde ki ol şāḡib-i sa'ādetiñ 'adīl ü nazīrin muḡālātından yazdılar. Ol 'adīlūñ vilādeti tārīḡin 'adem yazdılar. Pes bir mevlūdūñ ki tārīḡ-i vilādeti 'adem olıcaḡ kendü zātı nice mevcūd olur. Bu beyte Neşātī merḡūm ġarīb ma'nā virür idī [T 20^a, M 17^a].

Şarihin, şerhini kaleme alırken diğər Urfī şarihlerinden Neşati, Ahond ve İsmetī'nin çalışmalarının detaylı bir analizini yaptığını aşağıda verilen misalden anlıyoruz:

Taḡdīr be yek nāḡa neşānīd do maḡmil

Selmā-yı ḡudūs-ı to vü Leylā-yı kıdem rā

Bu beyit eger Neşātī ve eger Ahond ve İsmetī merḡūmlar nice ma'nālar virmişlerdir lākin ber feḡva-yı ve'l-küll ve cihete biz daḡı bir ma'nā-yı ġarrā virürüz. Bu beytde evvelā ḡāmil ve maḡmil mülāhaza olunmayup belki taḡmīl-i maḡmileyn bir nāḡadan ancak muḡābele irādesiyle ma'nā-yı beyt bu ola ki taḡdīr-i ilāḡī bir nāḡaya bindirmişdir iki maḡmili ve ol iki maḡmilūñ birisi seniñ Selmā-yı ḡudūsūñ ve biri Leylā-yı kıdemündür ya'nī egerçi kıdeme muḡābil olan ḡudūşdur. Lākin kıdeme muḡābil olan ḡudūş ancak seniñ ḡudūşundur ġayruñ ḡudūşı seniñ ḡudūşūñ cünbünde 'adem meşābesindedir [T 26^b, M 22^a].

Metin şerhinin ilerleyen yerlerinde daha öncesinde bir açıklama yapılmışsa, tekrara düşmemek için açıklamanın yapıldığı yere gönderme yapar ve okuyucuyu bahsi geçen beyte yönlendirir.

Ger cevher-i evvel be harīm-i to der āyed

Ten der nedehed k̄āmet-i taʿzīm-i to h̄amm rā

Cevher-i evvel ne idügi endāhte kaşīdesünde tafşīl olundu idi [T 26^b, M 22^b].

Şarih, sadece aynı metin içinde bir önceki kaside şerhine değil aynı kaside şerhinde bi sonraki beyte de gönderme yapar.

Reh nebordem be sūy-ı kişver-i maʿnā her çend

Ki der ān bādiye rāndem be nişīb u be firāz

Kişver; iklim, bādiye, şahrā maʿnāsınadır. Nişīb u firāz iniş yoğuşdur lākin bu maḥalde çep u rāst ve zīr u bālā dimekdür. Maḥşül-i beyt: Yol iletmedim kişver-i maʿnā cānibine her ne kadar bādiye-i naʿatde aşağı ve yukarı merkeb-i ṭabı sürdüm yaʿnī her ne kadar sayı belig itdim ise naʿtin dimege kadir olmadum. Hāşıl-ı kelām budur ki çünki tevbiḥ-i cānāndan münfaʿil olup fiʿl-ḥāl kendi zūr-ı ṭabıma istināden cenāb-ı saʿadetinden istīzan u istimdād itmeksizin medḥgüsteriye hücum itdim. Bīmeded-i yārī-i ān ḥazret-i kişver-i maʿnāya rāhberd-i müyesser olmayup kemal-i ʿaciz zāhir oldi. Pes beyt-i ātī ile dimek ister ki tedārik-i taḥşīr idüp bu kār-ı ḥaṭīruñ ḥuşūli cāsına ḳalbgīr ve eşk-ı vefīr ile şāhib-i saʿadetüñ ḳadem-i pürberekātına düşüp dāmengīr oldum.

Giryeālūde fütādem diger ender ḳademeş

Goftem ey māye-i ārām-ı dil-i ehl-i niyāz

Giryeālūde olduğum ḥālde ḡayrī ḳadem-i şerīfine düşüp didim ki ey ehl-i niyāziñ ārām-ı dili olan Ḥabīb-i Ekrem şallallāhu teʿalā ʿaleyhi veʿs-sellem. [T 38^{a-b}, M31^b - 32^a].

16. ve 17. yüzyıllarda Urfi şarihleri arasında tartışma konusu olan “cabeş” kelimesi üzerine teşekkül eden münakaşaya Himmetzade de katılır. Bazı şarihlerin bu kelimeye verdikleri anlam, hem anlambilim hem de itikat açısından sakıncalı bulunmuş ve kelime üzerinden bir

tartışma başlatılmıştır.³⁵ Himmetzade'nin, *müşkile* olarak nitelendirilen beyte mana verirken, dini inanca aykırı görüşü olmayan Minkarizade, İsmeti, Ahond ve Neşati Efendi gibi şarihlerin görüşlerine yer verdiği görülüyor. Bu şarihler arasında da bazı farklardan ötürü en beğendiği görüşün Minkarizade'nin Neşati Efendi'ye söylediği mana olduğunu ifade eder. Minkarizade, bir gün Neşati'yi akşam yemeğine davet eder ve muhabbet esnasında Urfi'nin *ebyat-ı müşkilesi* hallolmuş mudur diye sorduklarında, Neşati Efendi de istifham ile mananın nasıl olacağını söyler. Böylece istifham-ı inkari ile yanlış yorumların önüne geçilmiştir.³⁶

Ez bes şeref-i gevher-i to münşî-i taqdîr

An rûz ki begozaştı iklîm-i kıdem rā

Tā hüküm-i nüzûl-ı to der in dār nivised

Şad reh be 'abeş bāz terāşide kalem rā

Nivîşte est dahı nüshadır. Bu bir kıta-i müşkiledür ki beyne'l-ārā ve lüle-ārādur hatta fuhûlden Minķārîzāde ve 'İşmetî merhûm ve üstādumuz Ahond, nice ma'nalar virmişlerdür. Lâkin asâtizemüzden olan merhûm Neşatî Efendi, Minķārîzādenüñ virduğı ma'nâyı begāyet pesend iderdi. Vāk'ā bu haķîruñ dahı 'indinde fevķe'l-gāye pesendide olmağla anı ketb u tahrîre me'a-ba'ze't-taşarruf şurûc olundi. Maḥşûl-i beyt oldur ki yā Resulallāh, senüñ 'indillāh şeref-i gevher-i zātunuñ keşîr ü vafîr olduğundan ol gün ki iklîm-i kıdem terk itdük. Tā ki senüñ nüzûluñ hükümünü bu dārda yazmadan ötürü yüz kerre ya'nî nice kerre münşî-i taqdîr-i kalem kudretin beyhüde mi tirāş itmîşdür? İstifhām-ı inkarî olup beyhüde tirāş itmemişdür demek olur. İklîm-i kıdem didüğü 'âlem-i emirdür. İklîm-i kıdemi terk itdürmek rûḥ-ı Muhammediñün 'âlem-i emirden zuhûrından kināyedür. Şad rehde ki şad tekşîr içündür taḥdîd degüldür. Terāşiden-i kalem ḳabl-ı ba's-i nebiyyān şallallāhu te'ālā 'aleyhi ve's-sellem vāķi' olan icād u i'dām u nesh ü işbāt-ı edyāndan kināyedür. Meāl-i ma'nā bu ola ki yā Resulallāh, cenāb-ı şerîfüñ ba's olunmazdan evvel icād u i'dām ve nesh ü işbāt-ı edyān beyhüde ve bîma'nî degül idi belki bu dār-ı dünyāda senüñ

³⁵ Süleyman Çaldak, "‘Urfi-dânlar Arasında ‘Urfi’nin Bir Beytinde Geçen ‘ ‘Abes’ ’ Kelimesi Üzerine Tartışmalar", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2005, s. 76.

³⁶ Detaylı bilgi için bk., Neşati, "Şerh-i Bazı Kasâid-i Urfî", (haz., Turgut Karabey, Mehmet Atalay), Atatürk

vücūd-ı pürsūdunı izhār ve din-i mübîn-i metnünne istikrār virmek için idi. Taqdîr-i beyt: Tâ hüküm-i nüzül-i to münşî-i taqdîr der in dâr-ı nevîd dür fâ'îl münşî-i taqdîrdür ancak vezn için taqdîm olunmuşdur. Egerçi ma'nâ-yı istifhâma ba'zı mutataarrifin dahl idüp edât-ı istifhâm yoğ iken istifhâm nereden aḥz oluna dirler. Bilmezler ki aşl-ı vaz' da erbâb-ı fenn-i fürs istifhâm için edât vaz' itmeyüp belki qarâ'in-i hâliyye ile iktifâ itmişlerdür. Meselâ istifhâm-ı ikrârîde to fülân kes ne dirler ve istifhâm-ı inkârîde inşâf bedeh to ḥarîfîn maşlahatı dirler. Egerçi lafz-ı ki ve lafz-ı çî ekseriyâ istifhâm için müsta'mellerdür lâkin isti'mâlleri aşl-ı vaz' cihetinden degil belki tecevvüzen ve ittisâ'a binâendür [T 24^{a-b}-25^a, M 20^{a-b}-21^a].

2.3. GRAMER TERİMLERİ

Şerh edilen metnin gramatikal açıdan değerlendirilmesi klasik şerh metodu özelliklerinden biridir. Şarih, beytin manasını vermeden önce kelime ya da mısranın gramer yapısını etraflıca değerlendirir, daha sonra gramer terimini belirtir. Şerh edilen metnin Farsça olması dolayısıyla; kelimenin, harf ya da ekin Farsça'daki kullanımını üzerinde hususiyetle durur ve diğer şarihlerin bu mevzudaki yanlışlarını ve tutarsızlıklarını eleştirir. Mananın daha anlaşılır olması için Farsça gramer yapısına uygunluğuna büyük oranda dikkat edildiği görülür. Yeri geldikçe de Arapça ve Farsça dilbilgisi kaidelerini karşılaştırarak incelemesini devam ettirir. Metinde geçen gramer terimlerini başlıklar şeklinde ve tanımları yapıp metinden misaller vererek göstermeyi uygun gördük.³⁷

‘**Atf-1 tefsîr**’: Aynı anlamda olan iki kelimenin yan yana kullanılması.

İkbâl-i kerem mîgezed erbâb-ı himem rā

Himmet neḥ'ored nişter-i ārî vü ne'am rā

İkbâl, if'âl bâbından maşdardur ve fâ'iline muzâfdur ārînüñ ne'ama 'atf-1 tefsîrîdür[M

11^a, T 13^a].

³⁷ Bu bölümde ele alınan terimlerin tanımları için şu kaynaklardan faydalanılmıştır: Ahmet Cevdet Paşa- Fuat Paşa, *Kava'id-i Osmaniyye* (haz., Nevzat Özkan), Ankara, TDK Yay., 2000; Midhat Sadullah, *Türkçe Yeni Sarf ve Nahiv Dersleri* (haz., Tuncer Gülensoy, Mustafa Fidan), Ankara, TDK Yay., 2004; Ahmet Cevdet Paşa, *Tertib-i Cedid Kava'id-i Osmaniyye* (haz., Esra Karabacak), TDK Yay., Ankara, 2007; M. Nazif Şahinoğlu, *Farsça Gramer Sarf ve Nahiv*, Kitabevi Yay., İstanbul, 1997; Nusrettin Bolelli, *Farsça Dilbilgisi (Nahiv ve Sarf)*, İFAV Yay., İstanbul, 2011; Nusrettin Bolelli, *Arapça Sarf İlmi*, İFAV Yay., İstanbul, 2010.

*Fārsīde nigār lafzı naķş ma'nāsına olmağla bu maħalde naķşa **caṭıf-ı tefsīr**dür [T 16^a, M 14^a].*

Cem^c: Çokluk.

Şenādīd ki şad ile olan şındidiñ cem'idür[T 16^a, M 14^a].

*Çemenhā, çemeniñ **cem'idür**. Fārsīde kâside-i **cem^c** oldur ki **cem^c** olunan eger zīrūħdan ise elifle nūnla **cem^c**lenür merdān ve zenān gibi. Bīrūħdan ise hā ile **cem^c**lenür çemenhā ve bāğhā gibi ve eger ecsām-ı nāmīyeden ise nümüvvī cihetinden elifle nūnla **cem^c**lenür berg-i dıraħtān-ı sebz der nażar-ı hūşyārda olduğı gibi. Bīrūħlığına nażarān hā ile **cem^c** olunup dıraħthā daħı dırler[T 10^b, M 9^b].*

Edāt-ı fā'ıl: Kesik tamlama yapısındaki fail.

*Elemāşüb aşında aşübende-i elemdür. **Edāt-ı fā'ıl** ħazf olunup taķdīm-i mef'ülle elemāşüb olmuşdur[T 13^b, M 11^b].*

*Mihrfezā ve şabrgüdāz vaşıflardur ki aşında fezāyende-i mihr, güdāzende-i şabrdur. **Edāt-ı fā'ıl** ħazf olunup mef'ıl taķdīm olunmağla mihrfezā ve şabrgüdāz olmuşlardur[T 34^b, M 28^b].*

Edāt-ı süver: Sıfat işlevindeki kelime.

*Lākin nazm-ı Tāzīde küll ma'nāsına olan lafz-ı her ki Derīde **edāt-ı süver**dendür [T 2^a, M 2^a].*

Edāt-ı tenbīh: Uyarı edatı.

*Hān, **edāt-ı tenbīh**dür[T 53^a, M 44^b].*

Edāt-ı te'essüf u tefeccu^c: Esef ve üzüntü edatı.

*Ey, aşında egerçi lisān-ı ehl-i Fursda ħarf-i nidādur lākin bu maħalde **edāt-ı te'essüf u tefeccu^c** olan ey vāydan muħaffefdür[T 50^a, M 42^a].*

Esmā-yı ef'āl: Fiil isimleri.

*Heyhāt, Arabīde **esmā-yı ef'āl**dendür [T 42^b, M 35^b].*

Fethā: Harflerin üzerine veya kelimenin sonuna konan () işaret, üstün.

Dijem zamm-ı dāl ve feth-i zā-i fārsiyye ile āşufte ve gamgīn ma'nāsınadır[T 28^b, M 24^a].

Hazf: Bir hareke, harf veya kelimeyi kaldırma, yok etme.

*Elemāşüb aşında āşübende-i elemdür. Edāt-ı fā'il **hazf** olunup taqdīm-i mef'ülle elemāşüb olmuşdur*[T 13^b, M 11^b].

Harf-i sebeb: Vasıta hali.

*Be cihānda bā **sebebiyye**dür*[T 18^b, M 15^b].

Harf-i zā'id: Birleşik fiil yapan “ber” ön edatı.

*Berdühtede lafz-ı ber, taḥsīn için **zā'id**dür*[T 22^a, M 18^b].

*Deryābedde lafz-ı der **zā'id**dür*[T 9^a, [M 7^b].

*Berefrāştede, ber **zā'id**dür*[T 46^b, M 38^b].

Hā-i resmī: “ه” şeklinde yazılan “he” harfi. Farsça’da sonu bu harfle biten isimlere “elif, nün, ye” harfleri dahil olduğunda bu harf kâf-ı Acemî’ye yani “ک” harfine dönüşür.

Āsāyiş-i hemsāyegī-i ḥaḳ zi to ḥ āhed

Ū dūzaḥ himmet nekoned bāğ-ı irem rā

*Hemsāye, ‘Arabīde cār. Türki de koñşi ma'nāsınadır. Aḥirinde **hā-i resmī**-i ḡayr-i mef'ūza olan kelimeye yā-i maşdariyye ilḥaḳ itmek murād olunsa **hā-i resmī**yi kāfā ḳalb idüp bendegī vü efgendegī vü āhestegī vü hemsāyegī dirler ve efsaḥ olan bunlarda aşında **hā-i resmī** kāfā ḳalb olunmazdan evvel telaffuz olunduğı gibi ba‘de‘l-ḳalb-i kitābet daḥı olunmamaḳdur*[T 29^b, M 24^b].

İzāfet: İki isimden meydana gelen bağıllık tamlaması.

Mest-i zevk-i ‘Urfiyem kez nağme-i tevḥīd-i ū

Lezzet-i āvāze der kām-ı cihān endāḥte

*Eger ū zamīri ‘Urfiye ircā‘ olunur ise tevḥīd ū’ya **büzāfet**dür ve eger ḳarīne-i maḳāmiyye ile Bārīye rāci‘ olur ise **izāfet**ledür*[T 12^a, M 10^b].

Kalb: Bir kelimedede bir veya birden çok harfin yerini değiştirmek.

Āsāyiş-i hemsāyegī-i ḥaḳ zi to ḥ āhed

Ū dūzaḥ himmet nekoned bāğ-ı irem rā

*Hemsāye, ‘Arabīde cār. Türki de koñşi ma’nāsınadır. Añirinde hā’-i resmī-i ğayr-i melfūza olan kelimeye yā’-i maşdariyye ilhāk itmek murād olunsa hā’-i resmīyi kāfā **kalb** idüp bendegī vü efgendegī vü āhestegī vü hemsāyegī dirler ve efşah olan bunlarda aşında hā’-i resmī kāfā **kalb** olunmazdan evvel telaffuz olunduğı gibi ba‘de’l-**kalb**-i kitābet dahı olunmamağdur*[T 29^b, M 24^b].

Nehy: Olumsuzlama.

*Meyāmuz, karuşdurmağ ma’nāsına olan āmīzidenden **nehydür***[T 28^b, M 24^a].

Rabṭ: Basit ve birleşik olarak iki cümleciğı yekdiğerine veya yan cümleciğı temel cümleciğın fiil dışındaki öğelerinden birine bağlama ya da bu öğenin yerine koyma rolünü üstlenir.

*Devlet-i vuşlat ki der yābed ki bā ān maħremī
Cevher-i evvel ‘ilm der āsitān endāħte
Evvelki lafz-ı ki kesden muħaffef ve istifhām-i inkārī içündür. İkinci lafz-ı ki **rabṭ**
içündür* [T 9^a, M 7^b].

Teķid: Tekrarlama.

*Ni ni ğalaṭ ĩn nağme be mevķi’ nesurūdem
ĩn nağme pesendest diğer şavt u nağam rā
Mevķi’, maħall ü mekān ma’nāsınadır ve bā zarfiyyedür. Tekrīr-i nefy **teķid**
içündür*[T 19^a, M 16^a].

Vaħdet: Teklik eki.

*Ārāyişīde yā ancak **vaħdet** için ola* [T 19^a, M 16^a].
*Şebīde yā’-i taħtāniyye **vaħdet** içündür* [T 34^b, M 28^b].

Yā’-i ħiṭāb: Nida (seslenme) işlevindeki "ye"(ع).

*Her kocā teşīr-i ğam rā dāde-i izn-i ‘umūm
Şādī-i rāħatresān rā nāttivān endāħte
Ey Bār-i Ĥudā her nerede teşīr-i ğama izn-i ‘umūm virmişsüñdür şādī-i rāħatfeşānı
nātuvān ve ‘āciz itmişsüñdür. Dāde’deki hemze, bedel; yā’, ħiṭāb ve şādīde yā
maşdariye ve hemze izāfet içündür* [T 8^a, M 6^b].*Dānīde yā’-i taħtāniyye ħiṭāb
içündür*[T 28^b, M 24^a].

Mitāzī vü mestīde yālar hīṭāb içüündür[T 53^a, M 44^b]. *Yezdānīde ve kevneynīde yālar hīṭāb içüündür*[T 58^b, M 49^a].

Yā-i maşdariyye: Bu yā, mastar ismi hariç, her türlü ismin ve isim soyundan kelimenin hatta ism-i fail, ism-i meful ve sıfat-ı müşebbehinin sonuna da gelir; basit ismi birleşik ve birleşigi ikinci ya da üçüncü kez birleşik yapar. Nisbet ve liyakat yā'larından farklı ve ayrı olan bu ى nin oluşturduğu tüm bileşikler, ى soneki ile oluşunlar gibi, isim olurlar ve mana ismi adını alırlar.

Maḥremīde yā maşdariyye, vuşlatda tā hīṭāb içüündür[T 9^b, M 7^b].

Ārāmeş, ārāmīden ma'nāsına **ism-i maşdardur**[T 20^a, M 17^a].

[T 14^b, M 12^b], [T 22^b, M 19^a], [T 50^a, M 42^a].

Yā-i tahtāniyye: Noktalı “ye” harfi.

Yā-i tahtāniyye-i müşeddide ile neyyir ile ḥayyir keşirü'n-nür ve kesirü'l-ḥayr ma'nalarındadır[T 46^a, M 38^a].

Zamme: Harflerlerin üzerine konan(ُ) şeklindeki işaret. Buna “ötre” de denir.

Rüstāhiz zamm-ı tā ile ve fetḥi daḥı cā'izdür ki yevm-i kıyāmet ma'nāsına olan rüstāhizden muḥaffedür [T 6^b, M 5^b].

Zarfiye: Fiillerin, sıfatların ve görevce kendileri gibi zarfların anlamlarını zaman, yer, miktar, durum, hal... vb. özellikleri bakımından açıklayarak ya da belirleyerek sınırlayan kelimelere denir.

Be reviş ile niḡehde bā-i muvaḥḥideler zarfiyelerdür [T 34^b, M 28^b].

2.4. SÖZ VARLIĞI

Bu başlık altında Himmetzade Abdî'nin bazı kelimelere verdiği anlamlar verilecektir:

Aşamm: ‘Arabīde aşamm didükleri Fārisīde ker didükleridür [T 21^a, M 17^b].

Āheng: Aheng egerçi luğaten ḡaşd ma'nāsına ism-i maşdardur lākin bu maḡalde vetīre vü uşlūb ma'nāsına müsta'meldür [T 27^b, M 23^a].

‘Arbede: Ġavḡā ve cedel ma'nāsına müsta'meldür[T 37^a, M 30^b].

‘Arbedecü: Ġavḡā isteyici dīmekdür[T 37^a, M 30^b].

Āsumān: Asumān felegiñ ism-i müştakıdır yalıñuz hūr ve yalıñuz şīd gibi ism-i cāmīdī degüldür. Degirman maʿnāsına olan ās ile benzemek maʿnāsına olan mānīdenden meḥūz olan lafz-ı mānden mürekkebdür. Maʿnā-yı terkībisi degirmanı beñzer dimekdür[T 46^b, M 38^b].

Āz: Hırş maʿnāsınadır[T 22^a, M 18^b].

Berg: Naşīb ve azık maʿnāsınadır[T 14^b, M 12^b].

Cevher: ʿAlā-ıştılāhiḡ-hükemā kâʿim-i biʿz-zāt olana dirler. Nitekim ʿaraz kâʿim-i biḡ-gayr olana dirler[T 47^b, M 39^b].

Çetr: Çetr, didikleri mülük süvār olduḡda hüddāmdan biri sütün-ı bārīk üzre envāʿ-ı aḡmişeden perdāhte müdevvirüḡ-şekl bir küçük sāyebān vazʿ idüp rikāblarında yürüyüp meliki şemsden muḡāfaza iderler[T 41^a, M 34^a].

Delḡ: Köhne hırḡa veraʿ şalāh u taḡvādur[T 44^a, M 36^b].

Efā: Ḥayye-i kebīredür[T 40^b, M 33^b].

Efser: Tāc maʿnāsınadır[T 27^a, M 22^b].

Endīşe: Fikr maʿnāsınadır[T 4^b, M 4^a].

Fāʿide: Luḡaten ʿilimden ve māldan taḡşīl olunan şeyʿe dirler, istihdāsḡül-māl veḡ-ḡayr maʿnāsına olan feydden müştakıdır[T 20^b, M 17^b].

Gevher : Gevher ise laḡ u yāḡūt u elmās maḡūlesi aḡcār-ı ābdār-ı girānbehāye dirler[T 48^a, M 39^b].

Ġül: Ġül didiḡi zuʿm-ı cūhhāl-ı ʿarab üzre emerr-i ḡıylān didükleri ḡasīñ dibinden zuhūr idüp tenhārev olan aḡḡāb-ı tarīḡi yoldan azdurup ihlāk iden cine dirler [T 62^a, M 51^b].

Ḥāb: Muḡlaḡ nevm maʿnāsınadır[T 35^b, M 29^b].

Ḥadīs: İştılāḡda sultān-ı ʿaleyhisselāt veḡ-sellemden ʿanʿane ile rüvātıñ rivāyet itdikleri ḡaberdür lākin luḡatde muḡlaḡ ḡaberdür söz maʿnāsınadır bu maḡalde maʿnā-yı luḡavī murāddur[T 46^a, M 38^a].

Ḥayāl: Ḥayāl, ḡavās-ı ḡamse-i bāḡınanıñ ikincisidür ve ol bir ḡuvvetdür ki dimāḡıñ baḡn-ı evvelinüñ muḡḡadiminde konulmuşdur ve ḡiss-i müşterek ki ḡavass-ı ḡamse-i bāḡınanıñ evvelidür ve hükemā bir ḡavza teḡbih itmişlerdür ki aña beḡ ırmaḡ aḡup döküle ol beḡ ırmaḡdan murād ḡavaḡş-ı ḡamse-i zāhiredür pes ḡiss-i müşterekde cemʿ olup idrāk olunan şuveri şāḡib-i şüret olan nesnelere ḡavaḡşdan ḡāʿib olduḡdan soñra bu ḡuvvet ḡıfz eyler[T 21^b, M 18^a].

Hayret: Ol hâletdür ki envâr-ı tecelliyât-ı ilâhiyyenüñ sırr-ı ‘abdde kemâl-i işrâkınden nâşî ‘aql u idrâke veleh hâşıl olup bir sekr gelür ki ‘abd kendi ‘aqlını ve ruhını ve sırrını müstelezzât-ı ceberütiyeden gerü almağa kâdir olmayup ‘âlem-i nâsüt ve ahâlî-i nâsüt ve ‘ibârât-ı nâsütiyyeye ‘tibârdan kalur [T 2^b, M 2^b].

Hemsâye: ‘Arabîde câr, Türk de çoñşi ma‘nâsınadır [T 29^a, M 24^b].

Herze: Beyhüde ve bîma‘nî ma‘nâsına meşelâ; beyhüde yelüp yüpirene herzerrev ve herzetâz dirler ve beyhüde söyleyene herzegüy dirler ve beyhüde iş herzekâr dirler [T 46^b, M 38^b].

Hevâ: Hevâ, hareket itdükde rîh didükleridir. Müttehidân-ı bi‘z-zât muhtelifân-ı bi‘ş-şifâtlardur. Lâkin Muhtârü‘ş- Şihâhda dir ki: الهواء بالمد ما بين السماء والا رض Pes şu maħalde bu ma‘nâ-yı lugavî üzre müsta‘meldür [T 5^b- T 6^a, M 5^a].

Heyhât: ‘Arabîde esmâ-yı ef‘âldendür ba‘de ma‘nâsınadır [T 42^b, M 35^b].

Hüşeçîn: Başağ düşiriciye dirler [T 60^b, M 50^a].

İhtisâb, Hasb-ı bi-hasebden ifti‘âldur şaymağ ve zann itmek ma‘nâlarına gelür [T 44^a, M 36^b].

İstebrâk: Bir nevcî kumâşdur [T 6^b, M 5^b].

Kenef: Cānib ve taraf ma‘nâsınadır [T 41^a, M 34^a].

Keşmekeş: Keşmekeş, çerbeder-i cedel ma‘nâsınadır [T 15^b, M 13^b].

Kişver: İklim, bâdiye, şahrâ ma‘nâsınadır [T 38^a, M 31^b].

Kuvvet-i şamme: Bir kuvvetdür ki zî-ruhuñ geñizindeki muğaddem-i dimâğdur [T 17^b, M 15^a].

Merdüme-k-i çeşm: Gözbebeğidir. Buña insānî-l-‘ayn dağı dirler ki gözüñ karasudur, hükemānuñ kuvvet-i bāşıra ruṭubet-i celidiyyededür didükleri bu merdüm-i çeşmdür. [T 23^b, M 19^b].

Meyāmüz: Karuşdurmağ ma‘nâsına olan āmīzidenen nehydür [T 28^b, M 24^a].

Mihr: Mihr, muħabbet ma‘nâsınadır [T 14^b, M 12^b].

Na‘īm: Cennet-i na‘īmdür [T 28^b, M 24^a].

Neng: ‘Ayb u ‘ār ma‘nâsınadır [T 42^b, M 35^b].

Nigār: Maħbüb ma‘nâsınadır [T 36^a, M 30^a].

Periçehre: Muṭlaqâ hüsnü-l-vech ma‘nâsınadır [T 36^a, M 30^a].

Rīze: Rīze her şeyüñ ħurdesidür [T 9^a, M 7^b].

Rā‘yet: Sancāğdur [T 46^b, M 38^b].

Rüstühîz: Rüstühîz zamm-ı tâ ile ve fethi dağı cā'izdür ki yevm-i kıyāmet ma'nāsına olan rüstāhîzden muhafefdür [T 6^b, M 5^b].

Sîne-i bāz: 'Acemde bir nev'î benekli kumaşa dirler imiş. Lâkin nesr münāsebetiyle muṭlağ doğanıñ gögsi murād olunmağ çesbān görünür [T 40^a, M 33^a].

Şamem: Şamem ise gūş-ı benî Ademe 'arîz olan bir 'illetdür. Meşelâ kuvvet-i sāmî'a didükleri sımāhuñ dibinde mefrūşe cism-i 'aşabātîye konulmuşdur. Ba'zı 'avārîz u 'ilel sebebi ile bu cism hālelpezîr olıcak hāsse-i ma'hūde mu'attala olup gūş aşamm olur [T 21^a, M 17^b].

Sehm: 'Arabiyye-i fāşihede sehm, luğat-ı müştarekedür. Evvelā tîr u hadeng ma'nāsınadır ve dağı hişşe ve naşîb ma'nāsınadır hattā erbāb-ı 'ilm ferā'iz-i hişşe ma'nāsına isti'māl iderler. Bu maħalde sehm Farisiyye-i Deriyye luğātindendir heybet u havf ma'nāsınadır [T 21^b, M 18^a].

Senādîd: Şad ile olan şındidiñ cem'idür, ricāl-i kibār u şücā' ma'nāsınadır [T 16^a, M 13^b].

Serāsîme: Sersām, el-ıyāzıbillāhi te'ālā dimāğda bir marāzdur ki fesād-ı kebedden yāhūd fesād-ı mi'deden ebhire-i reviyenüñ dimāğa teşā'udundan hāşıl olup şāhib-i marāz kıyām u hareket murād itse eṭrāfına sükūṭa meyl ider [T 38^b, M 32^a].

Süfre: H'ān vāv ile elif ile süfre ma'nāsınadır [T 9^a, M 7^b].

Şāhid: Maħbūb ma'nāsınadır [T 20^b, M 17^a].

Şu'bede: Tāzîde şu'buze ve Derîde şu'bede, hoğğbāz ma'nāsınadırlar [T 36^a, M 30^a].

Tab' u tabîat: Hükemānuñ tab' u tabîat didükleri ehl-i şer'üñ hilkat didükleridir [T 4^a, M 3^b].

Teh: Düb ma'nāsınadır [T 40^b, M 33^b].

Tüşe: Azıkdur [T 60^b, M 50^a].

Vāhime: Vāhime didükleri kuvvet-i dimāğıñ küllîsinde müterettibdür lâkin bu kuvvete āhız olan dimāğdan tecvîf-i evsaṭıñ aħiridir. Bu bir kuvvetdür ki ma'ānî-i cüz'îyye ki bi'z-zāt maħsūsa olmaya belki maħsūsātdan ba'zı şey vāsıtasıyla maħsūsa ola anları idrāk eyleye. Meşela 'adāvet u şadākat gibi ki anlar maħsūsular degillerdür lâkin 'adüvv-ı şadîk maħsūsulardur. Pes bu ma'nalar bunlardan hāşılan ve müntezi'andur. Eger bu kuvvet olmasa koyun qurda 'adāvet añlayup gürîzān ve kendi kuzusından şadākat añlayup meyl-i küllî ile aña verzān olmaz idi [T 55^b, M 46^b].

Zaħme: Tāziyāne didükleridir ki rāmişgerān evṭār-ı sazların anıñla taħrîk iderler [T 45^a, M 37^b].

2.5. İKTİBASLAR

Şarih şerh edeceği metindeki deruni manayı okuyucuya daha iyi verebilmek, şerhin anlaşılabilirliğini arttırmak ve zenginleştirmek amacıyla metnin genelinde iktibaslar yapmıştır.

2.5.1. Ayetler

Metnin hacmi göz önünde bulundurulduğunda kayda değer miktarda ayet iktibaslarının olduğu görülmektedir. Metin sahibinin, edebi yönü ile beraber aynı zamanda vaiz olması şerhe yaptığı iktibaslar, Kur'an-ı Kerim kültürüne vukufiyetini gösterir. Şarih, beytin şerhini yaptıktan sonra bir ayetle söylediklerini özetler; hatta bazı beyitlerin manalarına ayetlerin kaynaklık ettiğini düşünür.

Maḥşūl-i beyt oldur ki tā ki ol maẓhar-ı tām وَعَلَّمْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْمًا ḥazretüñ 'ilm-i ālem iştimāli ve ber maẓmūn-ı 'ilm-i şerīfi 'amel-i bāmeālī maḥbūbı çehresin efrūḥte eyleyüp ya'nī zuhūr itmedi. Bîş u kem lafzlaruñ ma'nā-yı müfādları ma'lūm olmadı.

Metinde geçen ayetlerin mealleri ve varak numaraları şöyledir:

- 1) وَعَلَّمْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْمًا “Biz ona katımızdan bir ilim öğretmiştik.”, Kehf, 18/65 [T 20^b, M 17^b].
- 2) وَأَوْحَىٰ رَبُّكَ إِلَى النَّخْلِ “**Ve rabbin bal arısına şöyle ilham etti:** "Dağlardan, ağaçlardan ve insanların kurdukları çardaklardan kendine yuvalar edin.”, Nahl 16/68 [T 39^b, M 33^a].
- 3) أَنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ “Göklerin ve yerin gaybı Allâh’a aittir. Kıyamet bir göz kırpması kadar yahut daha da kısa olacaktır. **Şüphesiz Allâh her şeye kadirdir.**”, Nahl 16/77 [T 42^a, M 35^a].
- 4) إِنَّ اللَّهَ لَا يُغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ “Allâh, kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz, bundan başkasını dilediğine bağışlar.”, Nisa 4/48 [T 51^a, M 42^b].

- 5) **Kulunu, gecenin birinde yürüten (Allâh),** her türlü ayıp, kusur ve eksikliklerden uzaktır.”, İsra 17/1 [T 56^b, M 47^b].

2.5.2. Hadisler

Şarih gerekli gördüğü yerlerde ayetlerin yanı sıra hadislerden de alıntılara başvurur. Okuyucunun beytin anlam dünyasına vakıf olmasını sağlamak ve izahlarını desteklemek amacıyla hadislere müracaat ederek iktibaslar yapar. Misal:

Sāye-i Yezdānī didügi ḥāṣā Bārī Te‘ālā cism olup ve sā’ir ecsām gibi zıllı olduğundan degüldür belki bir ḳavl-i mecāzīdür ki yine Resūl-i Ekremiñ السلطان ظل الله فى ارضه ḳavl-i şerīflerinden meḥūzudur [T 59^a, M 49^a].

Metinde geçen hadisler ve varak numaraları şöyledir:

- 1) مَاعَرَفْنَاكَ حَقَّ مَعْرِفَتِكَ يَا مَعْرُوفَ “Ey Allâh, seni şanına yakışır bir şekilde bilemedik”.³⁸ [T 2^a- T 2^b, M 2^a].
- 2) أَوَّلُ مَا خَلَقَ اللهُ نُورِي “Allâh, önce benim nurumu yarattı”³⁹ [T 9^b, M 8^a].
- 3) أَوَّلُ مَا خَلَقَ اللهُ الْقَلَمَ “Allâh, önce kalemi yarattı”⁴⁰ [T 9^b, M 8^a].
- 4) أَوَّلُ مَا خَلَقَ اللهُ عَقْلِي “Allâh, önce aklı yarattı”⁴¹ [T 9^b, M 8^a].
- 5) أَوَّلُ مَا خَلَقَ اللهُ رُوحِي “Allâh, önce ruhu yarattı.”⁴² [T 9^b, M 8^a].
- 6) خَيْرُ الْكَلَامِ مَا قَلَّ وَ دَلَّ “Sözün en iyisi, az ve öz olanı, geniş anlam taşıyanıdır”⁴³ [T 28^a, M 23^b].
- 7) السلطان ظل الله فى ارضه “Sultan, yeryüzünde Allâh’ın gölgesidir”⁴⁴ [T 59^a, M 49^a].
- 8) يا حسان اهج الكفار “Ya Hasan küffarı hicvet” [T 32^a, M 27^a]
- 9) سَبَقَتْ رَحْمَتِي غَضَبِي “Rahmetim gazabımı geçti”⁴⁵ [T 6^a, M 5^a].

³⁸ Mehmet Yılmaz, *Kültürümüzde Ayet ve Hadisler*, Kesit Yay., İstanbul 2013, s. 474.

³⁹ Yılmaz, *age*, s. 147.

⁴⁰ Yılmaz, *age*, s. 147.

⁴¹ Yılmaz, *age*, s. 147.

⁴² Yılmaz, *age*, s. 147.

⁴³ Yılmaz, *age*, s. 210.

⁴⁴ Yılmaz, *age*, s. 614.

⁴⁵ Yılmaz, *age*, s. 602.

2.6. ARAPÇA İBARELER VE KELAM-I KİBARLAR

Metinde ayet ve hadis iktibasları dışında, şarihin Arap dili ve belagatine hâkimiyetini gösteren Arapça ibareler ve kelimeleri kibarlar da zaman zaman yer verdiği görülür. Şarih bu alıntılarını muhteva zenginliğini arttırmak ve kuvvetlendirmek amacıyla yapar. Metnin birçok yerinde bu tip alıntılar görmektediriz. Bunlardan sadece biri, Urfi'nin şerh edilen kasidelerinden birinde geçen ve Bayezid-i Bistami'ye ait olduğu kaydedilen ليس في دلقي سواه şeklindeki ifadedir.

Metinde geçen Arapça ibareler ve kelimelerin tercüme ve varak numaraları şöyledir:

- 1) مَنْ لَمْ يَذُقْ لَمْ يَعْرِفْ “Tatmayan, yaşamayan bilmez” [T 3^a, M 2^b].
- 2) ليس في جيتي سوى الله “Cübbemin içinde Allâh’tan başkası yoktur”⁴⁶[T 54^a, M 45^a].
- 3) مَا عَرَفْنَاكَ حَقًّا مَعْرِفَتِكَ يَا مَعْرُوفُ “Ey Allâh, seni şanına yakışır bir şekilde bilemedik”⁴⁷ [T 2^b, M 2^a].
- 4) يَرْحَمُكَ رَبِّكَ “Rabbin sana merhamet etsin.” [T 6^a, M 5^a]
- 5) سُبْحَانَكَ لَا أُحْصِي ثَنَاءً عَلَيْكَ أَنْتَ كَمَا أَثْنَيْتَ عَلَيَّ نَفْسِكَ “Seni, her türlü ayıp, kusur ve eksikliklerden beri kılarım (ya Rab)! Hakkındaki övgüleri sayamam, sen kendini övdüğün gibisin”⁴⁸ [T 12^a, M 10^b]
- 6) مع وجود ذلك فحر باجداد “Onun varlığıyla ecdad övündü” [T 13^a, M 11^b]

2.7. MANZUM PARÇALAR

Şerhde birtakım manzum parçalar da göze çarpmaktadır. Bu manzum parçalardan, dördü Farsça, biri Türkçe olmak üzere toplam beş beyitten oluşmaktadır. Farsça beytlerin ikisinin müellifi belirtilmiş; diğer ikisinin ise belirtilmemiştir. Ancak, araştırmalarımız sonucunda iki beytin Sadi-i Şirazi'nin Gülistan'ından iktibas edilerek metne dahil edildiği görülmüştür. Muktebes Türkçe beytin müellifi ise belirtilmemiştir. Şerhde bunların dışında, herhangi bir Arapça manzumeye de rastlanılmamıştır.

⁴⁶ Yılmaz, *age*, s. 459.

⁴⁷ Yılmaz, *age*, s. 474.

⁴⁸ Yılmaz, *age*, s. 616

Metinde geçen manzumelerin vr. numaraları şöyledir:

Hâzret-i Maḥdūm-ı Mevlāna ‘Abdurrahman Cāmī ḳuddise sırruḫu buyuyurlar;

Her piser kū ez peder lāfed ne ez faḫl u honer

Ger be cā-yı merdom dīde būd nāmerdom est

[T 17^a, M 14^b].

Mevlānā Celāleddīn, Meṣnevīde buyururlar;

Nefs ejderhāst u key morde est

Ez ḡam bīāletī efsurde est [T 51^b, M 43^b].

Müellifi belirtilmeyen manzumeler ve varak numaraları aşağıda gösterildiği gibidir:

Gerçi tīr ez kemān hem migüzered

Ez kemāndār bined ehl-i ḫured [T 5^b, M 4^a].

Ger ber ser ü çeşm-i men neşīni

Nāzet be keşem ki nāzenīnī [T 14^b, M 12^a].

Ne ‘aceb tīz geçer leyle-i vaşl-ı dildār

Olmadan ol şeb-i kelimde vaḫt-ı eşḫār [T 34^b, M 29^a]

2.8. ESERİN KAYNAKLARI

Şarih, eserini telif ederken, ilmi bir üslup kazandırmak için metinde geçen bilgilerle ilgili çeşitli kaynaklardan alıntılar yapar. Anlamın muğlak olduğunu düşündüğü yerlerde, verdiği manayı bir kaynağa dayandırarak açıklama yoluna gider. Mesela aşağıdaki alıntılarda Muhtârü’s-Sıhah’ı kaynak olarak kullanmıştır:

Morḡ-ı tab‘ ender hevā-yı ma‘şiyet negşūde bāl

‘afv-ı to şāhīn-i raḫmet rā ber ān endāḫte

Hevā, ḫareket itdükde rīḫ didükleridür. Mütteḫidān bi‘z-zāt muḫtelifān bi‘ş-şifātıldur.

Lākin Muhtārī‘ş-Şıḫāḫda dir ki: الهواء بالمد ما بين السماء والا رض “Hava, yer ile gök arasında uzanan şeydir.” Pes şu maḫalde bu ma‘nā-yı lugavī üzre müsta‘meldür.

Ma'nā-yı sâbık, ıstılâh-ı hükemâ üzre degüldür ve bu arada hevā وى • den meyl ma'nāsına da olmak olur. [T 5^b- T 6^a, M 5^a].

Hatta Muhtârü's-Şihâhda والزهرة نجم dir a'rif-i bi'llāh en-necm dimez ki necm zehret النار ازالصاعت والازهرالنير وسيمى القمر الازهرورجل ازهرای mahūd ola ve daḥı tafşîl eyler ve bu tafşîl ḥazret-i Monlanıñ kelāmını te'yîd eyler [T 42^a, M 34^b].

Şarih, kullandığı kaynakları müellif isimleriyle birlikte belirtir. Metne kaynaklık eden eserler şunlardır:

‘Ali el-Ḳārī (ö. 1014/1605), Behçetü'l-İnsân

Demiri'ye ait olan Hayatü'l- Hayevan eserinin muhtasarıdır.⁴⁹ Ali el-Kari tarafından ihtisar edilen bu eser, metinden de anlaşıldığı üzere zoolojik bilgiler içeren bir eserdir (Metinde geçtiği yerler için bk. T 40^a, M 33^b.)

Bahāyi Efendi (ö. 1064/1654), Risale

Şarih eserinde Şeyhü'l-İslam Bahayi Efendi'ye ait olduğunu belirttiği Risale isimli bir eseri de kaynak olarak kullanmıştır. Bu Bahayi Efendi ve eseri hakkında detay verilmediği için eserin ismi hakkında kesin bir tespit yapılamamıştır. Şarihin yaşadığı dönem ve öncesi dikkate alındığında bu kişinin Bahaî Mehmed Efendi⁵⁰ olması muhtemeldir. Ancak Bahaî Mehmed Efendi'nin risale adıyla bilinen bir eserine tesadüf edilememiştir. (Metinde geçtiği yerler için bk. T 41^b, M 34^b).

Cevherî (ö. 400/1009'dan önce), Muhtârü's-Şihâh

Tam adı Tâcü'l-luğa ve şihâhu'l-'Arabiyye olmakla beraber daha çok Şihâhu'l-luğa ve kısaca eş-Şihâh diye anılır. Eserin adını “sihâh”ın (“sahîh”in çoğulu) yanı sıra müfred olarak “sahâh” şeklinde tesbit edenler de vardır. Cevherî eş-Şihâh'ı ile, özgün tertibi ve Buhârî'nin hadis ilminde yaptığı gibi yalnız sahih, fasih ve meşhur kelimelere yer vermesi bakımından

⁴⁹ Cağfer Karadaş, “Ali el-Kari'nin Hayatı, Selef Akidesine Dönüş Çabası ve Eserleri”, *Uludağ Üniversitesi*, 1993, C. 5, s. 299.

⁵⁰ Bk. *DİA*, C. 4, s. 463-464.

Arap sözlük bilimi tarihinde yeni bir çığır açmış, aranan kelimeye ulaşmada daha kolay bir yöntem geliştirmiştir⁵¹ (Metinde geçtiği yerler için bk. T 5^b- T 6^a, T 42^a; M 5^a, M 34^b.)

Muhyî es-Sünne(ö. 516/1122), Kitâb-ı Meşâbîh

Mesâbîhu's-Sunne, muhaddis, müfessir ve fakîh bir Türkistanlı alim olan Muhyi es-Sünne Ebu Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ud b. Muhammed el-Ferrâ' el-Beğavî (436-516/1044-1122)'nin, güvenilir hadis kaynaklarından, senedlerini çıkararak derlediği, 4931 (eserin başka bir baskısına göre 4719) hadis ihtiva eden, üzerine otuzdan fazla alim tarafından şerh ve ta'lik yazılan ve İslâm aleminde büyük şöhret kazanan bir eserdir⁵² (Metinde geçtiği yerler için bk.T 57^a, M 47^b).

Neşâtî Efendi (ö. 1085/1674), Ebyât-ı Müşkile Şerhi

Neşati Efendi, Hind Üslubunun önemli temsilcilerinden biri olan Urfî-yi Şirazî'nin, çoğunluğu kaside olmak üzere bazı şiirlerinden, anlaşılması güç 90 beyti şerhetmiştir.⁵³ Şarih, Neşati Efendi'ye ait bu esere metnin muhtelif yerlerinde göndermeler yapmıştır (Metinde geçtiği yerler için bk. T 58^b).

Seyyid Şerîf (ö. 816/1413), Fevâ'id

Metinde bahsi geçen Seyyid Şerif'in asıl adı, Eb'ül-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürçânî el-Hanefî'dir. Cürçânî, yaşadığı döneme kendi damgasını vuran ve sonraki yüzyıllarda bir otorite olarak etkisini devam ettiren çok yönlü birkaç âlimden biridir.⁵⁴ Himmetzade'nin şerhinde Cürçani'ye atf ettiği *Fevaid* adlı eserin, Cürçani'nin bilinen eserlerinden hangisinin diğer adı olduğu tespit edilememiştir. (Metinde geçtiği yerler için bk. T 41^a, M 34^a).

İmâm Fahr-i Râzî(ö. 606/1210), Mecmû'a-i Fünûn

Şerhe kaynaklık eden bir diğer eser de İmam Fahr-i Razi'ye ait olduğu iddia edilen *Mecmû'ja-i Fünûn*'dur. Fakat araştırmalarımız sonucunda Razi'ye ait bu isimde bir esere tesadüf edilememiştir. Şarihin, Razi'nin bilinen eserlerinden birini bu isimle andığı

⁵¹Hulusi Kılıç, "Tâcü'l-luğa", *DİA*, İstanbul, 2010, C. 39, s. 356.

⁵²Musa Erkaya, "Mesabihu's- Sünne'nin Bazı Hadisler Çerçevesinde Ömer el-Kazvani'nin Risalesine İbn Hacer el-Askalani'nin Cevapları", *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2006, s. 95-108

⁵³Karabey-Atalay, *age*, s. XII.

⁵⁴Sadreddin Gümüş, "Cürçani", 1993, İstanbul, *DİA*, C. 8, s. 134-136.

düşünülebilir. Metinde alıntılandığı bölümden simya ilmi ile ilgili bilgiler içeren bir eser olduğu anlaşılmaktadır (Metinde geçtiği yerler için bk. T 31^b, M 26^a).

2.9. ŞARİHİN NÜSHA TENKİT VE TESPİTİ

Şarihin, şerh edeceği metne ait elinde bulunan nüshaların sıhhatine özen gösterdiği anlaşılmaktadır. Himmetzade Abdî, en uygun olan nüshayı seçip metin şerhine öyle başlar. Şerh sırasında da yeri geldikçe seçtiği nüshanın tercih sebebini açıklar. Tek bir nüsha kullanmasına rağmen diğer nüshalarda geçen kelime ya da harf hatalarından kaynaklanan nüsha farklarını da gösterir. Muhtevaya uygunluğu açısından kelimeleri değerlendirir ve esas aldığı nüshanın daha iyi olduğunu ifade eder. Mesela aşağıdaki alıntılarda görüleceği üzere şerh ettiği beytin anlamına uygun olan rivayeti içeren nüshayı tercih etmiştir.

Key toem, nüsha-i şahîhü'l-ma'nâsı var iken ta'mîr-i nüsha-i bedma'nâ için ihtiyâr-ı tekellüfe beyhüde ve nâsezâdur[T 8^a, M 7^a].

Egerçi neşter-i lâ vü ne'am nüshası dahı vardur lâkin ma'nâya çendân çesbân degildir[T 13^b, M 11^b]

Himmetzade, değerlendirdiği nüshalar arasından Fazıl Kürd Abdullâh Efendi tarafından istinsah edilen nüshayı tercihi ettiği bilgisini şerh sırasında gerekçesiyle birlikte belirtir.

İbtidâki beytde mecâzen ve isti'mâlen rü'yâ ma'nâsına olduğu gibi degüldür ve bu beytde nesh-ı muhtelife vâkı'adur. Evvela nesh-ı keşîrede şanem vâlî-i hüsnüdür lâkin ma'nâ nedâred kabîlindendür meger tekellüfât-ı ba'ide ihtiyâr oluna ve ba'zı nüshadaki merhûm Fâzıl Kürd 'Abdullâh Efendi taşîhi iledür. Zâviyedâr-ı der-i ü vâlî-i hüsn vâkı'dür lâkin bizim ihtiyârımız üstâdumuz merhûm Ahond nüshasıdur ve bu hem ma'nâya âkrebdür ve dahı mısrâc-ı sânîde ba'zı nüshada şüret-i ü ma'nî-i râz vâkı'dür. Lâkin merhûm Kürd 'Abdullâh Efendi nüshasında şüret-i u ma'nâ-i râz düşmişdür ma'nâ-i enseb ve mübâlagada a'leb olmağla anı ihtiyâr eyledük [T 35^b, M 29^b].

Bazı nüshada çi şerer yerine çü şerer vâkı'dur çi eser yerine çü eser vâkı'dur. Ahond-i merhūm nüshasında şereri ve eseri düşmüşdür fī'l-vâkı' ma'nā-yı laṭīfī vardur. Lākin Fāzıl Kürd 'Abdu'llāh Efendi nüshasında çi şerer ve çi eser bulunmağla anı ihtiyār itdik zīrā su'āl u cevāb olup ma'nā cihetinden hūb olur[T 43^a, M 35^b].

2.10. EDEBİ SANATLAR

Metnin geneline bakıldığında birtakım edebî sanatlar görülmektedir. Himmetzade Abdî, şerh ettiği metnin edebî sanatlarını büyük ölçüde göstermeye dikkat etmiştir. Şarihin belirttiği bu sanatlar tespit edilip başlıklar şeklinde gösterilmiştir.⁵⁵

İsti'āre-i temşīliye: Aralarındaki benzerlikten dolayı, esas manası dışında bir manaya kullanılan terkiptir. Bunda, esas manayı kasetmeye engel olan bir karine (ipucu) de bulunur.

Nāzım nūr-ı hayrete şeb-i endīşe-i evşāfda murg-ı 'aqlı āşiyānından bırakdurmak isti'āre-i temşīliyedür[T 3^a, M 2^b].

'Urfī-i üstād ol sāhib-i zihni vaḳārīñ bu kıṭ'ada vâkı'a olan umūr-ı 'adīdeden müntezi'e olan hey'ātı hey'āt-ı mahūdeye teşbīhi isti'āre-i temşīliye tariḳiyledür[T 42^b, M 35^a]

Nāzım kalemin zīkadd-i bālā olmada ve hareket-i nāzikane-i feraḥbaḥş ve dilgüşāsından ve ol hareketden nice me'ānī-i laṭīfe zuhūrunda 'alā-tariḳi'l-isti'āreti'l-temşīliyye dilberānīñ ḳadd-i bālāsına ve nāzile reftārına ve ol reftārdan dil-i üftādegānda ḥāşıla olan ḥālāte teşbīh eyler[T 48^b, M 40^a].

İstifhām-ı inkārī: Olumsuz soru sorma yoluyla var olan olumlu bir anlamı yinelemektir.

Devrān ki boved tā koned ārāyiş-i mesned

⁵⁵ Bu bölümde ele alınan terimlerin tanımları için şu kaynaklara başvurulmuştur: Nusrettin Bolelli, *Belagat Beyan-Meani-Bedi İlimleri Arap Edebiyatı*, İstanbul 2009; M.A Yekta Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi*, Gökkuşbu Yay., İstanbul 2016; Menemenlizade Mehmet Tahir, *Osmanlı Edebiyatı Belagat*(haz.: M. Fatih Köksal, Vedat Ali Tok), Kurgan Edebiyat Yay., Ankara 2013; M. Kaya Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, Salkımsöğüt Yay., Erzurum 2015.

Meddāh-ı şehenşāh-ı ʿArab rā vü ʿAcem rā

Ki, kesden muḥaffedür ve istifhām-ı inkārīdür [T 19^b, M 16^b]

[T 9^a, M 7^b].

Kināye: Lügat anlamı gizlemek olan kinaye bir sözü hakiki (gerçek, temel) anlamının da kastedilmiş olması mümkün olmakla birlikte, hakiki anlamı dışında kullanmaktır. Yani kinayeli söz bir açıdan hakikat, bir açıdan mecazdır. Mecazdan farkı şudur: Mecazda -kinayenin aksine- sözün gerçek anlamı ile anlaşılmasının aklen mümkün olmadığını gösteren bir ipucu (karine-i mania) vardır, kinayede ise böyle bir unsur bulunmaz.

*İşte bu maḥaldür ki fikr-i insānī nigün kerde-ı ʿilmdür yaʿnī ʿāciz u fūrümānde
olduğı yerdür nigün kerde ʿilm-i ʿarbdur kemāl-i ʿacdden kināyedür [T 33^b, M
28^a].*

Leff ü neşr-i müretteb: Söylenilen ilk kelime veya hükümler ile bunlara karşılık gelen, bunlarla ilişkili unsurların aynı sırayı takip ettiği leff ü neşirdir.

Neyyir-i rüy-i to çün ʿarż koned lemʿa-i nūr

Ḥayyir-i cūd-i to çün beḥş koned niʿmet ü nāz

Çi koned ger nekoned mihr nihān ruḥ be kusūf

Çi koned ger nekoned ḥūr der-i ravza firāz

*Maḥşül-i beyt: Dimek olur ki yā Resūlullāh senüñ ḥürşīd-i rüyiñ ki lemʿa-i nūr
ʿarż ide ve senüñ ḥayyir-i cūduñ çün niʿmet ü nāz baḥş eyleye. Mihr-i rūḥun
kūsūfdan nihān itmeyüp neylesün ḥūr-ı der-i ravzayı firāz eylmeyüp neylesün
yaʿnī nūr-ı rüyiñ var iken ḥürşīde ḥācet u naʿımbaḥş u ʿaṭāñ var iken behişte
rağbet kalmaz dimek olur. Bu maḥalde firāz kapamağ maʿnāsınadur ve bu
beytde leff ü neşr-i müretteb vardır.*

Mübālağa: Mübalağa hakikati tamamıyla tasvir edebilmek için ifadede hakikatin bir dereceye kadar üzerine çıkmak veya altına inmektir ki o dereceyi hüsn-i tabiat ve hal ü

keyfiyet tayin eder. Fikir ve hissin şiddetle teessürü halinde tabirat-ı âdiyye nazara nakafi görünmeğe başlayınca insan bila-ihiyar mübalağaya müracaat mecburiyetinde bulunur.

Loğmai kez h̄ān-ı ʿışk efkendei der kām-ı dil Rīze-i ān rā cehīm ender-i dehan endāhte H̄ān vāv ile elif ile süfre maʿnāsınadır. Rīze her şeyüñ hürdesidir. *Maḥşül-i beyt: Ey Bār-i Hudā süfre-i ʿaşk-ı pürsüzüñdan bir loğmayı ki ben gönülüm dimāğına bırakmışımdur. Ol loğmanuñ bir rīzesini düzaḥ-ı dehānına atmış mübālağa kaşd idüp nāzım dimek ister ki rīze-i loğma-i ʿaşkla saḡar böyle pürsüzter olıcaḡ loğma-i ʿaşkı ekl iden ne rütbede olduḡın bundan kıyās itmek ister. Loğmada hemze vahdet, rīzede izāfet içündür*[T 9^a,M 7^b].

[T 52^b, M 44^a].

Nidâ: Nida, lugâtte çağırma manasına gelir. Terimde, hitabedilenin yüz döndürmesini istemek maksadıyla ona yöneltilen sestir. Bu ses, gramer kategorisinde edat cinsine girer ve nida harfi adını alır.

Ey, ḡarf-i nidādur maḡām-ı qarīnesile münādī taḡdīr olunup dimek ola ki ey Bār-i Hudā ʿaşk u muḡabbetüñ derdi metāʿını ʿuşşākuñ cānı bāzārına atmışsuñdur[T 1^b, M 1^b].

Tezād: Tezat anlamı bakımından zıtlık/karşıtlık bulunan kelimeleri bir ibarede toplamaktır. Burada kastedilen karşıtlık, siyah beyaz gibi bir zıtlığın yanı sıra bilmek ve bilmemek gibi olumlu-olumsuz fiilleri, baba oğul gibi nispet bulunduran ve birinin anlaşılması diğerine bağlı olan kelimeler arasındaki ilgiyi, hatta farklı renklerin (yeşil mavi gibi) birbirlerine karşı durumlarını da içine alır. Mutabakat, tıbak, tatbik ve mütezaad adları da verilir.

Şuʿle-i ḡātır-i ū rā çı şerer çeşme-i mihr

Girye-i ḡāme-i ū ra çı eşer ḡande-i rāz

Bu beytde şanāyiʿ-i bediʿiyyeden şanʿat-ı tezād vardır ve bu beytde nesh-i muḡtelife vākıʿadur[T 43^a,M 35^b].

[T 21^b, M 18^a].

Teşbih: Teşbih, aralarında bir veya birden fazla nitelikte benzerlik bulunan iki şeyin birini diğerine benzetmektir. Teşbihin tarafları olarak adlandırılan bu iki unsurdan biri müşebbeh (benzeyen), diğeri müşebbehün bih (kendisine benzetilen) dir. Bu iki unsurun müşterek oldukları niteliklere, özelliklere vech-i şebeh (benzeyiş yönü) denir. Bazı durumlarda bu benzetme teşbih edatı kullanılarak yapılır.

Pes bu beytde ‘Urîfî, ābāsın şanādīd-i ‘Acemden farz idüp ve nuķūş-ı ma‘ārifle müzeyyen ve mücellā olan vücūd-ı şikestī nümūdın der ü divār-ı şikesteye teşbihen dir ki her çend halkdan bazı hāsîd bināen ‘ale’l-farzî’l-fāsîd keşmekeş-i cāh u menāsıbdā biribirlerinüñ ocaqlarını gümnām gösterürler lâkin der u dīvār-ı şikestenüñ naķş u nigārından senādīd-i ‘acemiñ āşārı āşikāre ve hüveydādur [T 16^b, M 14^a].

[T 18^a, M 15^a].

2.11. TARİHİ VE MİTOLOJİK MALZEME

Bayezid-i Bistami: İran’ın Horasan eyaletinde bulunan Bistam kasabasında doğmuştur. Dedesi Sürüşan (Seruşan) aslen İranlı Mecusi bir din adamıyken müslüman olmuştur. Dindarlığı ile tanınan babası İsa’nın iki kızı ile üçü de abid ve zahid olan Adem, Tayfur ve Ali adlarında üç oğlu vardır. Ortancaları olan Tayfur “Sultanü’l-arifin, pir-i Bistam, Bayezid (Ebu Yezid)” diye meşhur olmuştur.⁵⁶ Ebu Türab El-Nahşi’nin kendisi hakkında, “O’nu bir kere görsen senin için yetmiş kere Cenab-ı Hak’ı görmenden faydalı olur.” Dediği Bayezid-i Bistami, Ebu Haşim El-Kufi ile başlayan sufi silsilenin en büyüklerindedir. Şarihler onun, vasıl olduğu ilm ü şü’un âleminde geri dönmek istememesi yani tecellinin galebe çalması sonucu kırk gün kadar kendine gelememesinden, bu esnada yalnız namaz vakitlerinde sahv dilemesinden ve söylediği “Kendimi her türlü eksikten tenzih ederim; şanımla ne yücedir.” şathiyesinden, Hak talebiyle yaşadığı şehirden ayrılması üzerine kendisine gelen “menziline

⁵⁶ Süleyman Uludağ, “Bayezid-i Bistami”, *DİA*, İstanbul, 1992., C. 5, s. 238.

dön.” İlâhi emrinden ve bilmeden ezdiği karıncayı nefesiyle diriltme kerametinden bahsederler.⁵⁷

*Bāyezīdūñ h̄īn-i istiğrākda bīḥodluğıla tefevvūh idīp لیس فی جبتی سوی الله
sivāllāh didiği kelām-ı gāmızdur ki fitneengīz-i enām olmuşdur.[T 54^a, M 45^a].*

Hz. Adem: İlk insan ve ilk peygamberdir. İslami kaynaklarda insanlığın babası olması sebebiyle ebü'l-beşer, Kur'an-ı Kerim'de (Âl-i İmrân 3/33) Allâh'ın seçkin kıldığı kişiler arasında sayılmış olduğundan safiyyullâh unvanlarıyla da anılmaktadır. Allâh, Adem'in yaratılacağı toprağı getirmesi için yeryüzüne önce Cebrail'i göndermiş, fakat yeryüzü kendisinden toprak alınmasına müsaade etmemiştir. Bunun üzerine Mikail görevlendirilmiş, o da başaramayınca bu defa “ölüm meleği” bu işe memur edilmiştir. Ölüm meleği, yeryüzünün itirazına rağmen toprağı almayı başarmıştır. Bu melek yeryüzünün çeşitli yörelerinden aldığı kırmızı, beyaz ve siyah toprak örneklerini birbirine karıştırmış, daha sonra göğe çıkarak toprağa su katmış ve onu yapışkan çamur haline getirmiştir. Çamur siyahlaşıp kokmaya başlayınca Allâh bu çamurdan Adem'i yaratmıştır. Âdem'in yaratılışı ile ilgili başka bazı rivayetlerde onun baş ve yüzünün Kabe toprağından, göğsünün ve sırtının Beytülmakdis, baldırlarının Yemen, bacaklarının Mısır, ayaklarının Hicaz, sağ elinin doğu, sol elinin de batı topraklarından yaratıldığı nakledilmektedir.⁵⁸

*Vaḳtā ki ḳālīb-ı ebū'l-beşer 'aleyhi's-selām bi-emr-i Rabbiḥi'l-ʿāllam basīḫ ḥāk
üzre tamām-ı nefḥ-i rūḥ olunmağa isti'dād-ı tām ḥāşıl itdükde bi-emri āmirihi
ḥāzret-i Cebrā'īl 'aleyhi's-selām kālīb-ı ma'ḥūda nefḥ-i rūḥ eyleyüp rūḥ-ı
pürfütüḥ-ı Âdem 'aleyhi's-selām ol beden-i yābısdan evvelā eşref-i ā'zā olan
kāse-i sere sereyān birle tartīb-i dimāğ idicek ḥāzret-i Âdem 'aleyhi's-selām
aḫs-güzār olup beilhām-ı Ḥudāvendiğār ḥamd u şenā-yı Bārīye āğāz itdükde
henüz cenāb-ı şerīflerinden iftirāk-ı ma'ḥūd vāḳi' olmamış iken ḳıbel-i
yezdāniyeden بىرحمك ريك ḥiṭāb-ı müsteṭābiyla muḥātab-ı serfirāz
buyruldu[T 6^a, M 5^a].*

⁵⁷ Ceylan, *age.*, s. 394.

⁵⁸ Süleyman Hayri Bolay, “Adem”, *DİA*, İstanbul, 1988, C. 1, s. 358.

Cem (Cemşid): İran’da hüküm süren Pişdadiyan sülalesinin dördüncü ve en büyük hükümdarı olan Cemşid, ilk defa demiri eritip işleyen kişi kabul edilmiştir. Zırh, kılıç ve silahlar yapmış, renkli ipek ve pamuklu kumaş kullanmıştır. Dokuma, terzilik ve gemicilik işlerini halka öğretmiştir. Birçok madeni keşfedip kullanan Cemşid, kendisi için tıpkı Hz. Süleyman’ın tahtı gibi havada hareket eden değerli taşlarla süslü bir taht yaptırmıştır. Hükümdarlığının üç yüz yılı büyük bir refah içinde geçen Cem, şeytanın da etkisiyle kibre kapılmış ve heykellerini yaptırıp halkı kendisine tapınmaya zorlamıştır.⁵⁹ İran edebiyatının mitolojik hükümdarı olan Cemşid, ”Cem”, “Cemşap”, “cemşid” ve “Cemşidün” adlarıyla da bilinir. Cemşid, rivayetlere göre yedi yüz yıl İran’da egemenlik sürdükten sonra Sabii dini bağlılarından Dahhak tarafından yenilgiye uğratarak tahtı ele geçirilmiş, kendisi de öldürülmüştür. Persler onu adaletli, kendisine kutsal mesajlar ve mektuplar gönderilen, tek tanrı inancına sahip, olgun ve ahlaklı kişilikleri seven bir hükümdar olarak kabul ederler. Tıp bilimine ilk ilgi gösteren, hamam yapılmasını ilk emreden, oku ve yayı ilk kullanan, şarabı ilk ürettiren, insanlara bilmedikleri birçok şeyi öğreten üstün bir kişilik olarak kabul edilir.⁶⁰

Cem ü Cemşid ikisi de bir melikiñ ismidür hatta ol melike Nemrüddur dirler ve şarābı ibtidā dünyāda ol icād itdi dirler. Tafşīli ‘azīmdür çünki iqbāl u devlet-i İskender gitdi ve nevbet-i cihāngīr-i nazm baña degdi, söyleñ devrāna ki yeniden mesned-i Ceme ya’nī evreng-i şāhiye ārāyiş eyleye[T 19^a, M 16^a].

Hüşdār ki netevān be yek aheng surūden

Na‘t-i şeh-i kevneyn ü medīh-i Key u Cem rā

Lafz-ı hüşdār, hüşdārdan muhaffefdür. Āheng egerçi luğaten kaçd ma’nāsına ism-i maşdārdur lākin bu maħalde vetire vü uşlūb ma’nāsına müsta‘meldür. Maşşūl-i beyt: Ey ‘Urfī ‘aql dut bir uşlūb ile ayrılmağ mümkün degildir na‘at-ı şeh-i kevneyn ile medīh-i Key u Cemi ya’nī egerçi Key u Cem şahān-ı cihāniyāndur. Bunların sitāyişinde tesāmuħ olunsa lābe’sdür ammā hālā memdūħuñ şeh-i kevneyndür anuñ vaşfunda müsāmaħa idüp Key u Cem vaşfuna mu‘ādil vaşfuyla tavşīf cā’iz degüldür imdi cem-i ‘aql idüp tedkīk-i mazāmīnde ā‘māl-i fikr eyle[T 29^b-28^a, M 23^b].

⁵⁹ Mehmet Halil Erzen, *Divan Şiirinde Mitolojik ve Efsanevi Şahısların Kullanımına İyi Bir Örnek: Nev’izāde Atāyi Divanı*, 2013, s. 840.

⁶⁰ Nimet Yıldırım, *İran Mitolojisi*, Pinhan Yay., İstanbul, 2015, s.485.

Ḥassān-ı ‘Arab (Hassan b. Sabit): Yesrib’de (Medine) dünyaya geldi. Kendisine atfedilen bir rivayette Hz. Peygamber’den yedi sekiz yıl önce (562-563) doğduğu kaydedilmekle birlikte 570 veya 590 yıllarında dünyaya geldiğine dair rivayetler de vardır.⁶¹ Müslüman olmadan önce aşk ve içki şairi olarak bilinen Hassan, İslam’ı kabul ettikten sonra, Medine’de Hz. Peygamber’e katılmış ve Cahiliye dönemi şiir temalarını bir tarafa bırakarak, şiir yeteneğini tamamen Hz. Peygamber’i övmeye ve düşmanlarını yermeye ayırmıştır. Hassân, methiyeleriyle, Peygamber’in Medine’deki bütün faaliyetlerini desteklemiş; onun her başarısını övmüş, savaşta ölen Müslümanlara yas tutmuş ve onlara ağıt söylemiştir.⁶²

Ḥassān-ı ‘Arab meşhûrdur ki sultān-ı enbiyā ‘aleyhi’s-selamuñ melikü’ş-şu‘arāsı idi. Dā’imā na‘at-ı nebi idüp ve gāhice emr-i Resūlullāh ile hicvgüftār-ı bedgirdār iderdi hattā Resūl-i Ekrem şallāhu te‘ālā ‘aleyhi ve sellem minberde ۛ حسان اهـج الكفار buyurdukları mervîdür [T 32^a,M 27^a].

Maḥmūd u Ayāz: Mahmud, (H. 357-421) Gazneli devletinin kurucusudur. Babası Sebüktegin Samani emirlerinin soyundandır. Mahmud-ı Gaznevi olarak tanınır. Kendine Yeminü’ddevle ünvanı da verilmiştir.

Ayaz, Mahmud-ı Gaznevi’nin bendesi, müşaviri ve sevgilisidir. Bilgisi, güzelliği, kahramanlığı ile meşhurdur. Mahmud bir gece sarhoşken Ayaz’a saçlarının yarısını kesmesini emretmiş fakat sabahleyin bu isteğinden pişman olmuştu. Ayaz’ın saçının hikayesi ve Mahmud’un aşkı Fars edebiyatında oldukça meşhurdur. Sultan Mahmud’un Ayaz’a aşkını anlatan hikâye ahlak bakımından aşkların en çirkinidir.⁶³

Maḥmūd u Ayāz ma‘rūflardur. Maḥmūd Sebüktekin bir melik idi ki Ayaza tazeliginde mā’il olup ri‘āyet-i ādāb-ı mülükda ve fehm ü kiyāset ve ḥüsn-i sülükda kāmili’l-‘ayyār olmağla ba‘de zamān kendüye vezīr idindi dirler[T 40^b, M 33^b].

⁶¹ Hüseyin Elmalı, “Hassan b. Sabit”, *DİA*, İstanbul, 1997 C. 16, s. 399.

⁶² Faruk Çiftçi, “Hassan b. Sabit’in Hz. Peygamber İçin Söylediği Mersiyeler”, *KSÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2004, s.80.

⁶³ Selami Ece, *Vamık u Azra*, Atatürk Üniversitesi Yay., Erzurum, 2017, s.165-166.

Mi'râc: Kelime manası “merdiven” ise de Hz. Muhammed’in göğe yükselmesine ad olmuştur.⁶⁴ Hicret’ten bir buçuk sene önce, Receb ayınının 27. gecesinde Peygamber Efendimizin en büyük mucizelerinden biri olan İsrâ ve Mirac mucizesi gerçekleşti. Şöyle ki: Mezkur gecede Cebrail (a.s) geldi ve Hz. Muhammed’i Mescid-i Haram’dan alıp Burak’la Mescid-i Aksa’ya götürdü. Oradan da, Cenab-ı Hakk’ın ayet ve alametlerini birer birer gösterilmesi için, semavata çıkartıldı. Sema tabakalarında bulunan bütün peygamberlerle görüştürüldü. Habib-i Hüda Efendimiz, sonra da Sidret-i Müntheha makamına götürüldü. Oradan da “imkan ve vücub ortasında da Kab-ı Kavseyin’le işaret olunan” makama çıktı. Kendilerine birçok acib ve garip şeyler temaşa ettirildi ve bilemeyeceğimiz, anlayamayacağımız bir şekilde, mekandan münezzehten olan Cenab-ı Hakk’ın bizzat kalamını işitti ve Cemal-i Pakini müşahade etti. Aynı gece Hane-i Saadetine geldi.⁶⁵

Resûl-i Ekrem şallâhu te‘âlâ vesellem buyururlar ki muhaddeb-i ‘arş-ı vuşûlümde Rabbim havâssımı tebdîl eyledi. Pes ‘arş-ı ‘azama varınca cesed-i şerîfleri ile hareketlerine söz yokdur. Hatta haremullâhdan Mescid-i Akşâya dek hareket-i cesedânîleri Kur’an-ı Kerimde Sûre-i İsrâda سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ ayet-i kerîmesiyle şâbitdür. Zîrâ ‘abd lafzı şer‘en rûh-ı ma‘a’l-cesede itlâk olunur ve istihâle Kureyş ki şiddet-i inkârdur. Mi‘râc-ı nebî-yi Ekrem şallâhu ‘aleyhi ve’s-sellem cesedle olduğına şâhiddür zîrâ mi‘râc-ı rûhânî olsa bir ferd istihâle itmez idi. Mescid-i Akşâdan sidretü’l-müntehâya varınca mi‘râc-ı cismânîleri Muhyî es-Sünne hazretleriniñ Kitâb-ı Meşâbîhlerinde Katâdeden ve Katâde Enes bin Mâlikden ve Enes bin Malik, Malik bin Şa‘sa‘adan rivâyet itdügi hadîs tavîl ile şâbitdür. Bu hadîs-i şerîf envâ‘-ı ehadîs-i nebiviyeden hadîs-i şahîh olup ve bu hadîs-i medlûli olan seyr-i melekûtun münkiri mübtedî‘dur ve ‘arş-ı â‘zamdan öte ‘âlem-i lâmekâna cesed-i şerîfleriyle mi‘râcları envâ‘-ı hadîs-i peygamberîden haber-i vâhidle şâbit olmağla ehl-i sünnetden dahı bazı ihtilâf idüp ‘arşdan öte lâmekâna rûhiyle vaşl oldular diyü kîl u kâl itmîşlerdür[T 56^b- T 57^b, M 47^a-M 47^b].

⁶⁴ İskender Pala, *Divan Şiiri Sözlüğü*, Akçağ Yay., Ankara, s. 350.

⁶⁵ Salih Suruç, *Peygamberimizin Hayatı*, Nesil Yay., İstanbul, 2019, s. 261-262.

Hārūt u Mārūt: Yaptıkları yüzünden Babil’de sürekli azaba çarptırılmış iki melektir. Bir başka görüşe göre de Babil’de büyü ve büyücülüğün simgeleri olan Harut ve Marut, büyücülerin her zaman başvurduğu iki melektir. Bu yüzden Babil büyücülüğün merkezi, Harut ve Marut da iki büyücü olarak bilinir. Kur’an’da geçtiği için adları Arap ve Fars edebiyatında son derece yaygınlaşmış ve atasözleriyle deyimlere konu olmuştur.

Bir rivayete göre meleklerin insanları günah işlemeleri nedeniyle eleştirip kınadıkları, Allâh’ın da “Eğer size de şehvet yetisi vermiş olsaydım, aynı, şekilde siz de günah işlerdiniz. İsterseniz içinizden en güvendiğiniz, en dindar birkaç temsilciyi seçin, onları yeryüzüne gönderelim ve deneyelim” demesi üzerine Harut ile Marut seçilerek insanlar arasına gönderilmiştir.

Bunlar özellikle insanlar arasındaki anlaşmazlıkları çözme görevini yürütürlerdi. Bir gün aralarında anlaşmazlık olan bir karı koca çözüm yolu bulma amacıyla onlara geldiğinde her ikisi de Zühre adlı kadına âşık olurlar ve belli bir zamanda buluşmak için sözleşirler. Kadınlı buluştukları anda Allâh göklerin kapılarını açtırarak meleklerle yeryüzüne gönderilen temsilcilerin nasıl günahlara daldıklarını, içki ve zina gibi kötülükleri nasıl işlediklerini gösterir. Zühre bu iki melekten öğrendiği ism-i azam duasını okuyarak göklere yükselir; Allâh onu güzellik ve aşk simgesi Zühre (Venüs) yıldızına dönüştürür.⁶⁶

Zühre seb‘a-i seyyâreden bir necm-i barîkdür ve felegi felek-i sivümdur Seyyid Şerîf, Fevâ'idinde dir ki iklîm-i hâmisden bilâd-ı Mâverâü'n-nehir zühreye tâbi'dür âshâb-ı tencîm dirler ki rûy-ı ârzda zenânîñ ve çeng ü çegâneye ve sâz u söze ve lu'bu lehve meşgul olanlarıñ tâli'leri aña mensûblardur ve bu cihân-ı gamâbâdda 'alâ-vechiş-şüzüz vâki' olan sūr u sūrūr bi-emr-i hâlîki'l-hayrât veş-şürūr anîñ teşîrâtındandur dirler. Ehl-i tefsîr dirler ki zühre didikleri mekkâre-i Hārūt u Mārūtdan memsûh olan bir kevkebdür[T 41^a- T 41^b, M 34^b- M 34^a]

Katade b. Diame (ö. 117/735): 60 (680) veya 61 yılında âmâ olarak doğmuştur. Bedevî bir aileye mensuptur. Soyu Şeybanoğulları’ndan Sedûs kabilesine dayanır. Ailesinin çölden Beni Şeyban’ın yanına, ardından Sedûs kabilesiyle birlikte Basra’ya göç ettiği nakledilir. Öğrenmeye karşı büyük bir istek duyan Katade, Hasan-ı Basri’nin yanında on iki yıl bulundu ve ondan kıraat, tefsir, hadis ve diğer ilimlerde istifade etti. Ayrıca kıraat ilmiyle ilgili

⁶⁶ Nimet Yıldırım, *Fars Mitoloji Sözlüğü*, Kabalcı Yay., İstanbul, 2006, s. 356.

rivayetleri Enes b. Malik, Ebü'l-Aliye er-Riyahî, Hasan-ı Basrî ve İbn Sirin'den aldı. Sahabeden Enes b. Malik'le tâbiünden Said b. Müseyyeb, Hasan-ı Basrî, İbn Sirin, İkrime el-Berberi, Ata b. Ebû Rebah, Şa'bi, Ebü'l-Aliye er-Riyahi ve daha pek çok kimseden hadis dinledi, çeşitli ilimlere ait bilgiler edindi (Metinde geçtiği yerler için bk. T 57^b, M 47^b).⁶⁷

Enes b. Malik (ö. 93/711-12): Hicretten on yıl önce doğdu (612). Hazrec kabilesinin Neccaroğulları sülalesinden olup topladığı ekşi bir bakla çeşidi sebebiyle kendisine “Ebu Hamza” künyesini Hz. Peygamber vermiştir. Künyesinin Ebü'n-Nadr olduğunu söyleyenler de vardır. Resulullâh'a on yıl hizmet ettiği için “Hâdimü'n-Nebî” lakabıyla anıldı. Çok hadis rivayet ettikleri için “müksirûn” diye anılan yedi sahabiden biri olan Enes, sayısı tekrarlarıyla birlikte 2286'yı bulduğu söylenen rivayetleriyle müksirûnun arasında üçüncü sırada yer almıştır. Çeşitli sayımlara göre rivayetlerinin 168'i (veya 180) hem Buhari hem de Müslim'in el-Cami'ü's-şâhih'lerinde yer almış, Buhari ayrıca seksen, Müslim de doksan kadar rivayetine yer vermiştir (Metinde geçtiği yer için bk. T 57^b, M 47^b).⁶⁸

Şaşa'a (ö. 93/711-12): 642 yılında Uman'ın Nezva bölgesinde doğmuştur. Yaşadığı bölge ve yerleşim merkezlerine göre el-Basrî el-Umanî, el-Yahmedî, el-Cevfi (el-Havfi) nisbeleriyle de anılır. Abdullâh b. Abbas, Abdullâh b. Zübeyr, Abdullâh b. Ömer ve Muâviye b. Ebu Süfyan gibi sahabilerden hadis rivayet etmiştir. Ondan da Eyyûb es-Sahtiyâni, Amr b. Dinar, Katade b. Diame gibi muhaddisler rivayette bulunmuşlardır (Metinde geçtiği yer için bk. T 57^b, M 47^b).⁶⁹

İsa: Hz. İsa Kur'an-ı Kerim'de İsa, İbn Meryem ve Mesih şeklinde zikredilen, kendisine İncil'in verildiği, Hz. Muhammed'i müjdelediği bildirilen, “Allâh'tan bir ruh ve kelime” olarak tavsif edilen, ancak kul olduğu vurgulanan peygamberdir. Hıristiyanlık'ta ise İsa Mesih Tanrı'nın oğlu, dolayısıyla tanrı kabul edilmektedir.⁷⁰

Edebiyatta; İsa, İsi, Mesih, Ruhü'l-Kudus, Ruhullâh, İbn-i Meryem, Mesih-i Meryem, İsa-yı Mücerred isimleriyle telmihte bulunulur. Doğum ve bebeklik döneminde gelişen olaylar, mucizeleri, dünyayı önemsemeyişi, kendi söküğünü dikmesi, göğe yükselmesi, üzerinde

⁶⁷ Abdülhamit Birişik, “Katade b. Diame”, 2002, *DİA*, İstanbul, C. 25, s. 22.

⁶⁸ İbrahim Canan, “Enes bin Malik”, *DİA*, İstanbul, 1995, C. 11, s. 234-235.

⁶⁹ İsmail L. Çakan, “Cabir b. Zeyd”, *DİA*, 1992, C. 6, s. 537.

⁷⁰ Ömer Faruk Harman, “İsa”, *DİA*, 2000, C. 22, s. 473.

dünyeviliğe işaret kabul edilen bir iğnenin bulunmasından dolayı dördüncü felekte kalışı vs. mazmunlaşmıştır.⁷¹

Süzen-i İśādan murād hazret-i İśā alā nebiyyinā ve aleyhi's-salat ve's-sellem bi-emri'llāhi Te'alā semāvāta ref' olunmadan evvel hırka-i şeriflerin vaqt-i hācetde dikmek için yanlarında bir süzen şaklar idi. Hīn-i ref'lerinde ol süzen küşe-i hırka-i şeriflerinde bulunmağla şu miqdār alāka-i kalīle-i dünyeviyye için ol rūh-ı pürfütūhuñ mesned u ārāmgāhı felek-i düvvümin oldı diyü naql-i vuķū'undan süzen-i İśā beyne'l-erbāb şöhretyāb olmışdur[T 44^{a-b}, M 36^b].

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. 1. NÜSHALAR

Türk Dil Kurumu Kütüphanesi, Türkçe Yazmaları Bölümü, Yz. A 66 (T Nüshası)

Metin üzeri kırmızı mürekkeplidir. Sırtı kahverengi meşin, kapaklar yeşil ebru kaplı bir cilt içerisindedir. Yer yer mürekkep ve çoğunlukla rutubet lekeli. Eser 63 varaktır. Her sayfa 13 satırdır. Talik hatla istinsah edilmiştir. Müstensihî, Vehbi adlı bir zattır. Kağıt türü; birleşik harf filigralı.

Mevlana Müzesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmaları Bölümü, 2542 (M Nüshası)

Cetvelli, miklepli, meşin ciltlidir. Eser 50 varaktır. Her sayfa 19 satırdır. Nesih hatla istinsah edilmiştir.

Koyunoğlu Müzesi ve Kütüphanesi, Türkçe Yazmaları Bölümü, 10759

Kahverengi ciltlidir. Eser 30 varaktır. Her sayfa 20 satırdır. Rika hatla istinsah edilmiştir. Farsça beyitler kırmızı yazılıdır.

Mısır Milli Kütüphanesi, Türkçe Yazmaları Bölümü, Talat 63

Eser 79-82 varakları arasındır.

⁷¹ Ece, *age*, s.95-96.

Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi, Türkçe Yazmaları Bölümü, 193/2

Eser 26^a-33^b varakları arasındadır. Talik hatla istinsah edilmiştir. Her sayfa 36 satırdır. Kağıt türü aharlıdır.

Kıbrıs Kütüphanelerinde Bulunan Türkçe Yazmalar Bölümü, II. Mahmud Ktp. 1168

Eser 16 varaktır. Her sayfa 19 satırdır. Talik hatla istinsah edilmiştir.

3. 2. METİN TESİSİNDE TAKİP EDİLEN YOL

1. Tenkitli metin oluşturulurken Türk Dil Kurumu Kütüphanesi nüshası **T**, Mevlana Müzesi Kütüphanesi **M** şeklinde kısaltılmıştır. Nüshalar metin içinde [**T^{b-a}**] ve [**M^{b-a}**] şeklinde gösterilmiştir.
2. **T** nüshasının derkenarlarındaki ibarelerden, nüshanın tashih edildiği anlaşılmaktadır. Her ne kadar metin tesisinde iki nüshadan istifade edilsede tashih edilmesi hasebiyle **T** nüshası esas alınmıştır.
3. **T** nüshası esas alındığından dolayı **M** nüshasındaki farklar, ek bazında değil ise dipnotta gösterildi. **T** nüshasındaki anlamı bozan eksiklikler, **M** nüshasından faydalanılarak tamamlanılmıştır.
4. Metinde bir yerde (bk. 95. dipnot) uzun bir nüsha farkı belirtirken rivayetlerden metne dâhil edileninin başından ve sonundan bir bölümü dipnotta gösterilmiş, aradaki kısım ok ile belirtilmiştir. (Pes bu rivayetin cümlesi → akl-ı aşir)
5. Şerh edilen metnin, Farsça olması dolayısıyla Farsça beyitlerin okunuşu Fars diline göre telaffuz edilmiştir.
6. Türkçe kelime ve eklerin yazılışları, metnin ait olduğu yüzyıla göre yazılmıştır.
7. Şerh edilen manzume öncelikle Farsça fontla yazıldı daha sonra Latinize edildi. Metin şerhi de bir alt satırda verilmiştir.
8. Metinde geçen ayet ve hadis iktibasları ve Arapça ibareler, metinde Arap harfleriyle, manaları ise dipnotta verilmiştir.
9. Metni yazarken büyük-küçük harf kullanımına riayet edilmiştir.

3. 3. TENKİTLİ METİN

[T 1^b] Hāzā kitāb-ı şerh-i ba'z-ı kaşā'id-i merhūm 'Urfī bā haṭṭ-ı Vehbī Efendi 'aleyhi'r-rahmetüllāhi Bārī⁷²

[M 1^b] Açsun dir iseñ bāb-ı 'aṭāyı fātih
Olsun dir iseñ feyż-i ilāhī sātih
Meşrūh ola dir isen dil-i suhenūñ 'Abdī
İhlāş ile ol na't-ı nebiyi şārīh

ای متاع درد در بازار جان انداخته

گوهر هر سود در جیب زیان انداخته

Ey metā'-ı derd der bāzār-ı cān endāhte

Gevher-i her sūd der ceyb-i ziyān endāhte

Ey harf-i nidādur maḳām-ı qarīnesile münādī taḳdīr olunup dimek ola ki ey Bār-i Ḥudā 'aşk u muḥabbetūñ derdi metā'ını 'uşşākuñ cānı bāzārına atmışsuñdur. Bu ma'nā mışra'ı evvel ve s̄anī mübtedā ve haber olduklarına göredür ve bu şüretde⁷³ münādī hükm-i muḥātabda olmak münāsebetiyle endāhtelerde hemze ḥiṭāb-ı taḳdīrī ma'nāya çeşbāndur. Lākin⁷⁴ mışra'eyn münādī-i muḳaddere şıfat-ı mādiḥeler daḥi olmak ḳābildür.⁷⁵ Her fāidentūñ gevherini ceyb-i ziyāna atmışsuñdur. Tā ki senūñ 'uşşākuñ varlıkların ṭarīḳ-i 'aşḳda ifnā idüp bī-hasebi'z-zāhir ziyān itmeleriyle sūd-ı ḥaḳīḳī olan ḳurb-ı kerem u 'ināyetūñe nā'il olalar. Egerçi [T 2^a] ma'nā-

⁷² Hāzā kitāb-ı şerh-i ba'z-ı kaşā'id-i merhūm 'Urfī bā haṭṭ-ı Vehbī Efendi 'aleyhi'r-rahmetüllāhi Bārī: -M

⁷³ Bu ma'nā mışra'ı evvel ve s̄anī mübtedā ve haber olduklarına göredür ve bu şüretde: -M.

⁷⁴ lakin: -M

⁷⁵ daḥi olmak ḳābildür: -M.

yı maḳṣūd⁷⁶ budur. Lākin nazm-ı Tāzīde küll maʿnāsına [M 2^a]⁷⁷ olan lafz-ı her ki Derīde edāt-ı süverdendir anı beytinde İrādıla taʿmīm ḳaşd idüp her sūd dir ki beherhāl ḫaḥiṣgerān-ı her meṭālib rāh-ı maḳṣadlarında bezl-i sermāye-i hestī itmeyince serriṣte-i maḳṣūda destbürdi⁷⁸ ile fāʿidesinden⁷⁹ olmamalarına⁸⁰ işāret eyler.

نور حیرت در شب اندیشه اوصاف تو
بس همایون مرغ عقل از اشیان انداخته

Nūr-ı ḫayret der ṣeb-i endīṣe-i evṣāf-ı to

Bes hümâyün mürğ-ı ʿaql ez āṣiyān endāhte

Ey Bār-i Ḥudā senüñ vaṣıflaruñ ṣeb-i endīṣe ve mülāḫazasında ḫayret nūrı çok saʿadetli⁸¹ ʿaql kuşını āṣiyānından atmış. Mürğ-ı ʿaqlıdan murād ʿuḳūl-ı selīme-i enbiyā vü evliyādur. **Ḥaṣıl-ı maʿnā** demek olur ki enbiyā vü evliyānuñ bile ʿuḳūl-ı kāmileri⁸² kemāyenbağī idrāk-i vaṣfuñdan ʿacizīn olup vādī-i vaṣfuñda mertebe-i idrākden suḳūt birle ḳāʿilīn [T 2^b] مَاعَرَفْنَاكَ ʿaḳl olmaları ile ḫayrān ve dembeste ve lāl olmuşlardır. İştılāḫ-ı ḳavmde ḫayret didükleri ol ḫāletdür ki envār-ı tecelliyāt-ı ilāhiyyenüñ sırr-ı ʿabdde kemāl-i işrākinden nāṣī ʿaql u idrāke veleḫ ḫāṣıl olup bir sekr gelür ki ʿabd kendi ʿaqlını ve ruḫını [M 2^b]⁸⁴ ve sırrını müstelezzāt-ı ceberūtiyeden gerü almağa ḳādir olmayup ʿālem-i nāsūt ve ahālī-i nāsūt ve ʿibārāt-ı nāsūtiyyeye iʿtibārdan kalur. Ḥattā kibār-ı evliyāullāhuñ evāḫir-i ḫāllerinde ḫayret dīdem, ḫayret ṣenīdem, ḫayret güfem didikleri bu ḫayretdür. Yoḫsa ol ḫayret-i ʿavām degil ki ḫaḳīḳati cehlden zuḫūr iden televvün-i tabʿdan ḫāṣıl olan ḫayret-i teşḳīk ve ıztırāb ola ve öyle daḫı degil ki bu ḫayret envāʿ-ı cünūndan olup evāmīr-i ilāhiyyeden taʿaṭṭul ve nevahīden ʿadem-i ictināb iḳtiżā [T 3^a] eyleye. El-ḫāṣıl bu ol ḫāldür ki ṣānında مَنْ لَمْ يَدُقْ لَمْ يَعْرِفْ⁸⁵ dimeden gayra mecāl yokdur. Nāzım nūr-ı ḫayrete ṣeb-i endīṣe-i evṣāfda murg-ı ʿaqlı āṣiyānından bırakkurmak istiʿāre-i temṣīliyedür. Āṣlı budur ki ṣayyādan-ı tıyūr, derūn-ı ṣebde

⁷⁶ maksūd: murād M.

⁷⁷ DK: سَخَطِكَ لَا أُخْصِي ثَنَاءً عَلَيْكَ أَنْتَ كَمَا أَتَيْتَ عَلَى نَفْسِكَ

⁷⁸ destbürdi: destresen M.

⁷⁹ faidesinden: -M

⁸⁰ bulmamalarına: M.

⁸¹ saadetli: hümâyün M.

⁸² kāmileri: selimeleri M.

⁸³ “Ey Allāh, seni ṣanına yakışır bir şekilde bilemedik”, Yılmaz, *age*, s.474.

⁸⁴ DK: Bu ḫayret ṣadedi kemā-yenbağī muḫaḳḳıḳīn yazdıkları üzere eger beyān olınsa nice böyle deftere ṣıgmaz ve her ḫavṣala aña taḫmīl itmez pes bu miḳdār ile iḳtifā olunup mezaḳa ve zevke ḫavāleden gayrı çāre yokdur.

⁸⁵ “Tatmayan, yaşamayan bilmez”

murgān-ı lānesāz oldukları eşcāruñ tahtında İḳād-ı nār idüp tamām-ı āteş-i şu'leḫīz oldukda bālā-yı dırāḫtda mürgān ol nāruñ iltihābından ḫīreçeşm ve bīḫuzūr olup zarūrī rūy-i ārza teşākuḫ idince şikāriyān-ı ʿala vechi'l-yūsır tuyūri [M 3^a] şayd u şikār ile āşiyānlarından dūr iderler. Bināen-ʿalā-zalīk nāzım ol heyʿeti ki nazmında zikr eyler. Bu heyʿet-i maḫşūşaya teşbīḥ idüp kemāl-i ʿaczdən kināye eyler.

از کمان نا جستہ در چشم تحیر کردہ جا

معرت کر تیر حکمی بر نشان انداختہ

Ez kemān nāceste der çeşm-i taḫayyūr kerde cā

Maʿrifet ger tīr-i ḫükmī ber nişān endāḫte

Maʿrifet eger bir ḫükm [T 3^b] tūrini nişān üzre atmış ola daḫı kemāndan pertāb itmeden ol tīr çeşm-i taḫayyūrde yir eyler. Yaʿni maʿrifet insānı eger Bārī Teʿālānuñ evşāf-ı zāt u şifāt u eʿālinde ḫükm oḫunu nişāne atar ise meşelā tavşīf idüp Ḥāzret-i Mevlā celle ʿazametihı zāt u şifāt u eʿalinde şöyledür diyü ḫükm murād ider ise bu ḫükm oḫı maʿrifetden henüz zuḫūr u birüz itmeden ḫayretüñ gözinde yir eyler. Yaʿnī maʿrifet kemāl vaşından ʿaciz olur bu maʿnā daḫı mülāḫāza olunur ki beyne'l-aʿcām meşel-i sāʿirdür. Ol tīrendāz ki murād itdügi āmācḡāha tūrini işābet itdüregelmiş ola ana ḫükmendāz ve ḫadrendāz dirler amma işābet itdiremeye galatendāz dirler. Pes berīnvech **maʿnā-yı beyt** böyle olur ki maʿrifet [M 3^b] bir tīrendāzdur [T 4^a] ki murād itdügi yire ḫadengin işābet itdirür iken semt-i vaşf-ı ilāḫīde tīrin nişāngāḫ-ı murāda işābet itdürmeden ʿaciz olup henüz tīr-i muşḫībi kemāndan nāceste iken dīde-i ḫayretde cā eyler.

ای بطبع باغ کون از بہر برہان حدوث

طرح رنگ امیزی از فصل خزان انداختہ

Ey be ḫabʿ-ı bāḡ-ı kevn ez behr burhān-ı ḫudūş

Ṭarḫ-ı reng-āmīzī ez⁸⁶ faşl-ı ḫazān endāḫte

Ḥükemānuñ ḫabʿ u ḫabīat didükleri ehl-i şerʿüñ ḫilḫat didükleridür. Burhān, iştilāḫāt-ı mantıḫıyyedendür. İntāc-ı yakīniyyāt için muḫaddemāt-ı yakīniyyeden teʿlīf ve terkīb olunan ḫıyāsduur. Aḫsāmı bisyār olmaḡla bu muḫtaşarda mufaşşalan zikrinden ihmāl olundu. Murād iden yārān kütüb-ı mantıḫıyyeye nāzar ideler. **Maḫşūl-i beyt** demek olur ki ey Bār-i Ḥudā bir ḫakīm-i ezelīsin ki bāḡ-ı kevnüñ ḫudūşı zātına burhān-ı satīʿ ve delīl-i ḫātīʿ olsun için baḡ-ı

⁸⁶ ez: -M

kevnüñ [T 4^b] kendi tabında faşl-ı huzānuñ reng⁸⁷āmezligi tarhın atmışsundur. Ya'nī bāg-ı kevn sersebz u hurrem iken gerdiş-i gerdūnıla eyyām-ı serd dem-i harīf geldükde tağayyurpezīr olup evrāk-ı sebz u tariyy-i eşcāruñ uşūline tar ve yubūsetden [M 4^a] nāşī nemālarına kesād u inkisār gelüp her varağ rūy-i 'aşıqvar bīrevnağ olması bāg-ı kevnüñ hūdūşına öz zātında 'inde'l-'uqālā burhān-ı bā ibtiḥāc olmağla munşifān-ı zevī'l-'uqūl hāricden delīle muhtāc kalmamışlardur fesübḥānāllāhi'l-kādir.

سرعت اندیشه را افکنده در دامن تیر

عادت خمیازه در جیب کمان انداخته

Sūr'at-i endīşe rā efkende der dāmān-i tīr

'Ādet-i ḥamyāze der ceyb-i kemān endāhte

Endīşe, fikr ma'nāsınadır. Fikr ise ḥavāss-ı ḥamse-i bāṭınadan kuvvet-i mutaşarrıfa 'amelidür. Kuvvet-i mutaşarrıfa tecāvīf-i dimāğdan tecvīf-i evsaṭuñ evvelinde mertebedür. Ana kuvvet-i mutaşarrıfa dendügi gibi kuvvet-i müfekkire daḥı dinür. [T 5^a] Eger ol kuvveti 'aql istiḥdām iderse. Ammā eger anı vehm istiḥdām ider ise kuvvet-i muḥayyile dinür. Bu kuvvet-i mutaşarrıfa bir kuvvetdür ki şuver-i maḥsūsāt ve me'ānī-i cūziye arasında taşarruf ve tedbīr eyleyüp terkīb ü taḥlīl eyler. Ā'nī bir şūrete bir şūreti zamm ve bir şūretten bir şūreti tefrīk eyler. Meşelā elmāsdan bir kūh ve la'lden bir serv taḥayyül ider ve bu maḳūle taşarrufāt ve me'ānī-i garībe ki şu'arā taḥayyül iderler. Bu kuvvet-i müfekkiredendür. [M 4^b]⁸⁸ **Maḥşül-i beyt:** Ol dānā-yı kādīm zihinde olan endīşenüñ sūr'atini hāricde dāmān-ı tīr-i perrāne ve 'ādet-i ḥamyāze ve biṭā vü keseli ceyb-i kemāne atmış. Ya'nī bir kādīr-i ḳayyūmdur ki kār-ı endīşe ve efkār lemḥatü'l-başarda bālā vü pesti cevelāngüzār iken bu sūr'ati hāricde tīre ve ḳā'ide-i kemān ḳabza-i taşarruf-ı ilāhīde olan ḳulüb-ı insān ki bīhareket zāhirī ve nātūvān ḥalk olmuşdur. Bu tarz-ı temkīni kemāna virüp [T 5^b] endīşe ve ḳalbüñ sūretin hāricde nümāyān eyledi tā ki ashāb-ı tevḥīd ve erbāb-ı tefrīd anuñ vaşında itdükleri endīşeleri kendülerinden bilmekle fütāde-i cāh-ı bībün mā vü menī olmağla ḥodbünyān olmayup belki ber feḥvā-yı خرد (gerçi tīr ez kemān hem miğüzered ez kemāndār bīned ehl-i ḥired) anuñ vaşında olan pertābī-i siḥām-ı endīşe vü efkārıñ savb-ı ḳudret-i zūr-āver-i cebbārīden Īz'ān ideler.

مرغ طبع اندر هوای معصیت نگشوده بال

⁸⁷ reng: -T.

⁸⁸ DK: ḥemyāze luğatte gerinmekdür lākin lāzım gelen biṭā ve keseldür. Çünki nāzım ḥamyāzeyi bu beytde sūr'ate muḳābil kıldı. Pes lāzımıla ma'nā virilmek çeşbān görildi.

عفو تو شاهین رحمت را بر ان انداخته

Mürğ-1 ṭab^c ender hevā-yı ma^csiyet negşūde bāl

‘afv-1 to ṣāhīn-i raḥmet rā ber ān endāḥte

Hevā, hareket itdükde rīḥ didükleridir. Müttehidān bi^z-zāt muhtelifān bi^ş-şifātıldur. Lākin Muhtārü^ş-[M 5^a] Şihāḥda dir ki: ⁸⁹ الهواء بالمد ما بين السماء والارض Pes şu maḥalde bu ma^cnā-yı lugavī üzre müsta^cmeldür. Ma^cnā-yı sâbık, ıştılāḥ-ı ḥükemā⁹⁰ üzre degüldür ve bu arada hevā وى و • den meyl ma^cnāsına da olmak olur. Maḥşül-i beyt: [T 6^a] Mürğ-1 ṭab^c-ı insānī henüz hevā-yı ma^csiyetde bāl u per açmamış iken senüñ ‘afvuñ ṣāhīn-i raḥmeti anuñ üzerine atmış demek olur. **Meḥaz-ı beyt:** Maẓmün-ı bihīn سَبَقَتْ رَحْمَتِي غَضَبِ ⁹¹ dūr. Pes berīn ma^cnā delīldür vaḳtā ki ḳālīb-ı ebu^l-beşer ‘aleyhi^s-selām bi-emr-i Rabbihi^l-‘āllam basīṭ ḥāk üzre tamām-ı nefḥ-i rūḥ olunmağa isti^cdād-ı tām ḥāşıl itdükde bi-emri āmiriḥi ḥāzret-i Cebrā’īl ‘aleyhi^s-selām ḳālīb-ı ma^chūda nefḥ-i rūḥ eyleyüp rūḥ-ı pürfütüh-ı Ādem ‘aleyhi^s-selām ol beden-i yābisden evvelā eşref-i ā^czā olan kāse-i sere sereyān birle tarṭīb-i dimāğ idicek ḥāzret-i Ādem ‘aleyhi^s-selām ‘aṭs-güzār olup beilhām-ı Ḥudāvendigār ḥamd u şenā-yı Bārīye āğāz itdükde henüz cenāb-ı şerīflerinden iftirāk-ı ma^chūd vāḳi⁹² olmamış iken ḳibel-i yezdāniyeden یرحمک [T 6^b] ḥiṭāb-ı [M 5^b] müsteṭābiyla muḥātab-ı serfirāz buyruldılar . ⁹³ ریک

سایه پرورد غمت در افتاب رستخیز

فرش استبرق بزیر سایبان انداخته

Sāye pervered ğamet der āfitāb-ı rüstḥīz

Ferş-i istebrāk be zīr-i sāyebān endāḥte

Rüstḥīz zamm-ı tā ile ve fetḥi daḥı cā’izdür ki yevm-i ḳıyāmet ma^cnāsına olan rüstāḥīzden muḥāfefdür. İstebrāk, bir nev’i ḳumāşdur. **Maḥşül-i beyt** demek olur ki ey Bārī-i Ḥuda ‘ālem-i dūnyāda senüñ ğam-ı ‘aşḳ u muḥabbet-i pürgermüñ sāyeperverdi olan üftāduñ der yevm-i cezā pürtef ü tāb olan āfitāb rüstāḥīzde ferş-i istebrāk zīr-i sāyebāna atmış. Ya^cnī zıll-ı ‘arşda sāyelenüp müsterīḥ olur. Lākin bu ma^cnā ğāyet vuzūḥından ma^clūm-ı heme yārāndur ma^cnā-yı mübālīgi oldur ki ey maḥbūb-ı ḳulūb-ı ehlü^ş-şuḥūd ve^l-ğuyūb senüñ ğam-ı muḥabbet-i pürtābuñda⁹⁴ öyle ḥarāret-i tāmme vardur ki bu germiyyetle ‘ālem-i dūnyāda maḥruru^l-fu^şād

⁸⁹ “Hava, yer ile gök arasında uzanan şeydir.”

⁹⁰ ḥükemā: -M

⁹¹ “Rahmetim gazabımı geçti”, Yılmaz, *age*, s. 602.

⁹² vāḳi: -T.

⁹³ “Rabbin sana merhamet etsin.”

⁹⁴ pürtābıñda: pürpâkiñde M.

olan ‘uṣṣāḳ-ı zevîl-iḥtrāmuñdur. Rūz-i kıyāmet [T 7^a] hūrşīd öyle pürharāret iken germī-i neyyir-i rūz-ı bāzḥāsteden müte‘eṣsir ve mütekedir olmayup güyā zīr-i sāyebānda ferş-i istebraḳnişīnān nice müsterīḥ ve bātemkīn iseler [M 6^a] mekān-ı rāḥatda öyle mekīnlerdür zīrā senüñ ‘aşḳuññ germligine nisbet hūrşīd-i kıyāmet anlara sāyebān şıfat olur.

طعمه ی عشق تو را از مغز جان اوردهام
ان هما تا سایه بر این استخوان انداخته

Ṭu‘me-yi ‘aşḳ-ı to rā ez mağz-ı cān āverdem

Ān hemā tā sāye ber īn üstüḥ‘ān endāḥte

Mağz-ı beynī ve ilig ve her şeyüñ lübbi ma‘nāsınadır. **Maḥşūl-i beyt** demek olur ki yā Rab senüñ murğ-i hümā-yı hümāyūn-ı ‘aşḳuññ ṭu‘me ve kuvvetini mağz-ı üstüḥ‘āndan itmek değil belki mağz-ı cāndan getürmüşem ol hümā-yı ‘aşḳ tā ki sāyesin bütün üstüḥ‘ānvār üzre salmış. Hümānuñ üstüḥ‘āñḥ‘ār olması şāyi‘dür. Lākin hümā didükleri ṭuyūrda lūrī kuşından ğayrı murğ-ı üstüḥ‘āñḥ‘ār ma‘lūm olmamağla hümā oldur dirler [T 7^b]⁹⁵ Allāhu Te‘ālā a‘lem.

ای مذلت را رواجی داده در بازار عشق
عزت و شان را زوج عز و شان انداخته
Ey mezellet rā revācī dāde der bāzār-ı ‘aşḳ
‘İzzet ü şān rā zi evc-i ‘izz ü şān endāḥte

Ey bāzār-ı ‘aşḳda mezellet u ḥ‘ārīye revāc virmiş olan Ḥudā, ‘izzet u şānı bāzār-ı ‘aşḳda ‘izzet ü şān evcinden atmışsundur. Ya‘nī der nezd-i ‘uṣṣāḳ-ı sevdagerān vefā bey‘ u şirā ‘izz u şānı mezellet u ḥāḳārete furūḥt ile ḥatm u imzā olunmuşdur.

زین خجالت چون برون ایم که دل در بحر خون
نوعروسان غمت را موکشان انداخته

Zīn ḥecālet çün [M 6^b]⁹⁶ birūn āyem ki dil der baḥr-i ḥūn
Nev‘arūsān-ı ğamet rā mūkeşān endāḥte

Bu ḥacāletden nice taşra gelüp ḥalāş olam ki gönül mevc-i ḥūn içre senüñ ğamuñ nev‘arūsaların kendü saçların çekici oldukları ḥālde atmış. Ya‘nī benüm dilüm ki pürḥūn ve senüñ ğamuñ ise nezd-i erbāb-ı ‘aşḳda nev‘arā’is nümündür. Pes ol nev‘arūsān-ı ğam böyle

⁹⁵DK: mevc-i ḥūn nüṣḥa

⁹⁶DK: Bu maḥalde şer‘ıla ‘aşḳı ayurdığım ‘Urfī’niñ ḳavli üzeredür. Yoḥsa ‘ārif-i billāh nezdinde el-şer‘ hüve’l-

‘aşḳdur. Zīrā şāri‘e ‘aşḳ u muḥabbet olmasa hiçbir ferd şer‘e inḳıyād itmez idi. Pes ‘aşḳdan ḥālī şey yoḳdur.

dil-i pürhūna düşdüklerine mukeşān olurlar ki bizüm gibi nāzenīnānuñ [T 8^a] mekānı böyle dil-i pürhūnī oldı diyü. Lākin ba‘zı bu beyte öyle ma‘nā virürler ki benüm dilim senüñ gamuñ nev‘arūslarını saçlarından çekici olduğı hālde mevc-i hūna atmış pes bu şüretde galebe ve kıahr taraf-ı ‘aşıqda bulunmağ lāzım gelür. Emr ise ber‘aksdur⁹⁷

هرکجا تاثیر غم را داده اذن عموم

شادی راحت رسان را ناتوان انداخته

Her kocā te‘şīr-i ğam rā dāde-i izn-i ‘umūm

Şādī-i rāhatresān⁹⁸ rā nātūvān endāhte

Ey Bār-i Hūdā her nerede te‘şīr-i ğama izn-i ‘umūm⁹⁹ virmişsüñdür şādī-i rahātfeşānı nātuvān ve ‘aciz itmişsüñdür. Dāde-i deki hemze‘ bedel yā‘ hitāb ve şādīde yā maşdariyye ve hemze izāfet içündür.

شرع گوید منع لب کن عشق گوید نعره زن

کای توام در راه عشق خود عنان انداخته

Şer‘ gūyed men‘-i leb kon ‘aşq gūyed na‘re zen

Key toem der rāh-i ‘aşq-ı [M 7^a] hod i‘nān endāhte

Key to hem dağı nüşhadur. Ammā cihet-i ma‘nādan fesādı iclādur. Key toem, nüşha-i sahlīhü’l-ma‘nāsı var iken ta‘mīr-i nüşha-i bedma‘nā için ihtiyār-ı tekellüfe [T 8^b] beyhüde ve nāsezādur. **Maḥşūl-i beyt** oldur ki şer‘-i Muḥammedī ki serāpā edebden kināyedür. Pes şer‘ dir ki men‘-i leb ile feryād u fiğānıla maḥbūb-ı ezēlīden şüret-i ‘aciz gösterme teslīm u rızada bulun zirā edeb budur. ‘aşq ise dir ki na‘re urup bībāk ol zirā tarīka-i ‘uşşāk bībākīdür. Lafz-ı key ki eyden muḥaffefdür ki ey Hūdā, ‘aşquñ tarīkinde i‘nān-i ihtiyārı aña teslīm itmişsüñdür. Ya‘nī dimek ola ki isterseñ ādāb-ı şer‘ ile mü‘eddeb olup sākit ol ve dilerseñ peyrev-i ‘aşq olup bībākāne na‘rezen ve nālekeş ol fa‘il-i muḥtārsuñ. Bu beytde; irāde-i cüz‘iyye dest-i ‘abdde oldıgın iş‘ār ider ve bu beytde aña dağı işāret vardur ki tarīk-i müşil-i ilallāh ikidür biri faḫaḫ ādāb-ı şer‘-i mübīne ri‘āyet ve biri dağı ma‘a ri‘āyetiş-şer‘ vādī-i ‘aşqa sülūk. İmdi [T 9^a] tālibān-ı semt-i taḫkīk [M 7^b]¹⁰⁰ her kıanqısına sālīk olurlar ise devlet-i neyl-i maḫlaba mālīk olmağ cedīd u ḫaḫkīk¹⁰¹ olurlar.

لقمه کز خوان عشق افکنده در کام دل

⁹⁷ ‘aksdur: ‘aksdur te‘emmül T.

⁹⁸ resān: feşān M.

⁹⁹ ‘umūm: -T.

¹⁰⁰ Vuşlat vāvīñ zammı ve tā’-i hitāb olmayup belki tā maşdariyye-i ‘arabiyye olmağ dağı el virür.

¹⁰¹ ḫaḫkīk: lāyık M.

ریزه انرا جحیم اندر دهان انداخته

Loḡmai kez ḥ̄ān-ı ʿıṣṣk efkendei der kām-ı dil

Rīze-i ān rā cehīm ender dehan endāhte

Ḥ̄ān vāv ile elif ile süfre maʿnāsınadır. Rīze her şeyʿüñ ḥurdesidür. **Maḥşül-i beyt:** Ey Bār-i Ḥudā süfre-i ʿaşṣk-ı pürsüzüñdan bir loḡmayı ki ben göñlüm dimāğına bırakmışımdur. Ol loḡmanuñ bir rīzesini düzaḥ-ı dehānına atmış mübālağa ḳaşd idüp nāzım dimek ister ki rīze-i loḡma-i ʿaşṣkla saḳar böyle pürsüzter olıcaḳ loḡma-i ʿaşṣkı ekl iden ne rütbede olduḡın bundan ḳıyās itmek ister. Loḡmada hemze vaḥdet, rīzede izāfet içündür

دولت وصلت که دریا بد که با ان محر می

جوهر اول علم در استان انداخته

Devlet-i vuşlat ki der yābed ki bā ān maḥremī

Cevher-i evvel ʿilm der āsitān endāhte

Evvelki lafz-ı ki kesden muḥaffef ve istifhām-i inkārī içündür. İkinci lafz-ı ki rabṭ içündür. Deryābedde lafz-ı der [T 9^b]¹⁰² zāʿiddür. Maḥremīde yā maşdariyye vuşlatda tā ḥiṭāb içündür. Cevher-i evvel didügi ʿaḳl-ı evveldür. Taʿife-i ḥükemā ʿuḳül-ı ʿaşere işbāt idüp mebd-i feyyāzdan ibtidā zuhūr iden ʿaḳl-ı evveldür dirler. ʿAḳl-ı evvele cevher-i evvel [M 8^a] ve maʿlül-ı evvel ve ʿaḳl-ı küll daḫı dirler ve ḥükemā bu esmā ile müsem mā itdüklerine nūr-ı Muḥammedī ve ḳalem-i ilāhī daḫı dinür. Zīrā bir rivāyetde ḥadis-i şerīfde **أَوَّلُ مَا خَلَقَ اللَّهُ نُورِي**¹⁰³ vāḳiʿdür. Bu maḥalde āḳvāl-ı keşire vardır.¹⁰⁴ Lākin eḥādīs-i şerīfede vāride olan evveliyāt ki **أَوَّلُ مَا خَلَقَ اللَّهُ عَقْلِي**¹⁰⁵ **أَوَّلُ مَا خَلَقَ اللَّهُ أَلْقَمُ**¹⁰⁶ **أَوَّلُ مَا خَلَقَ اللَّهُ نُورِي** Pes bu evveliyātuñ cümlesi evvel-i ḥaḳīḳī olmaḳ olmaz ancaḳ **أَوَّلُ مَا خَلَقَ اللَّهُ نُورِي** de vāḳiʿ olan evvel-i ḥaḳīḳī olup sāriler evveliyāt-i izāfi olurlar. Rūh ise bir luṭfiyye-i rabbānīdür ki insānda nūr didükleri olur pes **أَوَّلُ مَا خَلَقَ اللَّهُ نُورِي** dimek yine rūḥī [T 10^a] dimek olur ve gürūh-ı ḥükemā ʿuḳül-ı ʿaşere işbātlarına sebep dimek isterler ki Bārīden evvelā ʿaḳl-ı evvel zuhūr ider ve ʿaḳl-ı evvelden ʿaḳl-ı şānī ve felek-i evvel ve ʿaḳl-ı şānīden ʿaḳl-ı şālīs ve felek-i şānī zuhūr idüp **الا مثل فا لا مثل**¹⁰⁷ ʿaḳl-ı ʿaşīr¹⁰⁸ [M 9^a] ve feleg-i tāsiʿdür dirler ve anlaruñ ʿaḳl-i ʿaşīr didüklerine şerʿde biz

¹⁰² DK: Bu mahalde evvel-i izafi ve evvel-i hakiki mülâhazası bize göredür Bār-i Teʿālāye göre mezāhime yokdur. Fefhem min.

¹⁰³ “Allāh, önce benim nurumu yarattı”, Yılmaz, *age*, s. 147.

¹⁰⁴ vardır: -T.

¹⁰⁵ “Allāh, önce akli yarattı.”, Yılmaz, *age*, s. 147.

¹⁰⁶ “Allāh, önce kalemi yarattı.”, Yılmaz, *age*, s. 147.

¹⁰⁷ “Misaller ancak misaldir”

Cebrā'īl-i Emīn dirüz ve cebrā'īle 'aql-ı 'ašir didükleri gibi 'alā-zu'mihim fi'ili keşir olduğundan 'aql-ı fa'āl dağı dirler. Meşreb-i 'Urfī mezāk-ı hükemā üzeredir. Divānuñ taşaffuñ iden yārāna pūşide degüldür. Ekser ebyātında edāları muşalahāt-ı hükemā üzere olduğundan nāşī 'ilm-i hikmetden nev'ā hattı olmayan yārāna tettebu'-i divānı telāş virmege bā'is budur. Pes bu maħalde 'aql-ı evvele maħremlik işbātına sebep mecmū'-ı mevcūdāt-ı mümkineden evvel-i zuhūrında Bārī Te'ālāya qarīne bināendür. **Maħşūl-i [T 10^b] beyt** demek olur ki ey Hūdā-yı bīçün senüñ vaşluñ devletini kim bula ki cevher-i evvel ol maħremlikle 'ilmi āsitāna bıraķmışdur ya'nī vaşluñdan 'aciz olmuşdur. Çünki böyledür pes sā'ir ħarīm-i vaşluña nice dāħil olalar. 'İlim der āsitān endaħt, siper endaħt gibi đurūbdandır. 'Aczden kināyelerdür.

در چمنهای محبت هر قدم چون کربلا
از نسیم عشوه فرش ارغوان اننداخته

Der çemenhā-yı muħabbet her ķadem çün kerbelā
Ez nesīm-i 'işve ferş-i erguvān endāħte

Çemenhā, çemenüñ cem'ıdır. Fārsīde kā'ide-i cem'ı oldur ki cem'ı olunan eger zīrūħdan ise elifle nūnla cem'lenür merdān [M 9^b] ve zenān gibi. Bīrūħdan ise hā ile cem'lenür çemenhā ve

¹⁰⁸ Pes bu → 'aqlı 'ašir: dur maħalde ğayet-i taħķiķ budur ki bervech-i ittifaķ-ārā-yı hükemā ve i'tikād-ı feylesofān-ı 'uķālā evvelā Bār-i Te'ālā cevher-i basīt yaratdı ki 'ulemā-yı ħadīs ve tefsīr ve fuķaħā-i ehl-i sünnet-i rüşenzamīr evvel cevhere ķalemdür dirler. Ĥattā ħadīsinde Seyyid-i 'ālem şallallāhu 'aleyhi ve's-sellem **أَوَّلُ مَا** أول ما خلق الله القلم buyurdıkları ol sırr-ı mühimdir. Ammā hükemā aña 'aql-ı mücerret itlāķ idüp **أَوَّلُ مَا خَلَقَ اللَّهُ عَقْلِي** hadīsıyla taħķiķ iderler. Lākin mutaşavvifīn ve ehl-i hāl ve ulūm-ı ledünniye mezāhir olan ašāb-ı kemāl anda rūħ-ı muħammedīdür diyüp **أَوَّلُ مَا خَلَقَ اللَّهُ رُوحِي** kelime-i tayyibesıyla tedķiķ ķılurlar ve 'uķāladan ba'zıları dirler ki cevher-i evvelīñ feyzinden bir cevher-i āħir dağı halk olunmuşdur ki ikinci cevhere [M 8^b] ehl-i sünnet ve'l-cemā't levħ dirler ve hükemā nefsi-i küll itlāķ iderler. Ba'zılar cevher-i evvele Ādem ma'nā ve cevher-i sānīye Ĥavvāy ma'nā itlāķın münāsib görürler. Pes evvel iki cevherden 'aql u nefsi peydā oldu. Ve ol 'aql u nefsdan felek-i evvel halk oldu. Peyġamberān ve murselīn ol felege 'arş dirler. Ammā hükemā felek-i aţlas itlāķ iderler ve itdiler ki ol felekden 'aqlı vü nefsi bir felek dağı peydā olduĝı felek-i heştüm didükleri oldur. Ve fużalā-i ehl-i Ķurān aña kürsī nāmın virmişlerdür ve lākin 'inde'l-ħükemā evvel felege felekü'r-rūħ dirler. On iki burc andadır. Ve yine ol felekden aşāĝı toķuz tamām oluncaya daķ her felek 'aql u nefsisinden bir felek āħir halk olunur eger bu eħādis-i şerīfde mezküre olanlardan murād müte'addiddür dinülür ise pes bu evveliyātuñ cümlesi evvel-i ħaķiķī olmaķ olmaz ancak **أَوَّلُ مَا خَلَقَ اللَّهُ رُوحِي** de vāķi' olan evvel-i ħaķiķī olup sā'irler evveliyāt-ı izāfī olurlar. Lākin şü itibārāt-ı mümkināta göredür ammā Bārī Te'ālāya göre mezāhime yokdur. Zīrā Allāh-ı ķadīm zamāndan münezzehdür. Pes bu vech üzere hükemā M.

bāghā gibi ve eger ecsām-ı nāmiyeden ise nümüvvī cihetinden elifle nūnla cem'lenür berg-i dırahtān-ı sebz der nazār-ı hūşyārda olduğı gibi. Bīrūhlıđına nazārān hā ile cem' olunup dırahtā dağı dirler. Bu beytde eger endahtede hemze farz olunmaz ise hiṭābdan ğaybete iltifāt [T 11^a] bulunur yalnūz bu beytde degil belki ekşerinde böyledür. **Maḥşül-i beyt** demek olur ki ol ḥudā-yı 'alīm bir kādir ü ḥakīmdür ki muḥabbet çemenlerinüñ her kademinde deşt-i kerbelā gibi nesīm-i 'işveden ferş-i erguvān atmış ya'nī çemenhā-yı muḥabbeti demā-yı şehīdān-ı 'aşqdan ferş-i erguvān pürhūn eylemiş.

حیرت حسن ترا نازم که در بزم وصال

جام اب زندگی از دست جان انداخته

Ḥayret-i ḥüsn-i torā nāzem ki der bezm-i vişāl

Cām-ı āb-ı zendeği ez dest-i cān endāhte

Ey Ḥudā-yı cemīl, senüñ ḥüsn-i cemālūñden dil-i 'uşşāğda ḥāşıl olan ḥayret ü velehe āferīn iderem ki ol ḥayret kadeḥ-i āb-ı ḥayātı dest-i cāndan atmış ya'nī 'uşşāğ-ı cemālūñ ifnā-yı ten itmek degil belki ifnā-yı cāna ṭālibān olup kadeḥ-i āb-ı ḥayātı nūş itmeyüp dest-i cāndan endāhte iderler.

وصف صنعت کز لب هر ذره میریزد برون

نطق را در معرض عقدااللسان انداخته

Vaşf-ı şan'at kez leb-i her zerre mīrized [M 10^a] birün

Nuṭṭā rā der mu'arız-ı 'aḳdü'l-lisān endāhte

Senüñ şun'ūñüñ vaşfı her zerrenüñ lebinden aşāđı dökülür. Vaşf-ı şun'ūñ vādisinde nuṭṭā-ı insāniyi [T 11^b] maḥall-i 'aḳdü'l-lisāna atmışsuñdur. Ya'nī elbette her mevcūd mücidinüñ vücūdına ve vahdet-i zātına vü sun' u şifātına şāhidlerdür. Pes bu arada 'inde'l-muḥaḳḳiḳiñ nuṭṭā-ı insāniñiñ vaşf u beyānına ḥācet yođdur.

در ثنایت چون گشایم لب که برق ناکسی

منطقم را اتش اندر خانمان انداخته

Der şenāyet çün ğuşāyem leb ki berḳ-i nākesī

Manṭıḳem rā āteş ender ḥānumān endāhte

Ba'de bezlü'l-maḳdūr nāzım kemāl-i tevḥīd-i Bārīde izḥār-ı 'aczen dir ki yā Rabb! Senüñ şenāñda ben nice lebgüşā olam ki bu vādīde benüm nākesligim berḳi kuvvet-i nuṭṭıyyemüñ

h̄anumānına āteş atmış ya'nī beni 'adem-i istiṭā'at-i kemāl-i tevḥidüñ dembeste vü lāl itmişdür.¹⁰⁹

من که باشم عقل کل را ناوک انداز ادب
مرغ اوصاف تو از اوج بیان انداخته

Men ki bāšem 'aql-ı küll rā nāvekendāz-ı edeb
Mürğ-ı evşāf-ı to ez-evc-i beyān endāhte

Bu beytde nāzım kemāl-i 'acַz ü kuşurın iş'ārda terakķiye āgāz ider ve bu beytde li-ecli'z-zarūre kütüb-i me'ānīde mezkūr olan ta'ķīd-i lafzī vāķī' olup ḥuşūl-ı ma'nā taķdīr ü taķdīm ü teḥīre muhtāc olmağın beyne'l-iḥvān ḥaylī ma'reke-ārā olmışdur. [T 12^a] Taķdīr; men ki [M 10^b] bāšem ki to rā şāyeste vaşf konem taķdīm; 'aql-ı küll rā mürğ-ı evşāf-ı to teḥīr; nāvekendāz-ı edeb ez evc-i beyān endāhte. Pes bu vech üzre mülāḥaza olundukda ḥuşūl-ı ma'nā suhūletle olur. Küll rā daki rā taḥşīş içündür. Ḥāşıl-ı ma'nā bu ola ki ben kim olam ki seni şāyeste vaşf idebilem 'aql-ı küll için olan senüñ mürğ-ı evşāfuñı nāvekendāz-ı edeb evc-i beyāndan atmış pes 'aql-ı küll daḥı şāyeste-i vaşfına ķadır olmayup fūrūmandedür ve 'ācizdür.

Me'āl-i beyt: ¹¹⁰ سُبْحَانَكَ لَا أُحْصِي ثَنَاءَ عَلَيْكَ أَنْتَ كَمَا أَثْنَيْتَ عَلَى نَفْسِكَ mażmūn-ı ḥikmetnümünin ĩmā ve işāret ider.

مست ذوق عرفیم کز نغمه توحید او
لذت او اوزه در کام جهان انداخته

Mest-i zevk-i 'urfīyem kez nağme-i tevḥīd-i ü
Lezzet-i āvāze der kām-ı cihān endāhte

Eger ü zamīri 'Urfīye ircā' olunur ise tevḥīd ü'ya bñüzāfetdür ve eger ķarīne-i maķāmiyye ile Bārīye rāci' olur ise izāfetledür. Zevķ ḥaķīķaten [T 12^b] lisānıla datmakdur maṭ'umāt u meşrübātuñ ḥālāt u ḥumūzetinden keyfiyyet-i ta'ām ve şarābı cirm-i lisān-ı ḥuşn itmekdür. Zirā zevķ didükleri ḥavāss-ı ḥamse-i zāhireden olan kuvvet-i zā'iķanuñ fi'ilidür. Kuvvet-i zā'iķa ise cirm-i [M 11^a] lisānıñ i'lāsınuñ saṭḥ-ı zāhirīsinde konulan bir kuvvetdür ki ruṭūbet-i lü'ābiyye ta'āma maḥlūṭa olup keyfiyyet-i ta'āmı cirm-i lisāna iletdükde bu kuvvet sebebi ile keyfiyyāt-ı ta'ām ḥiss olunur. Pes zevķ bu ma'nāya isti'māl olunsa ḥaķīķatdür. Lākin ḥavass-ı ḥamse-i bāṭına ile maḥsūsa olan eşyāya zevķ ıtlākı mecāzdür. İmdi bu maḥalde zevķ mecāz-ı

¹⁰⁹ itmişdür: eylemişdür M.

¹¹⁰ "Seni, her türlü ayıp, kusur ve eksikliklerden beri kılarım (ya Rab)! Hakkındaki övgüleri saymam, sen kendini övdüğün gibisin", Yılmaz, *age*, s. 616.

müsta'meldür ve bu beyt taфра-i nizām kabīlindendür.¹¹¹ Eger beytde olan lafz-ı ü 'Urffīye gider ise maḥşūl-i beyt demek olur ki 'Urffīniñ zevki mestiyem ki ol 'Urffī itdügi tevḥīdī nağmesinden lezzet-i āvāzeyi [T 13^a] kām u dimāğ-ı cihāna atmış. Ya'nī mecmū'-ı 'ālimiyyān anuñ itdügi tevḥīd-i Bārī kelimātından lezzetyāb u neşvemend olmuşlardır. Temmeü'ş-şerḥ der n'at-ı kaşīdetü'-tevhīd bi-avni rabbi'l-mecīd.

اقبال كرم می گزد ارباب همم را
همت نخورد نیشتر اری و نعم

İkbāl-i kerem mīgezed erbāb-ı himem rā
Himmet neḥ'ored nīşter-i ārī vü ne'am rā

İkbāl, if'āl bābından maşdardur ve fā'iline muzāfdur ārīnūñ ne'ama 'atf-ı tefsīrīdür. Serdefter-i şu'arā 'Urffī-i suḥen-i pīrā ol şāḥib-i maẓmūn u ārā bu na'at-ı şerīfe erbāb-ı himem medḥiyle serağāz ve işnā-yı medḥgüsterī ehl-i himemde kendünūñ eben'an cedd evlād-ı küremādan olmasından [M 11^b] keşf-i rāz ve ber feḥvāyü'l-'araḫ-ı nizā'-ı ḥuṭām-ı reddiyye-i dünyeviyye kendi 'indinde miḫdār-ı per-i ba'ūda olmadığından nāşī 'adem-i rağbetin ibrāz ve مع وجود ذلك 112 daḥı itmeyüp belki zātında mevcūde olan kemālātıla mübāhāte şuru' birle nükteperdāz olup evvelā dir ki ğayrdan kendüye kerem-i ikbāli erbāb-ı [T 13^b] himem ışırup muḫtarib eyler. Zirā himmet insānı mün'im-i ğayr-ı ḥaḫīḫīden zuhūr iden in'ām için ārī ve ne'am neşterin yimez. Ya'nī tama'-ı māl-ı dünyā için pāmāl u serfūrū kerde-i erzāl olup ehl-i himem, ihtiyār-ı zelle kendülere bā'is-i melāl olmazlar. Egerçi neşter-i lā vü ne'am nüşhası daḥı vardur lākin ma'nāya çendān çesbān degildir.

از رغبت دنیا الم اشوب نكردم
زين باد پریشان نكنم زلف الم را
Ez rağbet-i dünyā elemāşüb nekerdem
Zīn bād perīşān nekonem zülfi-i elem rā

Elemāşüb aşlında āşübende-i elemdür. Edāt-ı fā'ıl ḥazf olunup taḫdīm-i mef'ülle elemāşüb olmuşdur. Lākin ma'nā-yı aşlī 'alāḥālihi bāḫīdür. Fā'ide-i ḥazf u taḫdīm ihtiyār-ı lafz u nezāket-i edādur. Nezd-i 'uşşāḫda faḫr-ı Muḥammedī maḥbūb-ı zülfdārāsā maṭlūb ve rağbet-i kālā-yı dünyeviyye ki muḫteziyyāt-ı hevā-yı nefsi emmāre bī's-su'dundur. Bād-ı şedīd-i [M

¹¹¹ bu beyt taфра-i nizām kabīlindendür: -M.

¹¹² "Onun varlığıyla ecdad övündü"

12^a] muḥālifveş ‘indlerinde nāmergūb olduğundan ‘Urfī-i pürşūr u ʔarab ve āşık meşreb derūnunda cilveger olan elem-i [T 14^a] faḵr u fenāyı dilber-i zülüfdāre ve raġbet-i metā‘-ı dūnyāyı rīḥ-i ‘āşife teşbīhen dir ki çünki erbāb-ı himemiñ ḥāl-i budur. Pes imdi ben dūnyāya raġbetden elemi ūrküdücü olmam ve bu dūnyā raġbeti bādından zūlf-i elemi perīşān eylemem belki faḵr u fenā ile ūlfete ve demsāz olurum ki ḥāl-i pāmāl-i ehl-i himem budur

فقرم بسیات کشد از مسند همت

در چشم وجود ار ندهم جای عدم را

Faḵrem be siyāset keşed ez mesned-i himmet

Der çeşm-i vücūd er nede him cāy ‘adem rā

Be siyāsetdeki bā muşāḥabet içündür. Mışra‘-ı şānīde cāy bīzafedür. **Maḥşūl-i beyt:** Çünki erbāb-ı himemden olmağla ben ki tahtnişīñ-i himmetim, faḵr beni siyāsetle çeker mesned-i himmetden eger vücūduñ gözinde ‘ademe yir virmezsem ya‘nī vücūda terk-i raġbet ve ‘adem faḵr-ı ‘izzet göstermez isem meşhūrdur ki kişi kendü ‘indinde mergūb ve maḥlūb olan ḥaḵḵında gözüüm içinde otursa yiri vardır diyü ḥīn-i [T 14^b] tevḵīrde mübālağa ider. Nitekim bu beytde zāhirdür (ger berser ü çeşm-i men neşīni nāzet be keşem ki nāzenīñ) Egerçi der çeşm-i vücūdda ber pīş lafzı taḵdīr [M 12^b] idüp der pīş-i çeşm-i vücūd diyüp vücūda rāġmen gözi öginde ‘ademe yir virüp ‘izzet ü ḥürmet itmez isem dimekdür diyü ba‘zı ma‘nā virürler. Lākin bī‘tibār taḵdīr-i ma‘nā ḥuşūlpezīr iken ʔaraf-ı taḵdīre teveccūh tekellüfdür. Mübālağa ma‘nā-yı evvelde zāhirdür ve serdlik ma‘nā-yı şānīde bāhirdür be siyāsetdeki bā, ilā ma‘nāsına mūlaḥaza olunsa faḵr beni siyāsete çeker demek daḥı el virür.

بی برگی من داغ نهد بر دل سامان

بی مهری من زرد کند روی درم را

Bībergī-i men dāġ nehed ber dil-i sāmān

Bīmihri-i men zerd koned rūy-i direm rā

Berg, naşīb ve azık ma‘nāsınadır. Mihr, muḥabbet ma‘nāsınadır.¹¹³ Bībergī vü bīmihri-de olan yālar maşdariyye ve hemzeler izāfet içündür. **Maḥşūl-i beyt:** Egerçi ben bīberg ü nevāyım ammā benim bībergī vü faḵr u fāḵam öyledür ki bībergliğüm dāġ urur dil-i sāmāne ve direm-i [T 15^a] dūnyāya bīmihrligüm rūy-i diremi zerd eyler. Yāni sāmān didükleri ki māl-ı

¹¹³ mihr muḥabbet ma‘nāsınadır: -T.

bīmeāldür¹¹⁴ ol sāmān benim bu faqrımı ve bu faqrda olan ʿizzūmi görse, dāğ-ı berdil olur ve nuḳūd-i kemʿayār-ı dünyeviyyeye bīmihrligüm diremüñ yüzünü sarardur.

این جوهر ذات از شرف نسبت اباست

سوداست بابر این در اگر چه سر یم را

İn cevher-i zāt ez şeref-i nisbet-i ābāst

Sūdest be ebr in dūr egerçi ser-i yemm rā

Üstād-ı üstādān [M 13^a] serdefter-i suḥnverān, istiʿāre bi'l-kināye ʿarīḳiyle¹¹⁵ ābāsını dürr yemden zuhūr itmek münāsebetiyle deryāya ve şafvet ve leṭāfetde ve baḥrden ḥurūcla deryāya şerefdih olmakda. Nefsini lülū-yi girānbehāya teşbīhen dir ki benim bu cevher-i zātım yaʿnī necābetim ve zīhimmet olmaklığım şeref-i nisbet-i ābādandır. Egerçi bu dūr müşābihesinde olan zātım deryā rütbesinde olan ābānuñ başlarını ʿuluvv-i şāndan buluda sürüp şöhret ve rifʿatde āsumānāsā eylemişdir. Baʿzı zürefā sūdest lafzına sürüp aşundurmak maʿnāsı mülāḥazasıyla beyte meʿānī-i ġarībe-i¹¹⁶ ġayr-ı merbūṭeler [T 15^b] virmişlerdir. Lākin bu beytler tā giriz-i naʿate varınca birbirlerine merbūṭelerdir. Pes bizim virdigimiz maʿnāda rabṭ zāhir ve hüveydādur ve eger sūde lafzına her yerde sürüp aşundurmak maʿnāsı virilse ʿUrḫūnūñ ḳaṣīde-i rāʿiyyesinde (sūdem ender ḳademeş rüy be şad ʿacz u niyāz) didiği yerde daḫı yüzüm sürterek aşundurdum demek olur. Lākin öyle degildir bu maḥalde heman muṭlaḳ sürmek maʿnāsınadır

هر چند که در کشمکش جاه و مناصب

کم نام نمودند همه دوده هم را

Her çend ki der keşmekeş-i cāh u menāşib

Gümnām nümūdend heme [M 13^b] dūde-i hemm rā

Bu ḳıṭʿa iki beyitdir, bā hemm yazulmak gerek idi lākin tafşīl iḳtizā itdüğinden beyt-i aḫīri ayurduḳ. Keşmekeş, ḍerbeder-i cedel maʿnāsınadır. Mıṣraʿ-ı şānīde heme cümle maʿnāsınadır, lafz-ı hem birbirinüñ dimekdir. Dūde, ocaḳ yaʿnī aşl u nesl¹¹⁷ maʿnāsına müstaʿmeldür. Üstād-ı muʿcizdem kendinüñ tāʿin-i ʿırḳ ve nesebi olan ḥaşmı, mülzem itmek için bu ḳıṭʿa ile müddeʿā-yı daʿvāgerānı¹¹⁸ [T 16^a] ibṭāl eyleyüp dir ki her ne ḳadar ki keşmekeş-i cāh u menāşibda ḥalḳ-ı ʿālem birbiriniñ ocaḳların gümnām gösterürler yaʿnī bu

¹¹⁴ māl-ı bī-meāldür: cemʿ-ı māl-ı bī-meāldür M.

¹¹⁵ istiʿāre bi'l-kināye ʿarīḳiyle: -M.

¹¹⁶ ġarībe: -T.

¹¹⁷ kavm ū kâbile

¹¹⁸ müddeʿā-yı daʿvāgerānı: müddeʿā-yı müddeʿī M.

halk ya kendilere isbāt-ı ‘ulūvv-i neseb yaḥūd teḥāsüden āgyārdan selb-i neseb ü ḥaseb itmeḡle biribirinüñ aṣl u neslini taḥkīr u terzīl iderler ise de.

از نقش و نگار در و دیوار شکسته

اثر بدیداست صنایع عجم را

Ez naḡş u nigār-ı der u divār-ı űikeste

Āşār bedīdest sanadīd-i ‘Acem rā

Naḡş, ‘Arabīdür. Fārsīde nigar lafzı naḡş ma‘nāsına olmaḡla bu maḡalde naḡşa ‘atf-ı tefsīrdür. Şenādīd ki şad ile olan şındidiñ cem‘idür, ricāl-i kibār u űücā‘ ma‘nāsınadır. Aşḡāb-ı fāniye olan ebniye mürür-ı ā‘vām ve kürür-ı eyyām ile pezīrā-yı [M 14^a] ḡalel olduḡda, nuḡūş-ı talelden ḡāne-i eşrāf olduḡı bilinmesi, ‘inde’l-‘uḡalā bīnizā‘ vü cedeldür. Pes bu beytde ‘Urffī, ābāsın şanādīd-i ‘Acemden farz idüp ve nuḡūş-ı ma‘ārifle müzeyyen ve mücellā olan vücūd-ı [T 16^b] űikestī nümündın der ü divār-ı űikesteye teşbīhen dir ki her çend ḡalkdan ba‘zı ḡāsıd bināen ‘ale’l-farzi’l-fāsıd keşmekeş-i cāḡ u menāsıbdā biribirlerinüñ ocaḡlarını ḡümnām ḡösterürler lākin der u dīvār-ı űikestenüñ naḡş u nigārından senādīd-i ‘acemiñ āşarı āşıkāre ve ḡüveydādur. Ya‘nī eḡer tāriḡān-ı edeb benim ḡaḡkımdā bīāşl u nesebdür dirler ise bu ḡisāl-i ḡamīde ve fezā’il-i ‘adīde nuḡūş ile bā nigār olan ben ḡaḡırüñ vücūd-ı kesīrinden ma‘lūmdur ki benim ābā vü ecdādım nice idiler.

تا گوهر ادم نسیم باز نه استد

ز ابای خودار بشمرم اصحاب کرم را

Tā ḡevher-i ādem nesebem bāz neisted

Z’ābā-yı ḡod er bişmarem āşḡāb-ı kerem¹¹⁹ rā

Tā ḡāyet içündür. İsted İsted lafzından muḡaffefdür, durmak ma‘nāsına olan İstādenden meḡḡūz ve müştāḡdur. **Maḡşül-i beyt:** Tā ḡevher-i Ādem ‘aleyhi’s-selāmdan ḡeri durmaz benim nesebim eḡer kendü ābāmdan āşḡāb-ı keremi şayar isem dimek olur. Bu beytle da‘vā-yı neseb [T 17^a, M 14^b] itdükden soñra beyt-i aḡīr ile ‘adem-i istinād ber nesebin iş‘ār idüp dir ki

اما نبود وصف اضافی شرف ذات

این فتوی همت بود ارباب همم را

Āmmā nebüved vaşf-ı izāffī şeref-i zāt

İn fetvī-i himmet büved erbāb-ı himem rā

¹¹⁹ kerem: himem M.

Ammā vaşf-ı izāfī şeref-i zāt olmaz bu fetvā-yı himmet olur erbāb-ı himeme. Yaʿnī fülān zādeyim diyü kendüyi kibāre nisbeti ki vaşf-ı izāfīdür. Zāt-ı benī ādeme bu vaşf şeref virmez ve bu kavlı yaʿnī ammā nebüved vaşf-ı izāfī şeref-i zāt kavlı ehl-i himeme fetvā-yı himmetdür hattā bu maʿnā üzre Hāzret-i Maḥdüm-ı Mevlāna ʿAbdurrahman Cāmī ḳuddise sırrihu buyuyurlar (her piser kü ez peder lāfed ne ez faẓl u honer Ger be cā-yı merdom dīde būd nāmerdom est).

این برق نجابت که چهد از کهر من

مدحست ولی کوهر ذات اب و عمرا

İn berḳ-i necābet ki çehed ez güher-i men

Medḥest velī gevher-i zāt-ı eb ü ʿamm rā

Bu necābet berk u āşarı ki benim gevher-i zātımdan çehīde olup zühür ider, ḥadd-i zātında [T 17^b] bu medḥ hemān kendüdür. Lākin eb u ʿammuñ gevher-i zātın medḥidür. Çehīden-i berḳ-i necābet medḥ-i kendidür didügi mecāz-ı mürseldür, rücul-i ʿadl ḳabīlindendür. Bu beyt el-minnetülillāh beytine tavṭiʿe gibidür. Dimek ister ki necābetle muttaşif ve mevşūf olmadan baña ne fāide. Benim bu şifarla mevşūf olman [M 15^a] yine eb u ʿamme rāciʿdür. El-minnetülillāh ki benim kemālāt-ı zātiyyem var iken neseble mevşūf olmağa ihtiyācım yoḳdur.

وصف گل و ريحان بهوا باز نگرده

هرچند هوا عطر دهد قوت شم را

Vaşf-ı gül ü reyḥān be hevā bāz negerded

Herçend hevā ʿıtr dehed ḳuvvet-i şemm rā

Ḳuvvet-i şämme¹²⁰ bir ḳuvvetdür ki zī-ruḥuñ geñizinde ki muḳaddem-i dimāğdur. İki yumrica et vardur ki ḥātunlarıñ ḥelameti sediyine yaʿnī memeleri ucına beñzer anda ḳonulmuşdur rāyiḥaları. Nefs bu ḳuvvetle idrāk eyler. Bu beyt, beyt-i sābıka mişāl tariḳiyle mezkürdür ve bu beyitte zevīʿl-esrāri ve ʿl-ḥavāşş [T 18^a] olmada nāzım ābāsın gül u reyḥāna ve ḳuvvet-i şämmeyi rāyiḥaresān olmada hevāya kendüyi teşbīhen dir ki gül u reyḥānuñ vaşfı hevāya geri dönmez. Egerçi ne ḳadar ḳuvvet-i şämmeye hevā ʿıtr virtür ise de bu māddenüñ aşlı budur ki bī-emriʿllāhī teʿālā dimāğ-ı insāniyyede ḥalḳ olunan ḳuvvet-i şämme birle dimāğı ḥassās olup istişmām-ı büy eyler lākin şemm olunan rayḥa dimāğ-ı insāniye vesātet-i hevā-yı mütekeyyif ile vāşıla olur. Çün büyresān olan hevā oldi ise gerek ider ki hevā memdūḥ ola ammā āşl-ı

¹²⁰ şämme: -M.

rāyiḥa gül u reyḥānda olmağla medḥ olunsa [M 15^b] hevā ‘acīb rāyihāresāndur yāḥūd ḥüb rāyihādur dinilmez belki gül ü reyḥān ḥoş büydur dinür. Pes imdi egerçi zevāt-ı ābāda olan ḥavaşş-ı ğarībeyi beyne¹-ārā işā‘a iden benüm ancak necābetüm ḥaḳḳında olan medḥ ü şenā yine anlara rāci‘idür zirā aşl-ı ḥavāşş anlardadır. [T 18^b]

المنته لله که نیازم بنسب نیست

اینک بشهادت طلبم لوح و قلم را

El-minnetülillāh ki niyāzem be neseb nīst

Īn ki be şehādet ṭalebem levḥ u ḳalem rā

Ba‘de izḥārūⁿ-neseb kendüniñ faḥr-i ābāsıyla olmayup belki i‘tināsı kemālāt-ı zātiiyesine olduğına beyānen dir ki Allāh Te‘ālāya ḥamd olsun ki benüm nesebe niyāzım ve iḥtiyācım yoḳtur ve bu da‘vāma işte levḥ u ḳalemi şehādete ṭaleb iderüm. Egerçi levḥ ü ḳalemden mütebādir olan kendi müşennefātın ketb u taḥrīr itdüğü levḥ ü ḳalemdür. Lākin bu ma‘nā hem mümkindür ki isti‘dād-ı ezelī da‘vāsın idüp ḳalemden murād ḳalem-i ilāhi ve levḥden murād levḥ-i maḥfūz ola.

اقبال سکندر بجهانگیری نظم

برداشت بیک دست قلم را و علم را

İḳbāl-i sikender be cihāngīrī-i nazmem

Berdāšt be yek dest ḳalem rā vü ‘alem rā

Sikender muḥaffef-i İskenderdür. Be cihānda bā sebebiyyedür, ğırde yā maşdariyyedür, hemze izāfet içündür. **Maḥşūl-i beyt** oldur ki İskenderiñ devleti iḳbālī benim nazmumuñ cihāngīrligi sebebiyle [M 16^a]¹²¹ bir eliyle ḳalem u ‘alemi yukaru tutdı ya‘nī bisāt-ı devletin düşürüp ḳaldurdu. Bir eliyle bisāt ḳaldurtmaḳ ‘ādetā ‘arūz-ı [T 19^a] ‘avārızdan nāşī bisāt düşürülse kemāl-i ‘acele ve ziyāde telāşdan bir eliyle düşürüle geldiğine binā‘endür.

نوبت بمن افتاد بگویند که دوران

ارایشی از نو بکند مسند جم را

Nebet be men üftād begūyīd ki devrān

Ārāyişī ez nev bekoned mesned-i Cem rā

¹²¹ DK: Eger Cem ü Cemşīd melik-i maḥşūş ismi idi lākin devletle şöhretine bināen pādīşāhları şu‘arā-yı ‘Acem vaşf itsele Cem-cāhdur dirler ve muṭlaḳ taḥt-i şāhī murād idüp mesned-i Cem dirler ve cām-ı şarābı aña izafet idüp cām-ı Cem dirler. Şarābı ibtidā ol peydā itdügünden.

Cem ü Cemşîd ikisi de bir melikiñ ismidür hatta ol melike Nemrüddur dirler ve şarābı ibtidā dünyāda ol icād itdi dirler. Tafşîli ‘aẓîmdür çünki iqbāl u devlet-i İskender gitdi ve nevbet-i cihāngîr-i nazm baña degdi, söyleñ devrāna ki yeniden mesned-i Ceme ya‘nî evreng-i şāhîye ārāyiş eyleye. Ārāyişîde yā ancak vahdet için ola yāhūd tenvî‘-i vahdet dahı olmak olur. Meşelā bir nev‘-i ārāyiş eylesün ma‘nāsına.

نی نی غلط این نغمه بموقع نسرودم

این نغمه پسند است دگر صوت و نغم را

Ni ni ğalaṭ ĩn naġme be mevķi‘ nesurüdem

Īn naġme pesendest digeş şavt u naġam rā

Mevķi‘, maḥall ü mekān ma‘nāsınadır ve bā zarfiyyedür. Tekrîr-i nefy te‘kîd içündür. Ğalaṭdan soñra lafz-ı kerdem muḳadderdür. Naġme bu maḥalde muṭlaġ kelām ma‘nāsınadır. Surüdem,¹²² goftem dimekdür. **Maḥşül-i beyt** demek [T 19^b] ola ki yeñiden [M 16^b] ārāyiş-i mesned-i Cemi devrāne sipāriş eyledüğümde yoġ yoġ ğalaṭ itdüm bu kelāmı mevķi‘ u maḥallinde dimedüm bu kelām ġayrî şavt u naġam için pesendîdedür. Ya‘nî devrāne ārāyiş-i mesned eyler demek mülük ü vüzerā ve bu maḳûlelerüñ meddāhları ḥaġķında dinse sezādur yoġsa.

دوران که بود تا کند ارایش مسند

مداح شهنشاہ عرب را و عجم را

Devrān ki büved tā koned ārāyiş-i mesned

Meddāḥ-ı řehenşāḥ-ı ‘Arab rā vü ‘Acem rā

Ki, kesden muḥaffefdür ve istifhām-ı inkārîdür. Ārāyiş, ārāyîden ma‘nāsına ism-i maşdardur. Devrān kim ola ki ārāyiş-i mesned eyleye, ‘Arab u ‘Acem şāhenşāḥı meddāḥına ‘Acem maverāü‘l-‘Arabdur. Faġat ehl-i Fārs añlanmaya ve bu beyt na‘t-ı Resûl-i Ekrem şallallāhu te‘ālā ‘aleyhi ve selleme ġürîzdir.

ارایش دیوان نبوت که ز تعظیم

خاک در اوتاج شرف داد قسم را

Ārāyiş-i dīvān-ı nübüvvet ki zi ta‘ẓîm

Ḥāk-i der-i ü tāc-ı şereḫ dād şasem rā

Eyvān dahı nüşadür çārdāġ ma‘nāsına, ārāyiş-i dīvān-ı nübüvvet olan risāletpenāḥ şallallāhu te‘ālā ‘aleyhi ve sellem ki ta‘ẓîmden ötüri [T 20^a] anuñ şapusu turābı şaseme tāc-ı şereḫ

¹²² DK: Surüdem egerçi aşılda ayrıldım dimekdür bu maḥalde goftem dimekdür.

virmişdür. Ya'nî hîn-i kâsemde hâk-i der-i Muḥammed ḥaḳḳıçün dimek kâseme bir gûne şeref virmişdür dimek ola.

روزی که شمردند عدیش ز محالات

تاریخ تولد بنوشتند عدم را

Rūzī ki şumurdend ʿadīleş zi muḥālāt [M 17^a]

Tārīḥ-i tevellüd be nivîştend ʿadem rā

Bir günde ki ol şāḥib-i saʿadetüñ ʿadīl ü naẓīrin muḥālātından yazdılar. Ol ʿadīlüñ vilādeti tārīḥin ʿadem yazdılar. Pes bir mevlüdüñ ki tārīḥ-i vilādeti ʿadem olıcaḳ kendü zātı nice mevcüd olur. Bu beyte Neşāṭī merḥūm ğarīb maʿnā virür idi.

تا رایت عفو و غضبش سایه نیفکند

هیات متصور نشد آرامش و رم را

Tā rāyet-i ʿavf u ğazabeş sāye neyefkend

Heyʿet mutaşavver neşod ārāmeş ü rem rā

Ārāmeş, ārāmīden maʿnāsına ism-i maşdardur. Rem ise kaçmaḳdur. Tā ol erīkenişin-i dīvān-ı nübüvvetüñ ʿavf u ğazabı sancığı sāḥa-i ʿālem-i imkāna gölge bıraḳmadı, ārām u remüñ heyʿeti ezhān-ı benī Ādemde mutaşavver olmadı. Lafz-ı beytde egerçi taşavver olunmayan nefes-i heyʿet-i ārām u remdür ammā ḥaşıl-ı maʿnā kişiyi dünyāda [T 20^b] ārāma neden vāşıl ve firār neden ḥaşıl olur maʿlūm olmadı dimekdür. Pes henüz maʿlūm oldu ki ārām ʿavfından ve firār ğazabından imiş.

تا شاهد علم و عملش چهره نیفروخت

معلوم نشد فایده نه بیش و نه کم را

Tā şāhed-i ʿilm ü ʿameleş çehre neyefruḫt

Maʿlūm neşod fāʿide ne bîş ü ne kem rā

Tā, ğāyet içündür. Efrūhten-i çehre, zühürdan¹²³ kināyedür. Şāhed, maḥbūb maʿnāsınadır. Fāʿide luğaten ʿilimden ve mālдан taḥşıl olunan şeyʿe dirler, istiḥdāş-ül-māl [M 17^b]¹²⁴ ve]-ḥayr maʿnāsına olan feydden müştāḳdur. **Maḥşül-i beyt** oldur ki tā ki ol maẓhar-ı tām ḥazretüñ ʿilm-i ʿālem iştimali ve ber maẓmūn-ı ʿilm-i şerīfi ʿamel-i bāmeālī maḥbūbı çehresin efrūhte eyleyüp ya'nî zühür itmedi. Bîş u kem lafzlarıñ maʿnā-yı müfādaları maʿlūm olmadı. Pes bîş lafzınıñ ol vaḳt maʿnāsı maʿlūm oldu ki ʿilm-i şerīfi ve

¹²³ zühürdan: zühür T .

¹²⁴ DK: Ker kâf-ı ʿArabiyye iledür.

¹²⁵ “Biz ona katımızdan bir ilim öğretmiştik.”, Kehf, 18/65.

‘amel-i laṭīfī bāzuhūr oldı ve kem lafzınıñ ma‘nāsı dağı ma‘lūm oldı ki mecmū‘-ı verānuñ ‘ilm u ‘ameli ol zāt-ı ekmelūñ¹²⁶ [T 21^a] nezd-i ‘ilm u ‘amelinde kem u nāķışdur.

انجا كه سبك روحيش ايد بتكلم

زاسيب گر انى بخرد گوش اصم را

Āncā ki sebūkrūhīeş āyed be tekellūm

Zi āsīb gerānī be hūred gūş-ı aşamm rā

‘Arabīde āşamm didükleri Fārsīde ker didükleridür. Şamem ise gūş-ı benī Ademe ‘arız olan bir ‘illetdür. Meşelā kuvvet-i sāmi‘a didükleri simāhuñ dibinde mefrūşe-i cism-i ‘aşabātīye қonulmuşdur. Ba‘zı ‘avārız u ‘ilel sebebi ile bu cism halelpezīr olıcak hāsse-i ma‘hūde mu‘attala olup gūş aşamm olur. El-‘iyāzibillāhī te‘ālā min zālik bu hissile insānuñ yine işitmesi meded-i hevā iledür. Meşelā ol cism-i ‘aşabātī ki didük anıñ üzerine cild-i ṭabl gibi bir deri çekilmişdür kaçan қar gibi yāhūd қal gibi [M 18^a] bir şey^o vaķı‘ olsa şimāhdan hāricde olan hevā mütemevvic olup şimāh içre olan hevāyı taḥrīk itmekle ol cild-i ṭablīde bir ṭanīn hāşıl olup bi-emrillāhi te‘ālā bu tariķile ol şadā istimā‘ olunur. **Maḥşūl-i beyt:** Ol yerde ki ol [T 21^b] nūr-ı muḥabbetūñ sebūkrūhluğı tekellūme gelüp müzākere olunsa ol tekellūm ve müzākere ağırluk fitnesinden gūş aşamm alur ya‘nī müzākere-i sebūkrūhī-i cenāblarından öyle bir te‘şīr vardur ki gūş-ı aşamm-ı semī‘ u şinevā eyler. Bu beytde şanāyi‘-i bedi‘iyyeden şan‘at-ı te‘zāt vardur ve bu beyte bir ma‘nā dağı virmek қābildür. **Ma‘nā-yı beyt** demek olur ki ol sulṭān-ı bihīnūñ sebūkrūhluğı farazā kendi tekellūmiyle nuṭқа gelse kerānluğı gūş-ı aşammdan alup def‘ eyler lākin ma‘nā-yı evvelinde mübālağa ziyādedür.

تاثير برد سهم تو از حكم كواكب

تغيير دهد هيبت رنگ بقم را

Te‘şīr bered sehm-i to ez ḥūkm-i kevākib

Tagyīr dehed heybet-i to¹²⁷ reng-i baқam rā

‘Arabiyye-i fāşihede sehm, luğat-ı müştarekedür. Evvelā tīr u ḥadeng ma‘nāsınadır ve dağı ḥişşe ve naşīb ma‘nāsınadır ḥattā erbāb-ı ‘ilm-i ferā‘iz ḥişşe ma‘nāsına isti‘māl iderler. Bu maḥalde sehm Farisiyye-i Deriyye luğātındendir heybet u ḥavf ma‘nāsınadır. [M 18^b] **Maḥşūl-i beyt:** Ey nāzenīn ḥālķu‘l-‘arż ve ‘s-semā ve server-i mā-fīhā [T 22^a] senūñ ḥavfuñ ḥūkm-i kevākibden te‘şīri eyler yir ya‘nī ref‘ eyler ve senūñ heybetūñ baқamdan me‘a-kevne ṭabī‘yyen rengi tagyīr ider zīrā ḥā‘ifiñ tagayyur-ı rengi meşhūrdur. Luṭf-ı beyt: Yā Resūlullāh,

¹²⁶ ‘ilm u ‘ameli ol zāt-ı ekmelūñ nezd-i: -M.

¹²⁷ to: -T.

ecrām-ı ‘aleyhi ve sāfile ve mā-fihāya nāfizūl-hükmsün dimek olur fi’l-vāki‘ ‘ahd-i kadīmde şābī-i mu‘teqādāt-ı fāsıdeleri üzre ma‘a қа‘ü’-n-nazar ‘ani’l-mü’esseri’l-ḥaḳīkī te‘şirātu muḥlaḳa kevākibden bilür iken seyf-i şārim-i şer‘-i muştavī-i mü’esser-i ḥaḳīkī Bārī Te‘ālā ider iken i‘lām itmekle serrişte-i i‘tikādāt-ı bātılaların қа‘c itmekle hükmi-ı kevākib şer‘en ref‘ olmışdır.

انعام تو بردوخته چشم و دهن از

احسان تو بشکافته هر قطره یم را

İn‘ām-ı to berdūhte çeşm u dehen-i āz

İhsān-i to beşikāfte her қаtre-yi yemm rā

Berdūhtede lafz-ı ber, taḥsīn için zā’iddür. Āz, hırş ma‘nāsınadır. Ey kerīm bin el-kerīm bin el-kerīm senüñ in‘ām-ı bühme-i ‘ālemresānuñ āz u hırşuñ çeşm u deheniñ dikmişdür ve senüñ ihsān-ı şāygānuñ [T 22^b] deryānuñ her қаtresün yarmışdır ya‘nī senüñ in‘ām u ihsān-ı şāmilīñ öyle degildür ki faқаt ignā-yı ḥarīş eyleye belki hırş [M 19^a] u āzuñ çeşm u deheniñ diküp āz gürsine çeşmi işbā‘ eylemişdür ve deryānuñ her қаtresi şaḳḳ olunsa in‘ām-ı ‘amīmüñden anda ḥişşe bulunur. Ba‘zı mışra‘-ı şāniye öyle ma‘nā virürler ki deryā şöyle keşirü’l-menāfi‘ iken mecmū‘-ı verāniñ senüñ keşret-i in‘āmuñdan keşret-i intifā‘laruñ görüp reşkden her қаtre-i deryā dü nīm olur dirler pes bu daḳı bir güne ḥabbe ma‘nā olur.

زان گریه دهد روشنی دل که بیاموخت

روشنگری اینه انصاف تو نم را

Zān girye dehed rüşeni-i dil ki beyāmūht

Rüşengerī-i āyine-i inşāf-i to nemm rā

Zān, ez āndan muḥaffedür. Rüşeni ile rüşengerīde yālar maşdariyye ve hemzeler izāfet içündür. ‘Ādetā öyledür ki āyine-i fülādiye nem işābet itse tīre ve bīcila olur. Üstād-ı suḥenverān ve serçeşme-i nüktegüyan [T 23^a] ber ḥilāf-‘āde mülāḥaza idüp dir ki ol sebebden girye-i ‘uşşāḳ rüşeni-i derün virür ki senüñ ‘adl u inşāfuñ neme rüşengerī-i āyine öğretti. Ya‘nī nem āyineyi tīre iderken senüñ ‘uşşāḳuñuñ derd-i ‘aşḳile şehāb-ı dīdeleründen bārīde ve çekīde olan nem-i giryeleri secencel dillerin rüşen eyler. Ba‘zı rüşengerī-i āyine mışra‘ına öyle ma‘nā virürler ki [M 19^b]¹²⁸ āyine nemnāk olunsa¹²⁹ ba‘de silünse evvelkiden rüşen olur pes

¹²⁸ DK: Vesātet-i nūr ile didigümüz añun içündür ki meşelā ḳarañı gicede insāniñ gözi görmez göziñ görmedigi gece basıra münadim olup süver-i eşyā mühimlige olduğundan degildür belki şu‘le vü nūr olmaduğundandır. Pes ma‘lüm oldi ki insāniñ süver-i eşyāyı görmesi vesātet-i nūrla imiş.

nemek āyineye rüşenlik virmesün. Bu ʔarīķile olur dirler lākin bu maʕnā mirʔat-ı ābgīneden olsa nevʕā el virür.¹³⁰ Ammā ūarā-yı Fars u Hind āyine añsalar kendü diyārlarında ʕādetā müstaʕmel olan āyine-i fülādīye murād iderler ve āyine haķķunda olan ebyātın mutālaʕa iden yārāna, bu hāl iclā-yı bedihiyyatdandır. Pes āyine-i fülādiniñ ise nemnāk olduķda jengarpezīr olması emr-i muķarrerdür. Zirā ol incilā fülāda ūayķal virmeden¹³¹ hāşıl olur nemle. [T 23^b] Ḥadīd-i muşayķal ise elbette tīre olur.

در کوی تو تبدیل کند مرد مک چشم

اجزای وجود خود و اجزای قدم را

Der kūy-ı to tebdīl koned merdümek-i ʕeşm

Eczā-yı vücūd-ı ḥod u eczā-yı ķadem rā

Merdümek-i ʕeşm, gözbebeğidir. Buña insānūl-ʕayn daķı dirler ki gözüñ ķarasıdır, ḥükemānuñ ķuvvet-i bāşıra ruṭubet-i celidiyyededür didükleri bu merdüm-i ʕeşmdür. Cemīʕ-i mubaşşırāt ūuʕle ve nūr vesātet-i ile bu ķuvvet-i bāşıra ile idrāk olunur. Kütüb-ı teşrīḥde tafşīli ʕazīmdür. Ḥoddan soñra olan vāv vezn içündür maʕnā-yı ʕaṭf¹³² mülāḥaza olunmaya. **Mahşül-i beyt:** Yā Resūlallāh senüñ kūyuñda gözbebeği kendü eczā-yı vücūdını [M 20^a] eczā-yı ķademe tebdīl eyler yaʕnī reşķāver-i ferādisi olan kūyuña ʕazm iden ʕuşşāķuñ merdümek-i ʕeşmleri kūyuña taʕzīmen kendü vücūdını eczāsını ķadem eczāsına tebdīl iderler tā ki kūyuñda ber-pā, reftār reftār olunmayup belki merdümek-i ʕeşm üzre yürüye.

از بس شرف گوهر تو منشی تقدیر

ان روز که بگذاشتی اقلیم قدم را

تا حکم نزول تو درین دار نوسید

صد ره بعبث باز تراشیده قلم را

[T 24^a] Ez bes şeref-i gevher-i to münşī-i taķdīr

An rüz ki begüzaşti iķlīm-i ķidem rā

Tā ḥük-m-i nüzül-ı to der in dār nivised

¹²⁹ olınsa: -T.

¹³⁰ lākin bu maʕnā mirʔat-ı ābgīneden olsa nevʕā el virür: -M.

¹³¹ virmeden: -T.

¹³² ʕaṭf: -T.

Şad reh be ‘abeş bāz terāşīde qalem rā

Nivişte est daḡı nüşhadur. Bu bir kıt‘a-i müşkiledür ki beyne‘l-ārā ve lüle-ārādur ḡatta fuḡūlden Minkārīzāde ve ‘İşmetī merḡūm ve üstādumuz Aḡond, nice ma‘nālar virmişlerdür. Lākin asātizemüzden olan merḡūm Neşāḡī Efendi, Minkārīzādenüñ virdüḡi ma‘nāyı begāyet pesend iderdi. Vākı‘ā bu ḡaḡīrūñ daḡı ‘indinde fevḡe‘l-ḡāye pesendīde olmaḡla anı ketb u taḡrīre me‘a-ba‘ze‘t-taşarruf şurū‘ olundi. **Maḡşūl-i beyt** oldur ki yā Resulallāḡ, senüñ ‘ind’illāḡ şeref-i gevher-i zātuñuñ keşīr ü vafīr olduğundan ol ḡün ki iḡlīm-i ḡıdem terk itdük. Tā ki senüñ nüzūlüñ ḡükmüni bu dārda yazmadan ötürü yüz kerre ya‘nī nice kerre münşī-i taḡdīr-i qalem-i ḡudretüñ beyḡūde [M 20^b] mi tırāş itmişdür? İstifhām-ı inkārī olup beyḡūde tırāş itmemişdür dimek [T 24^b] olur. İḡlīm-i ḡıdem didüḡi ‘ālem-i emrdür. İḡlīm-i ḡıdemi terk itdürmek rūḡ-ı Muḡammedinüñ ‘ālem-i emirden zuḡūrdan kināyedür. Şad rehde ki şad teḡşīr içündür taḡdīd degüldür. Terāşīden-i qalem ḡabl-ı ba‘ş-i nebiyyān şallallāḡu te‘ālā ‘aleyhi ve sellem¹³³ vāḡı‘ olan İcād u İdām u nesh ü işbāt-ı edyāndan kināyedür. **Meāl-ı ma‘nā** bu ola ki yā Resulallāḡ, cenāb-ı şerīfūñ ba‘ş olunmazdan evvel icād u İdām ve nesh ü işbāt-ı edyān beyḡūde ve bīma‘nī degül idi belki bu dār-ı dūnyāda senüñ vüçūd-ı pürsūdunu izḡār ve din-i mübīn-i metīnūñe istikrār virmek için idi. **Taḡdīr-i beyt**: Tā ḡükm-i nüzūl-i to münşī-i taḡdīr der in dār-ı nevīddür fā‘il münşī-i taḡdīrdür ancak vezn için taḡdīm olunmuşdur. Eḡerḡi ma‘nā-yı istifhāma ba‘zı mutataḡrīfīñ daḡl idüp edāt-ı istifhām yoḡ iken istifhām nereden aḡz oluna dirler. Bilmezler ki aşl-ı vaż‘da erbāb-ı [T 25^a] fenn-i fürs istifhām için edāt vaż‘ itmeyüp belki ḡarā‘in-i ḡāliyye ile iḡtifā itmişlerdür. Meşelā istifhām-ı [M 21^a] iḡrārīde to fülān kes ne dirler ve istifhām-ı inkārīde inşāf bedeh to ḡarīfīñ maşlaḡatı dirler. Eḡerḡi lafz-ı ki ve lafz-ı ḡi ekseriyā istifhām için müsta‘mellerdür lākin isti‘malleri aşl-ı vaż‘ cihetinden degül belki tecevvüza ve ittisā‘a bināendür.

ان روز که امکان حشم حادثه ار است

در سایه انصاف تو میخواست/میخواست حشم را

An rüz ki imkān ḡaşem-i ḡadışe ārāst

Der sāye-i inşāf-ı to mīḡ‘āst ḡaşem rā

Ol ḡünde ki imkān-ı ḡaşem-i ḡadışe ārāste eyledi. İmkān-ı ḡaşemini senüñ sāye-i inşāfuñda istedi ya‘nī imkāndan ki ḡavādiş zuḡūra geldi. Senüñ ‘adl u dāduña ḡaşem-i ḡavādişi sipāriş eyledi tā ki ḡaşem-i ḡavādiş āfetden emīn ola.

¹³³ şallallāḡu te‘ālā ‘aleyhi ve sellem: -T.

تا كون ترا اصل مهمات نخوانند

نشنيډ قضا ترجمه لفظ اهم را

Tā kevn-i torā āşl-ı mühimmāt neḥṽānend

Neşenīd ḳazā tercüme-i lafz-ı ehemm rā

Tā ki senūñ kevn ū vüçüdını āşl-ı mühimmātdur dediler. Ḳazā, [T 25^b] ehemm lafzınıñ tercümesini gūş itmedi yaḥnī egerçi ber-iḳtızā-yı ḥükm-i ilāhi vüçüdpezīr olan eşyā mühimmātdan ise de senūñ vüçüduñ ehemm-i mühimmātdandır.

تا مجمع امکان ووجوبت ننو شتند

مورد متعين نشد اطلاق اعم را

Tā mecmaḥ-ı imkān u vüçübet neniviştend

Mevrid müteḥayyin neşod ıṭlaḳ-ı eḥamm rā

Bu beyt bir muḳaddimeye muḥtācdur tā ki maḥnāsı rüşen ola. Muḳaddime oldur ki cenāb-ı [M 21^b]¹³⁴ Bārī Teḥālā bendegānına hādī olmada kāfī iken ‘ibādına irsāl-ı rüsul buyurmasına bādī oldur ki çünki Ādem evlādı denis-i beşeriyyetle mütedennise olmaları ile kemāl-i teḳaddüsinden biḳz-zāt bilā-vāsıta mebde-i feyyāzdan aḥz-ı feyze ḳābiliyetleri olmadı ise istifāzada zıḥl-cihetine muḥtāc oldular. Pes Bārī Teḥālā teraḥḥumen lil‘ibād yine kendü nefslerinden benī Ademden murād eylediği şāhib-i sa‘ādete ḥil‘at-ı nübüvvet ilbās eyledi ki ol nebiyy-i ekrem ḥalāḳ-i beşeriyyeden taḳaddusi cihetinden mebde-i feyyāzdan feyż āḥz u iḳtibās idüp ve beşeriyeti [T 26^a] tarafından ki benī Ademe¹³⁵ münasebet-i cinsiyesi vardır. Beşere İşāl-i feyż eyleye bināḥen‘alā zalik her nebiyy-i muḥterem bu ḥāl-i bāmeāle mālīkdür lākin ‘Urfī bu ḥāleti sultān-ı enbiyāya muḥtaşsa olmaḳ üzere naḥatinde zıkr itdüğü faḥr-i kā’inātda bu ḥāl cümleden āḳvā ve etemm olup ve efrād-ı enbiyādan her ferd kāmile olup¹³⁶ belki āşl-ı ḥilḳatde ebvār-ı meşābīḥ-i enbiyā-yı ‘uzzām aleyhim eş-şelatu ve’s-selām nūr-ı tām̄m şemḥ-i envār-ı Muḥammedīden muḳtebes olmaḳla şeref-i zuhūrda cilveger ve ziyāgüster

¹³⁴DK:‘Alā ḳavliḥ-ḥükemā şu maḥnā daḥı el virür ki vācib iki ḳısımdür bir ḳısmı vācib-i biḳz-zātdür evvel ki zāt-ı Bārīdür ve bir ḳısmı vācib-i bil‘gayrdur ki vācībden zuhūr idendür pes maḥnā-yı şāniye nazar-ı Resülullāh-ı Ekremden hem vüçüb ve hem imkān bulundı lākin fiḥ-i māfiḥa eger su‘āl olunursa ki cümle-i mümkinātda bu vechle vüçüb bulunur pes bu vechile ḥazret-i nebī şallallāhu aleyhi ve sellem nice medḥ-i maḥşuş olur mümkināta göre zāt-ı şerīfi ferd-i kāmīl olmasına bināendür.

¹³⁵ Ademe: -T.

¹³⁶ ve efrād-ı enbiyādan her ferd kāmīl olup: -T

olduğundandır. **Maḥṣūl-i beyt [M 22^a]**¹³⁷ bu olur ki yā Resulallāh tā ki senüñ zāt-ı şerefdāruñı mecmā-ı imkān u vücūb yazmadılar. E‘amm lafzınıñ iṭlākına mevrīd müte‘ayyin olmadı ya‘nī senüñ cihetī taḳaddüsünden ṭaraf-ı vücūba ğayrdan füzūnter bu münāsebetüñ ve beşeriyetüñle imkān-ı cānibīne şu mülāyemetüñ zuhūra geldükçe e‘amm lafzınıñ mevrīdi müte‘ayyin olmadı. Pes mevrīd lafz-ı e‘amm henüz ma‘lūm ve müte‘ayyin olduğı ol senüñ zātuñdur zīrā ber minvāl-i ma‘nā-yı meşrūḥ vücūb u imkāne ‘umūm u şümūlī vardır.

تقدیر بیک ناکه نشانید دو محمل

سلمای حدوٹ تو و لیلای قدم را

Taḳdīr [T 26^b]¹³⁸ be yek nāḳa neşānīd do maḥmil

Selmā-yı ḥudūs-ı to vü Leylā-yı kıdem rā

Bu beyit eger Neşāṭī ve eger Aḥond ve ‘İsmetī merḥūmlar nice ma‘nālar virmişlerdür lākin ber fehva-yı ve‘l-küll ve cihete biz daḫı bir ma‘nā-yı ğarrā virürüz. Bu beytde evvelā ḥāmil ve maḥmil mülāḫaza olunmayup belki taḥmīl-i maḥmileyn bir nāḳadan ancak muḳābele irādesiyle **ma‘nā-yı beyt** bu ola ki taḳdīr-i ilāhī bir nāḳaya bindirmişdür iki maḥmili ve ol iki maḥmilüñ birisi senüñ Selmā-yı ḥudūsüñ ve biri Leylā-yı kıdemüñdür ya‘nī egerçi kıdeme muḳābil olan ḥudūsdur. Lākin kıdeme muḳābil olan ḥudūs ancak senüñ ḥudūsüñdür ğayruñ ḥudūsı senüñ ḥudūsüñ cünbinde [M 22^b] ‘adem meşābesindedür dimek ister kemāl-i mübālağadır.

کر جوهر اول بحریم تو دراید

تن در ندهد قامت تعظیم توخم را

Ger cevher-i evvel be ḥarīm-i to der āyed

Ten der nedeled ḳāmet-i ta‘zīm-i to ḥamm rā

Cevher-i evvel ne idigi endāhte ḳaşıdesinde tafşīl olundu idi. Ten der nedeled, ḫurūbdandır vücūd virmez dimekdür. ‘Adem-i itibārdan kināyedür. Meżāḳ-ı ‘Urfī üzre [T 27^a] **maḥṣūl-i beyt** bu olur ki yā Resulallāh eger cevher-i evvel senüñ ḫaremiñe dāḫil olsa cevher-i evvele senüñ ta‘zīm itmen ḳāmet-i ḫama vücūd virmez ya‘nī ḳāmet-i ta‘zīmüñ cevher-i evvele tevḳīr ile egilmez. Tedḳīḳ olunsa bu beyt muṭlaḳa ḫükemāya ğöre el virür ammā bizlere ğöre bu bir

¹³⁷ DK: Şu virdigümüz ma‘nāyī ‘allāme-i şahāb ḳamı ḫāşiyesinde vüs‘-i kürsiyye üzerine düşen yirine taḫḳīḳ u tedḳīḳ itmişdür. Ya‘nī kıdem ile ḥudūs luğate müteḳābillerdür ancak ol kıdeme muḳābil olmaḳlığa lāyık ḥudūs senüñ ḥudūsüñdür.

¹³⁸ DK: Neşāṭi Efendi tahrir ider ki yaran-ı ‘Acemden Derviş Ḥāki desthattıyla bir mecmu‘ada beyt-i mezkūruñ ma‘nāsı bu ‘ibaretle bulunur ki murād ez nāḳa zebānest ve ez do maḥmil kelimeteyn-i şehadeteyn leyse minhu.

beyt-i bīma^cnādur anuñ çün ki hūkemā cevher-i evvel didüğine çünki nūr-i Muḥammedī dinür. Pes ber ĩn veche fesād-ı ma^cnā-yı beyt katı zāhirdür zīrā senüñ nūruñ senüñ ḥaremiñe gelse senüñ aña ta^czīmüñ olmaz dimek hezeyān-ı beyyine'l-butlāndur.

تا نام ترا افسر فهرست نکردند

شیرازه مجموعه نبستند کرم را

Tā nām-ı torā efser-i fihrist nekerdend

Şīrāze-i mecmū^ca nebestend kerem rā

Efser, tāc ma^cnāsınadır. Bigayr-ı tā fihrist ve tā ile fihrist evā'il-i kütübde olan defter-i fuşul ve ebvābdur. **Maḥşul-i beyt:** Yā Resulallāh, tā ki senüñ nām-ı şerefdāruñı tāc-ı fihrist eylemediler, mecmū^ca-i kereme şīrāze bağlamadılar ya^cnī [M 23^a] şīrāze-i mecmū^ca-i kerem bağlandıḡda senüñ nāmuñı küremānuñ serdefteri yazmaduḡça [T 27^b] ol şīrāzeyi beste eylemediler.

عرفی مشتاب این ره نعتست نه صحرا

اهسته که ره بردم تیغست قدم را

‘Urfī meşītāb ĩn reh-i na^ctest ne şahrā

Āheste ki reh ber dem-i tīgēst ḡadem rā

Ba^cde edā-yı maşlahat-ı na^ct nāzım nefsine ḡitāben dir ki ‘Urfī ‘acele itme bura na^ctdur. Reh-i şahrā degüldür, āheste yūri ki ḡademün yolu dem-i tīg üzredür ya^cnī na^c-i Muḥammedīde bībāḡāne yūriyüp ‘acele ve sür‘at eyleme belki teennī ve fikr ile yūri ki varḡa-i helāke dūşmeyesüñ.

هشدار که نتوان بیک اهنگ سرودن

نعت شه کونین و مدیح کی و جم را

Hüşdār ki netvān be yek āheng surūden

Na^c-i şeh-i kevneyn ü medīḡ-i Key u Cem rā

Lafz-ı hüşdār, hüşdārdan muḡaffefdür. Āheng egerḡi luḡaten ḡaşd ma^cnāsına ism-i maşdārdur lākin bu maḡalde vetīre vü uşlūb ma^cnāsına müsta^cmeldür. **Maḥşul-i beyt:** Ey ‘Urfī ‘aḡl dut bir uşlūb ile ayrılmāḡ mümkün degüldür na^c-ı şeh-i kevneyn ile medīḡ-i Key u Cemi ya^cnī egerḡi Key u Cem şahān-ı cihāniyāndur. Bunların sitāyişinde tesāmuḡ olunsa lābe^csdür ammā [T 28^a] ḡalā memdüḡuñ şeh-i kevneyndür anuñ vaşfında müsāmaḡa idüp Key u Cem vaşfına mu‘ādil vaşfiyla tavşīf cā‘iz degüldür imdi cem^c-i ‘aḡl idüp [M 23^b] tedḡīḡ-i mażāmīnde a^cmāl-i fikr eyle.

شایسته بدست ار که بینند در این شهر

شایستگی جنس چه بسیار و چه کم را

Şāyeste be dest er ki binend der in şeh

Şāyestegī-i cins çī bisyār u çī kem rā

Zāt-ı şerīfīne sezā naʿti ele getir ki bu şeh-i naʿtde şāyestegī-i cins metā-ı naʿti görürler çok ne az ne. El-hāşıl, **lütf-i maʿnā** bu ola ki ben saña ey ʿUrfī hüşdār diyü tenbīh itdüğüm naʿt-ı şeh-i kevneynde ikşār-ı kelām ile dimem belki ber fehvā-yı ¹³⁹ خَيْرُ الْكَلَامِ مَا قَلَّ وَ دَلَّ kemāyenbağī naʿatine evvel olan mazāmīn-i nādireyi perverde eyle ki zīrā ḥācegān beender-i naʿt endekī vü bisyārī cinse bakmazlar belki cevdet-i kālāya nāzirlerdür.

کیرم که خرد حصر کند پایه نعتت

ان حوصله اخر زکجا نطق و رقم را

Gīrem ki ḥired ḥaşr koned pāye-i naʿtet

Ān ḥavşala āḥir zi kocā nuṭḡ u raqam rā

Bu beytde ʿUrfī-i Şīrāzī ʿalā tarīkī¹-farz dir ki egerçi ʿaql [T 28^b] pāye-i naʿtiñi ḡaşr u ḡaşr mertebe-i imtināʿdadur farz idelüm ki idrāk pāye-i naʿtiñi ḡaşr eylemiş ol ḡavşala neredendür nuṭḡ u raqama yaʿnī pāye-i naʿtüñi nuṭḡ beyān u taqrīre vü ḡalem ketb u taḡrīre ḡavşalayı nereden buldı. Pes naʿat-i şerīfīñi edā nuṭḡ ile ḡalem ile ḡaşıl olmaz.

شاهها بعطایت که از ان کام که دانی

نومید مهل عرفی محروم و دژم را

Şāhā be ʿaṭāyet ki ez ān kām ki dānī

Nevmīd mehīl ʿUrfī-i maḡrūm u dijem rā

[M 24^a] Be ʿaṭāyetdeki bā²-i muvaḡḡide ḡasem içündür. Dānīde yā²-i taḡtāniyye ḡiṭāb içündür. Dijem zamm-ı dāl ve fetḡ-i jā²-i fārsiyye ile āşufte ve ḡamḡīn maʿnāsınadır. Bu maḡalde ikisi de el virtür. **Maḡşūl-i beyt**: Ey şāh-ı risālet senüñ ʿaṭāñ ḡaḡḡi-çün ol murāddan ki sen anı ḡuvvet-i muʿcizeñle bilürsün āşufte vü ḡamḡīn ve maḡrūm olan ʿUrfīyi nāümīd ḡoma yaʿnī iʿṭā-yı merām eyle.

از باغ نعیمش مده انعام و میامیز

با مطلب او مطلب ارباب شکم را

Ez bāḡ-ı naʿīmeş medeh inʿām u meyāmīz

Bā maṭlab-ı ū maṭlab-ı erbāb-ı şikem rā

¹³⁹ “Sözün en iyisi, az ve öz olanı, geniş anlam taşıyanıdır”, Yılmaz, *age*, s. 210.

Na'im, cennet-i na'imdir. Meyāmuz, karşıdurmak ma'nāsına olan amīzidenden nehydür. Lākin du'ā mevki'inde olmağla [T 29^a] terk-i fi'il için ricādur. Aşhab-ı şikem lüt u püt u ekl u şurba mā'il olanlardır. **Maḥşül-i beyt:** Yā Resulallāh! Bārī Te'alādan 'Urfī için şefā'at idüp bāğ-ı cennet-i na'imden aña in'am u ihsān eyleme ve 'Urfīniñ murādını āşhāb-ı şikemüñ murāduna karşıdurma ya'nī demek ister ki ārzū-yı rü'yet-i Cemālullāhda olmayup belki hemān himmetin ni'am-ı cennāt taḥşīline kaşr eyle. Ni'am-ı behişt için 'alem-i dünyāda 'ibādete gūşiş idenleriñ murādına murād-ı 'Urfīyi karşıdurma zīrā 'Urfīniñ maṭlabı muṭlaq rü'yet-i Cemālullāhdur. Bu sözden murād-ı 'Urfī cenneti istemem demek olmaz belki [M 24^b] duḥūl-ı cennetiñ gāyeti ki rü'yet-i¹⁴⁰ Cemālullāhdur ol gāyeti ricā olur.

اسایش همسایگی حق ز تو خواهد

اودوزخ همت نکند باغ ارم را

Āsāyiş-i hemsāyegī-i ḥaḫ zi to ḥ'āhed

Ū dūzaḫ-ı himmet nekoned bāğ-ı irem rā

Hemsāye, 'Arabīde cār, Türkıde koñşi ma'nāsınadır. Aḫırinde hā'-i resmī-i ğayr-i melfūza olan kelimeye yā'-i maşdariyye ilḥāk itmek murād olursa [T 29^b] hā'-i resmīyi kāfa ḳalb idüp bendegī vü efgendegī vü āhestegī vü hemsāyegī dirler ve efşah olan bunlarda aşında hā'-i resmī kāfa ḳalb olunmazdan evvel telaffuz olunduğı gibi ba'de'l-ḳalb-i kitābet daḫı olunmamağdur. **Maḥşül-i beyt:** Yā Resulallāh! 'Urfī senden ḥaḫkuñ 'ināyeti hemsāyeligini ister zīrā 'Urfī ehl-i himmetdür. Himmetine bāğ-ı iremi duzaḫ itmez¹⁴¹ ya'nī farazā egerçi rü'yet-i cemāl ārzūsından ḳaṭ'-ı nazarla faḳat recā-yı cennet eylese himmet ğalebese dīdār ister iken himmet-i 'Urfī maṭlabneres olmağla cennet aña dīdārsuz duzaḫ gibi olur demek ister. Lākin bu ḳavl bir iddī'ā'ı sözdür yoḫsa ḥaḳıḳaten ben cenneti istemem ve cennet baña duzaḫ olur demek degüldür. Zīrā Ḳurān-ı 'azīm'üş-şānda mü'min için mev'ūde olan cennāti ḥaḳıḳaten istemem diyenler ḥaḳıḳında şer'en lāzım [M 25^a] geldiğinden 'Urfī gibi adam ğāfil olmağ 'aḳldan dūrdur. Ḥattā kendi ḳavli ki hemsāyegī-i ḥaḫ zi to ḥ'āheddür. [T 30^a] Virilen ma'nāya delālet ider zīrā hemsāyegī-i ḥaḫ ki ḳurb-ı raḫmet ü 'ināyetden kināyedür bu ise cennetde olduğı 'inde'l-mü'minīn bīreybdür.

دانم نرسد ذره بخورشید ولیکن

شوق طیران می کشد ارباب هم را

Dānem neresed zerre be ḥūrşīd velīkin

¹⁴⁰ rü'yet-i: -T.

¹⁴¹ itmez: -T.

Şevk-i tayērān mikeşed erbāb-ı himem rā

Bu beytle temennī itdügi şey ḥaddi olmayup belki faķať muķtezā-yı himmeti olduĝun beyānen dir ki bilürem zerre ḥürşīde irişmez velakīn şevk-i tayērān erbāb-ı himemin çeker. Yaʿnī benim ki zāt-ı zerre vārıma resīden-i ḥürşīd-i ḥaķīķī ḥadd-i imkānda deĝüldür lakīn galebe-i ʿulūvv-ı himmetdür ki ben bu ārzūya düşmişemdir.

من هم بسوالی لب خجلت بگشایم
ای اب حیات از لب تو خضر نعم را

هر چند طیبیع بود این نقص بفرمای
تا جلوه دهد فیض تو اکسیر کرم را

Men hem be suālī leb-i ḥaclet begüşāyim
Ey āb-ı ḥayāt ez leb-i to ḥızr-ı niʿam rā
Herçend ṭabīʿ büved īn naķş befermāy
Tā cilve dehed feyż-i to iksīr- i kerem ra

Bu kıtʿanın beyt-i evveliniñ mışraʿ-ı şanısinde istiʿāre-i musarraḥa vardır ve¹⁴² bu kıtʿa ile tekrīr-i recā idüp dir ki ben bir recā ile daĝı leb-i ḥacletim açarum ey [T 30^b]¹⁴³ ol memdūḥ ki neʿam-ı ḥızruña āb-ı ḥayāt senüñ lebüñdendir. Yaʿnī Ḥızır āb-ı ḥayātla dūr ü dīraz muʿammer olduĝı gibi senüñ her saʿile naʿam dımen daĝı [M 25^b] āb-ı ḥayāt-ı lebüñden bāķī vü dāʿimdir yaʿnī hiçbir saʿile lā dimeyüp belki ʿiṭā-yı murād ile naʿam dirsın. İmdi her ne ķadar noķsānım benim ṭabīʿī ve cibillī ise de buyur yaʿnī şefāʿat eyle tā ki senüñ baña olan feyziñ iksīr-i kerem-i ilāhīye cilve virüp ben bu naķş-ı cibillīden rehāyāb olup kāmilü'l-ʿayyār olam. Beyt-i şanı ile kimyāgerānuñ sanʿatlarına işāret ider. Zīrā anlar dirler ki nuḥās-ı cibillī senden maʿdende zer olmamış aña biz eger taḥḥīr ile istiʿādād virüp ṭarḥ-ı iksīr eylesek zer kāmilü'l-ʿayyār olur diyerek ṭalībān gevher-i iksīr olup berrāniyyāt ve cevvanīyyātta tecrübeler idüp oynarlar tā ki vāşılīnden olalar. Lakīn ekşeri bir mürşīd-i vāşıla hemsohbet olmayup belki öz ʿaķılları [T 31^a]¹⁴⁴ ile bu ṭarīķe sālīk olup gāḥ müşterī vü usrüb u ʿuķķāb u ʿaķreb ve gāḥ u bigāḥ izāfe-i ķamer u şems itmek için fığda vü zeheb iştirāsiyla mālların hālik olurlar ve itlāf-ı māl

¹⁴² bu kıtʿanın beyt-i evveliniñ mışraʿ-ı şanısinde istiʿāre-i musarraḥa vardır ve: -M.

¹⁴³ DK:bir mürşīd-i beyān

¹⁴⁴ DK: kirbase beyān

itdüklerinden mā'adā it'āb-ı beden gāh te'affīn ve gāh taqṭīr ve gāh taṣ'īd ile teṣā'ud-ı ebḥire-i reddiyyeden çehrelerin altun gibi zerd [M 26^a] u lüccelerin ḳavs-ı ḳuzeḥ gibi rengārenk ve buḳalemūn idüp ve gāh gāh müneffahkeṣi vü elvāḥ-ı ruḥāmı üzre saḥḳ-ı eczā-yı saḥtteriñ ile destlerin raḥnedār ve yed-i zengīvar tīre vü siyāḥ iderler. Ḥāṣıl-ı kelām ḳalb-i ā'yān-ı kār-ı melikü'l-mennān yāḥūd yine Rabb-i deyyāndan feyz-i feyezānı ile maṣlaḥat-ı merdān-ı kāmīlān u mükemmelān iken bu reh-i ḥ'ābīdeye bīrehnümā rehrevlik murād itdüklerinde neticesinde kimi setr-i āvret idecek bir pāre kirbāse muḥtāç ve kimi erbāb-ı külhānla istīnās idüp nice günler nākām ve lā'īlāc bītūṣe vü ḳuvvet küçe-i 'ālemde [T 31^b] gürisne ve aç gezerler. Pāyān-ı kārları bi-ḥasebi'z-zarūre aña varur ki ārzū-yı zer ḳalbiyle mürekkeb perdāhte idüp ızrār-ı nās itmekle mazhar-ı ḡazab-ı Rabb olurlar. El-ḥāṣıl bu bir kār-ı ḥatīrdür ki feylesofān-ı cihān bu vādīde vālih ve ḥayrān ḳalmışlardır. Ḥattā imām Faḥr-i Rāzī Mecmū'a-i Fünūnda taḥrīr itdüğünüñ me'alī budur ki fenn-ī kimyādan Ebū 'Alī'ye istifsār eylediler. Ebū 'Alī didi ki nuḥās zevbiyle ve ḡaslıyla ve ba'zı eczā-yı 'inde'l-zevb derūnına recm ile yāḥūt nuḥāsından levḥālar düzülüp nār-ı cehīmde teşḥīr olunup [M 26^b] ba'de üzerine ba'zı eczā-yı meshūḳa neḡri ile 'alā tariḳi's-sereyān rengde vü leyinde sıḳılda nuḥās zere müṣābih olur. Lākin min ciheti'l-ḥāṣṣa nuḥāsıñ zere bu mu'ālecāt ile münāsebeti henüz ma'lūmum degıldür diyüp cevāb virmişler. Egerçi celdiñi merḥūm u merdān-ı ḥudādan pīrimiz Aḳṣemseddin ve Eṣrefzade ḥazerātı ve [T 32^a] ba'zı kümmelīn bu bābda risāleler yazmışlar lākin añlarıñ kārları min'indi'llāḥ vehbī ve vicdānī bu incir her kuşıñ loḳması degıldür. Bu maḥalde anıñ çün taṭvīl-i kelām itdük ki bu vādīye hevesver olan yārān beyḥūde ve bīma'nā bu bāriye-i bīsermenzilde üftān u ḥizān-ı pūyān olmayalar.

هر گاه کر مدح تو لغزم تو بخشای

کز مدح ندانم من حیران شده دم را

Her gāh ger medḥ-i to laḡzem to beḥṣāy

Kez medḥ nedānem men ḥayrān ṣode zemmi rā

Her ne vaḳt ki senüñ medḥüñde laḡzīde olursam sen baḡıṣlayup 'afv eyle zīrā muḥabbetüñle ben ḥayrān olan medḥden zemmi fark idebilemem.

تحصیل ثواب و شرف نسبت نعتت

زین گونه خجل ساخته حسان عجم را

Taḥṣīl-i ṣevāb ü ṣeref nisbet-i na'tet

Zin gūne ḥacil sāḥte Ḥassān-ı 'Acem rā

Ḥassān-ı ‘Arab meşhürdür ki sultān-ı enbiyā ‘aleyhi’s-selamuñ melikü’s-şu‘arāsı idi. Dā’imā na‘t-ı nebi idüp ve gāhice emr-i Resūlullāh ile hicvgüftār-ı bedgirdār iderdi [M 27^a] hattā Resūl-i Ekrem şallallāhu te‘alā ‘aleyhi ve sellem minberde ¹⁴⁵ يا حسن اهج الكفار buyurdukları mervīdür. Pes ‘Urfī na‘āt olmasında kendüyi Ḥassān-ı ‘Arab muqābilī [T 32^b] Ḥassān-ı ‘Acem farz eyleyüp dir ki yā Resūlallāh taḥşīl-i şevāb ve senüñ na‘tüne mensüb olmaḵ Ḥassān-ı ‘Acem olan ‘Urfī’yi ol gūne ḥacil itdi. Bu kıṭ‘adur, tamām-ı beyt-i aḥīrdür lākin tafşīl iktizā itmegın münferiden yazıldı. **Lütf-i beyt** bu olur ki yā Resūlallāh senüñ na‘t-ı şerīfün itmeden murād ancak şeref-i na‘tüne mensüb olmaḵdur. Pes gāyet-i kuşūr bu olup ve bu şeref kāfī iken bu arada taḥşīl-i şevāb mülāḥazası Ḥassān-ı ‘Acem olan ‘Urfī’yi ol gūne ḥacil ve şermsār eylemişdür ki

تا نعت تو آمد ز مشیت بنوشتن
بالا نکرستن بشد از یاد قلم را

Tā na‘t-i to āmed zi meşīyyet benivişten
Bālā nigeristen beşod ez yād-i ḳalem rā

Tā ki senüñ na‘tün meşīyyet ve irāde-i ‘Urfī’den yazmaḡa geldi ḳalemiñ ḥātırından min ba‘d yukarı baḳmaḵ gitdi ya‘nī ḥicābından ḥāme dā’ima serfurū kerde-i maşlahat-ı na‘t-ı şerīfün olup taḥrīr-i mazāmīn eyler.

مدح تو کنم گریه ز اخلاص نه از علم
ازبتکده چون اورم اهوی حرم را

Medḥ-i to konem girye zi iḥlāş ne ez-‘ilm
Ez bütgede çün āverem āhū-yı ḥarem rā [T 33^a]

Bu beyt ıştılāḥ-ı ḳavm üzre mebnīdür. [M 27^b] İştılāḥlarında böyledür ki kişi ḥaḳdan ḡayrı her neye göñül virüp aña itibār ve meyl-i küllī iderse ol şey aña büt müşābehesinde olup kemāl-ı itibārından gūyā anuñ perestişinde farz olunur. Lāzım olan ise nefy-i ḥavāṭıra sa‘y ile selb-i māsivāullāh idüp taḥşīl-i iḥlāş-ı tāmduḡ çünkü bu mādde ma‘lūm oldı ise **meāl-i beyt** demek olur ki yā Resūlallāh ben senüñ na‘tini iḥlāş-ı derūndan ya‘nī muḥabbet-i aḡyārdan ḥālī vü şāf ḳıluḡ sādede olan ḥulūşdan ṭaleb iderim ‘ilm den degül. Zīrā ‘ilmüme itimād ve istinād itsem baña ‘ilm büt ve derūnum bütḥāne gibi olur pes seniñ āhū-yı ḥarem gibi olan na‘tini bütḥāneden nice getüreyim.

دانش نگشاید بسزا عقده نعتت

¹⁴⁵ “Ya Hasan küffarı hicvet”

اینجا ست که اندیشه نکون کرده علم را

Dāniş negüşāyid be sezā ‘uḳde-i na‘tet

Īn cāst ki endīşe nigūn kerde-i ‘ilm rā

Bu beyt beyt-i evvele ‘illet gibidir. Dimek olur ki anuñ çün senüñ na‘tiñi ihlāşdan geriye [T 33^b] idüp ‘ilmden taleb itmey ki zīrā dānişger-i künh göre senüñ ‘uḳde-i na‘atiñi açabilmez. İşte bu maḥaldür ki fikr-i insānı nigūn kerde-i ‘ilmdür ya‘nī ‘āciz u fūrümānde olduğı yerdür nigūn [M 28^a] kerde-i ‘ilm ḍarbdur kemāl-i ‘aczen kināyedür. Bu beyt ba‘zı nuşhada yukarıda eşnā-yı na‘tde yazılmışdur lākin şaḥīḥ-i nüşha budur ki ebyāt-ı aḥīreden ola zīrā itmām-ı na‘t izhār-ı ‘aczele olmuş olur. Elḥamdülillāhi te‘ālā ‘alā itmāmihi.

feilātün feilātün feilatün feilün

امد اشفته بخوابم شبی ان مایه ناز

بروش مهر فزا و بنکه صبر گداز

Āmed āşufte be ḥ‘ābem şebī ān māye-i nāz

Be reviş-i mihrfezā vü be nigh şabrgüdāz

Urfi-i Şīrāzī ol nükteveranıñ mümtāz u serfirāzı risāletpenāḥ ‘aleyhi efdaliş-şalavāt ḥazretlerini ‘ālem-i mişāldē āşufte ya‘nī şuret-i bīḥuzūrī ve gāzabda müşāhede idüp bā‘iş-i gāzābnākī-i cenābların yine kendülerden niyāz-pāşī birle istifsār itmeyesün ve faḥrūl-enbiyā şallallāhu aleyhi ve sellem ḥazretleri cevābında sebep-i bīḥuzūrī ve [T 34^a] gāzābnāklığıım sendedür. Güftarı silk-i nazma intizāma şu miḳdār ḳudret ve ḳuvvet var iken suḥengüsterī-i na‘t-i pākimden tevānī vü kesel-i izhār-ı keder buyurduḳların beyāna āgāz idüp dir ki ol māye-i ‘izz u nāz şāḥ-ı tāc-ı levlāk-i beser ve dāver-i melā‘ik ‘asker cenāb-ı [M 28^b] ḥazret-i peygamber-i ‘aḫāgüster ‘aleyhi ekmeliş-şalavāt bir şeb-i firūz āşufte ve gāzābnāk olduğı ḥālede ḥ‘ābımda zuhūr u birüz idüp rü‘yāmda geldi. Beyne‘l-Arab ve‘l-Acem nevm ü ḥ‘āb zıkr olunup rü‘yā murādı şāyi‘dür. Revişde ya‘nī cism-i nūrānīleri ḥareket ve reftārında mihrfezā dil-i uşşāḳda muḥabbet arturucu ve nighde ya‘nī ‘izz u nāz ile nazra-i mihrengīzde şekīb-i dil-i üftādegānın maḥv u güdāz idici olduğı ḥālede lākin çünki mışra‘-ı evvelde lafz-ı āşufte zıkr olunup şuret-i gāzābnākı murād olundu. Mışra‘-ı s̄ānīde nighde nazar-ı ḥiddet ma‘nāsı virilmek [T 34^b] ba‘īd degüldür. Yāḥūd nazar-ı ‘āşıḳ cānibinden olup ‘āşıḳ cemāline nazar itdügde dimek bīgāne görünmez. Şebīde yā‘-i taḫtāniyye vaḥdet içtündür. Be reviş ile nighde bā‘-i muvaḥḥideler zarfiyelerdür. Mihrfezā ve şabrgüdāz vaşıflardur ki aşlında fezāyende-i mihr,

güdāzende-i şabrdur. Edāt-ı fā'ıl hāzıf olunup mefā'ıl taqđīm olunmağla mihrfezā ve şabrgüdāz olmışlardur.

وه چه شب سرمه اهوى غزالان ختن

وه چه شب وسمه ابروى عروسان طراز

Veh çi şeb sürme-i āhū-yı ğazālān-ı ħoten

Veh çi şeb vesme-i ebrū-yı 'arūsān-ı tırāz

Bu beyitle [M 29^a]¹⁴⁶ ol rü'yā-yı benāmı müşāhede eylediği leyle-i şerīfīni sitāyīş ü senā siyākında ol şeb-i şerefefzānuñ güzerānına ber fehvā-yı beyt-i li-muħarririhi¹⁴⁷

Ne 'aceb tiz gezer leyle-i vaşl-ı dildār

Olmadan ol şeb-i kelimde vaqt-ı eshār

Müteessifāne edāt-ı tefeccu' u te'essüf olan vahdan muħaffef lafz-ı veh ile kelāmıñ mu'anven idüp dir ki veh ne şeb idi ol şeb ki sürme-i çeşm-i ğazālān-ı ħoten idi. Ğazālān-ı ħotenden murād maħābībdir. [T 35^a]¹⁴⁸ Āhūdan murād çeşmdür. Veh ne şeb idi ol şeb ki 'arūsāni tezyīn idici vesme-i ebrū idi. Tırāz ħuftegānlarıñ düşinde olan 'ālemdür ve yaraşık ma'nāsına da gelür. Bu maħalde yaraşık ma'nāsınadır ki zīnet demek olur ve yukarıda virülen ma'nā 'arūsān tırāz bīizāfet olduğuna göredür. Lākin ba'zı tırāz bir memleketdür ki maħābībī bisyār ve şöretşi'ār olur diyüp 'arūsān-ı tırāzī bā-izāfet okuyup tırāz memleketi 'arūsarınıñ vesme-i ebrūsı ider diyü ma'nā virürler. Lākin bu ma'nā teslīm dağı olunsa vesme-i ebrū 'arūsān-ı memleket-i tırāzı müzeyyen olmağa mutaħaşşısa [M 29^b] olup sā'ir diyarıñ 'arūsānını müzeyyen olmamak görünü. Ma'a-hazā 'umūm u şumūl emr-i muħarrerdür.

خواب نى زاويه دار حرم والى حسن

خواب نى اينه صورت هر معنى راز

Ḥāb nī zāviye-dār-ı ħarem-i vālī-i ħüsn

Ḥāb nī āyine-i şüret-i her ma'nā rāz

Bu beytde ve bundan soñra gelen ḥāb, muḥlak nevm ma'nāsınadır. İbtidāki [T 35^b] beytde mecāzen ve isti'mālen rü'yā ma'nāsına olduğu gibi degüldür ve bu beytde nüsaḥ-ı muḥtelife

¹⁴⁶ DK: Meger ferd-i kāmīl murād oluna.

¹⁴⁷ beyt-i li-muħarririhi: -T.

¹⁴⁸ DK: Teslīm dağı olunsa ta'birī men' olunmayana işāretdür lākin tırāz şöret-i ħübānile ma'rūf-ı şöret olduğını teslīmden soñra ma'nā-yı mezbūruñ men' men'-i bilāsened görünü ve ba'de't-teslīm vesme-i ebrūnuñ 'arūsān-ı tırāza iḥtişāşı mülāḥazası zıkr-i şebi mā'adāyı menāfī olmamak sebebiyle mündefi'e olup 'arūsān izāfetle okuyup ma'nā-yı aḥīr iḥtiyār olunmak münāsib görünüyor.

vāqı'adur. Evvela nüşah-ı keşîrede şanem vālî-i hüsnüdür lākin ma'nā nedāred qabīlindendür meger tekellüfāt-ı ba'ide ihtiyār oluna ve ba'zı nüshadaki merhūm Fāzıl Kürd 'Abdullāh Efendi taşhîhi iledür. Zāviyedār-ı der-i ū vālî-i hüsn vāqı'dür lākin bizim ihtiyārımız üstādımız merhūm Aḥond nüshasıdır ve bu hem ma'nāya aḳrebdür ve daḫı mısrā'-ı şānīde ba'zı nüshada şüret-i ū ma'nā rāz vāqı'dür. Lākin merhūm Kürd 'Abdullāh Efendi nüshasında şüret-i ū ma'nā rāz¹⁴⁹ düşmişdür ma'nā enseb ve mübālağada aḡleb olmaḡla anı ihtiyār eyledük. **El-ḥāşıl:** şāhib-i ḳaşīde ba'de ez sitayış-i şeb-i medḡgüsterî-i ḡāba şurū' idüp dir ki ḡāb degil idi ol ḡāb belki zāviyedār-ı ḡarem-i vālî-i hüsn idi ki ben anıñ [M 30^a] vesātet-i ile daḡıl-i ḡarem-i vişāl-i vālî-i hüsn oldum. Ya'nî 'ālem-i mişālde vālî-i hüsn olan peyḡamber-i ekmeliñ vech-i ecmelīn müşāhade eyledim ḡāb degil idi ol ḡāb belki [T 36^a] āyīne-i şüret-i ma'nā rāz idi ki ben ol ḡābda cemī'ci me'ānī-i mestüre vü maḡfiyeniñ şüretini müşāhade itdim. Murād yine cenāb-ı ḡazretdür ki vücūd-ı pürsüdü mecma'-ı esrār-ı nihānī-i ilāhidür

چه پری چهره نگاری که ندارد مثلش

در پس پرده فطرت فلک شعیده باز

Çi perî-çehre nigārî ki nedāred mişleş

Der-i pes perde-i fıtrat felek-i şu'bedebāz

Perîçehre, mutlaḳā ḡüsni'l-vech ma'nāsınadır. Ve nigār, maḡbūb ma'nāsınadır Tāzīde şu'buze ve Derīde şu'bede, ḡoḳḳabāz ma'nāsınadırlar. Felek-i şu'bedebāz didiḡi 'alā-mezāḳi'l-ḡükemā ḡavādiş-i kevnīye gerdiş ü ḡareket-i felekiyyeden zūhūrına bināendür. **Maḡşül-i beyt:** ḡābde meşhūdum olana ḡüsni'l-vech-i maḡbūb idi ki felek-i şu'bedebāz pes perde-i fıtratda anıñ mişlin dutmaz ya'nî ḡālā mevcūdātta naḡiri olmadıḡı gibi ḡalḳ olınacaḡlarda daḫı 'adīli nāmevcüddür.

خواب را شب همه شب دیده بیا میسودم

که برویم در این واقعه را ساخته باز

ḡāb ra şeb heme şeb dīde be pā mīsüdem

Ki be rüyem der-i ĩn vāqı'a rā sāḡtebāz

'Urffī-i üstād isti'āre bi'l-kināye ḡariḳiyle [T 36^b] zihninde ḡābı teccīm ve cisme mülāyīm olan pāyi teşriḡ vechi üzre aña işbāt idüp ḡāb¹⁵⁰-ı ma'ḡüde tevḳīrin beyānen dir ki ol ḡābıñ gice

¹⁴⁹ vāqı'dür lākin merhūm Kürd 'Abdullah Efendi nüshasında şüret-i ū ma'nā-i rāz: -T.

¹⁵⁰ 'Urffī-i üstād isti'āre bi'l-kināye ḡariḳiyle zihninde ḡābı teccīm ve cisme mülāyīm olan pāyi teşriḡ vechi üzre aña işbāt idüp cevāb-ı: -M.

heme gice [M 30^b] dīdemi payine sürdüm ki benim yüzüme bu vāqı‘anıñ bābını açığ düzmişdür. Heme şeb lafzı şeb-i evveli te‘kīddür mışra‘-ı şānīde lafz-ı ki ta‘līl içündür.

دیدم القصه که خوش کرم عنانست و روان

سودم اندر قدمش دیده بص عجز و نیاز

Dīdem el-kışşa ki hoş germ-‘inānest u revān

Sūdem ender qademeş dīde be şad ‘acz u niyāz

El-kışşa: Egerçi temmetü'l-kışşa taqđirindedür eger tamām-ı kışşa da dinse yāhūd temmü'l-kışşa taqđirindedür eger kışşa nākısen zıkr olunsa lākin A‘cām u Etrāk el-hāşıl ve netice-i kelām yerinde isti‘māl iderler ki germ‘inān ve tünd‘inān ve āteş‘inān đarblardur ki seri‘ü'l-hareke ma‘nāsınadurlar. **Maşşül-i beyt:** El-hāşıl gördüm ki ol memdühgüzin seri‘ü'l-hareke ve gidicidür qadem-i şerīfine yüz ‘acz u niyāz ile gözüm sürdüm ve niyāzpaş olup

گفتم ای عربده جوچیست گناهم که دگر

بتعرض همه خشمی بتغافل همه ناز

Goftem ey ‘arbedecū çıst günāhem ki dıger

Be ta‘arruz heme hışmī be tegāfül [T 37^a] heme nāz

‘Arbede, gavgā ve cedel ma‘nāsına müsta‘meldür. Ta‘arruz ve tegāfül ma‘lūmdur. Egerçi ‘arbedecū gavgā isteyici dimekdür lākin sulţān-ı enbiyā ‘arbedecū olmağ degül belki şulhcū-i ‘ālemyāndur. Pes ma‘nā-yı luğavīsine göre fahr-i kā‘ināt bu lafzı ıtlāğ-ı şaḥīḥ degüldür bināen‘alā-zālik ma‘nā-yı [M 31^a] lāzımıla ta‘bīr olunup ‘arbedecūya lāzım gelen ki şüret-i gāzabdur. Anuñla ma‘nā virile demek ola ki ey ‘aşığ-ı üftādesine şüret-i gāzabnümā olan maḥbūb-ı ‘alemārā günahum nedür ki gayrı āḥvālīme ta‘arruzla pürhışm ve bu bendeñe ‘adem-i iltifāt ve tegāfülle pürnāzsın.

گفت این خود نه گناهست که ساکت شده

درثناگستری شاه سریر اعجاز

Goft in ḥod ne günāhest ki sākit şodei

Der şenāgüsterī-i şāh-ı serīr-i icāz

Ol meşhūd be ḥ‘āb didigi bu ḥod günāh degıldür ki sākit olmışsuñdur. Serīr-i icāz şāhımñ şenāgüsterliginden ya‘nī ben ki serīr-i icāz şāhıyım benim na‘timden sākit olduğıñ günāh degül midir? Egerçi gāybet tarīkiyle lākin murād tekellüm vechi üzre olmağdur. Zīrā bu cevābı [T 37^b] viren yine Resül-i Ekremdür gayr mülāḥaza olunmaya. Şode‘i de hemze, yā‘-ı ḥiṭābdan ‘ivazdır. Güsterī de yā maşdariyye hemze izāfet içündür.

منفعل گشتم و فی الحال بوادی مدیح

مرکب طبع جهاندم هوای تک و تاز

Münfa'ıl geştem u fi'l-ḥāl be vādī- i medīḥ

Merkeb-i ṭāb^c çehāndem hevā-yı tek u tāz

İnfi'āl, keyfiyyāt-ı nefsanıyyedendir. 'Āşık ma'şūḳı gördükde ğaleyān-ı muḥabbet-i derūndan nāşī vech-i 'āşıkda nümāyān olan ışfirār gibi ve maḥcūbuñ ḥīn-i şermde rüyinde mer'ī [M 31^b] olan iḥmirār gibi. Hevā, bu maḥalde hūy behūydan meyl-i ḳalb ma'nāsınadır. El-ḳışsa: Şāḥib-i ḳaşide demek ister ki çünki çeşm-i dildār ve bādī-i teġāfūl ve sebeb-i āzār vādī-i medḥ ü şenākārī de terk u tāzdan tevānī ve keselġüzārī olduğum fehm eyledüm. Pes ḳuşurumdan münfa'ıl ve maḥcūb oldum ve derḥāl vādī-i medīḥe merkeb-i ṭāb^cımı tek u tāz hevāsıyla şıçratdım ya'nī ḳaşd itdim ki na't-ı şerīf-i nebevīye serāġāz eyleyüp nükteperdāz olam.

ره نبرد م بسوی کشور معنی هر چند

که دران بادیه را ندم بنشیب و بفراز

Reh nebordem be sūy-ı ḳişver-i ma'nā her çend

Ki der ān bādīye rāndem be nişīb u be firāz [T 38^a]

Kişver; iḳlīm, bādīye, şahrā ma'nāsınadır. Nişīb u firāz iniş yoḳuşdur lākin bu maḥalde çep u rāst ve zīr u bālā dimekdür. **Maḥşūl-i beyt:** Yol iletmedim ḳişver-i ma'nā cānibine her ne ḳadar bādīye-i na'tde aşaġı ve yukarı merkeb-i ṭāb^cı sürdüm ya'nī her ne ḳadar say^c-ı belīġ itdim ise na'tin dimege ḳādir olmadum. Ḥāşıl-ı kelām budur ki çünki tevbīḥ-i cānāndan münfa'ıl olup fi'l-ḥāl kendi zūr-ı ṭāb^cıma istināden cenāb-ı sa'ādetinden istīzan u istimdād itmeksizin medḥgüsterīye hücum itdim. [M 32^a] Bīmeded-i yārī-i ān ḥazret-i ḳişver-i ma'nāya rāḥberd müyesser olmayup kemāl-i 'aciz zāḥir oldı. Pes beyt-i ātī ile demek ister ki tedārik-i taḳşīr idüp bu kār-ı ḥaṭiriñ ḥuşūlı cāsına ḳalbgīr ve eşḳ-ı vefīr ile şāḥib-i sa'ādetiñ ḳadem-i pürberekātına düşüp dāmengīr oldum.

گریه الوده فتادم دکر اندر قدمش

گفتم ای مایه ارام دل اهل نیاز

Giryeālūde fütādem diger ender ḳademeş

Goftem ey māye-i ārām-ı dil-i ehl-i niyāz [T 38^b]

Giryeālūde olduğum ḥālde ġayrī ḳadem-i şerīfine düşüp didim ki ey ehl-i niyāzıñ ārām-ı dili olan Ḥabīb-i Ekrem şallallāhu te'alā 'aleyhi ve sellem.

از جبین چین بکشا تا دل من جمع شود

که سر اسیمه کند مرغ خیالم پرواز

Ez cebīn çīn be ġuşā tā dil-i men cem^c şevad

Ki serāsīme koned mürġ-i heyālem pervāz

Sersām el-‘iyāzūbillāh te‘ālā dimāğda bir marāzdur ki fesād-ı kebedden yāhūd fesād-ı mi‘deden ebhīre-i reviiyyentūñ dimāğa teşā‘udından hāşıl olup şāhib-i marāz kıyām u hareket murād itse eṭrāfına süķūṭa meyl ider. Hayāl havāss-ı hamse-i bāṭınanıñ ikincisidür ve ol bir kuvvetdür ki dimāğıñ baṭn-ı evvelinüñ muḳḳadiminde konulmuşdur ve hiss-i müşterek ki havass-ı hamse-i bāṭınanıñ evvelidür ve hükemā bir havza teşbih itmişlerdür ki aña beş ırmağ aḳup döküle ol beş ırmağdan murād havāss-ı hamse-i zāhiredür pes [M 32^b] hiss-i müşterekde cem^c olup idrāk olunan şuveri şāhib-i şüret olan nesnelere [T 39^a] havāssdan ġā’ib olduğdan soñra bu kuvvet hıfz eyler. Meşelā bir şaḥşa nazar eylesek mādām ki muḳābelededür müdrikdir ve şüreti hiss-i müşterekdedür ammā muḳābeleden ġā’ib olduğdan soñra şüreti hiss-i müşterekden zā’il olup hayālide ḳalır. Pes hayāl hiss-i müşterekiñ hāfızı ve hāzinedārıdır eger hayāl olmasa bir kimse āşināsın belki aḳribasın bilmeyüp her bār ki mülākī ola “Sen kimsin?” diyü su‘āl ideydi. **Maḥşül-i beyt:** Cebīn-i hürşīdvārıñdan çīnī açup vü nümāyendegī-i rüy-i dil birle bā’is-i cem‘iyyet-i hāṭırım ol tā ki göñlüm cem^c olup na‘t-i şerīfiñe bende ḳudret hāşıl ola. Zīrā bīmeded-i Bārī hazretiñ benim mürġ-i hayālim serāsīme pervāz ider.

این سخن در دلش از درد اثر کرد و سرم

برگرفت از قدم خویش و بلطف امد باز

Īn suḥen der dileş ez derd-i eşer kerd u serem

Ber girift ez ḳadem-i h‘iş u be lütf amed bāz

Benim bu derd-i dilimden zuhūr iden derūn-ı pürenvārıñda eşer itdi [T 39^b] ve başımı kendi ḳadem-i şerīfından yukarı dutdı ve girü luṭfa geldi ya‘nī bu bende-i efgendesine nazar-ı luṭfile nigāh idüp rüy-i dil gösterdi.

بی حجابانه زدم بوسه بدستش و زشوق

گفتم اکنون باجارت که شوم وحی طراز

Bīḥicābāne zedem buse be desteş u zi şevḳ

Goftem [M 33^a] eknūn be icāzet ki şevem vaḥyīrāz

Çünkü ol şāhib-i keremden girişme-i lütf u ‘aṭā zuhūrın müşāhede eyledim bīḥicābāne dest-i deryabārlarına yine buse urdum ve zevḳden didim ki şimdi icāzet-i şerīfeñiz birle ki vaḥyīrāz oldum ya‘nī ḳalbime ilhām olunan me‘ānī-i cevāhırvārı silk-i nazma keşīde ḳılmağla tezyīn-i

suĥene kâdir oldum. Vaĥiy bunda ilhâm ma'ânâsınadır nitekim وَأَوْحَىٰ رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ¹⁵¹ âyet-i kerîmesinde vaĥy ilhâm ma'ânâsına olduĝu gibi.

در ثنای شه کونین و امام ثقلین
که بود لمعه برق غضبش کفرگداز
Der şenâ-yı şeh-i kevneyn u imâm-ı şakaleyn
Ki büvved lem'a-i berķ ğazabeş küfr-güdâz

Bu beyt na'ce girîzdür yuĥarı beyte merbûtdur. Su'âl-i muĥaddere cevâb olmaĥ üzre taĥdîr-i su'âl [T 40^a] bu ola ki vaĥytırâz oldum didigine de vaĥytırâz olduĥ cevâb virtür ki der şenâ-yı şeh-i kevneyn ve imâm-ı şakaleyn öyle şeh-i kevneyn ve imamü's-şakaleyn ki anıñ ğazabı berķiñ lem'ası küfrgüdâzdur.

انکه گر رخس بر افلاک چهاند گردد
پشت نسر فلک از نقش سمش سینه ناز
Ān ki ger raĥş ber eflāk çehând gerded
Pişt-i nesr-i felek ez naĥş-ı sümeş sîne-i bâz

Sîne-i bâz, 'Acemde bir nev'ci benekli ĥumaşa dirler imiş. Lâkin nesr münasebetiyle mu'tlaĥ doğanıñ gögsi murâd olunmaĥ çesbân görüür. **Maĥşûl-i beyt:** Öyle imamü's-şakaleyn ki eger raĥş-ı eflâke[M 33^b]¹⁵² şıçratsa nesr-i felegiñ püştü ol raĥşıñ naĥş-ı sümm-i pâyinden kemâl-i ĥuvvetinden ve lengerdârî ve 'azm-i cisminden müte'eşşir olmaĝla doğanıñ sînesi gibi ĥâldâr olur. Nesr didikleri akbabadır. Felegi ekşeriyyâ şu'arâ nesre teşbîh itdükleri kiberisinde ve 'azm-ı cisminde ve ma'a-'azme hareket-i serî'esinde felege münâsebeti içündür. Ĥattâ 'Ali el-Ķârî, Behçetü'l-İnsânında nesr bir tâ'ir-i 'azımdür ki [T 40^b]¹⁵³ bin yıl mu'ammer olur ve ma'a-cesâmetihi bir serî'ü't-ţayarândur ki leyle-i vâĥidede beyne'l-ĥâfîkeyni pervâz ider buyururlar.

انکه گر افعی رمحش رود اندر ته خاک
دل محمود برون آورد از زلف ایاز
Ān ki ger ef'î-i rümheş reved ender teh-i ĥāk

¹⁵¹“ **Ve rabbin bal arısına şöyle ilham etti:** "Daĝlardan, ağaçlardan ve insanların kurdukları çardaklardan kendine yuvalar edin." Nahl, 16/68

¹⁵²DK:Kütüb-i tevâriĥde ekşeriya Maĥmûd-ı Sebüktekin yazarlar Maĥmûd Şah Sebüktekin oĝludur Maĥmûd bin Sebüktekin gerek idi lâkin ĥâ'ide-i ehl-i Fürsdür ki beyne'l-'alemeyn vâĥi' olan ibni ĥazf idüp 'alem-i evveli şânîye muzâf iderler.

¹⁵³ DK: Maĥmûd şâh Sebüktekin oĝludur Maĥmûd bin Sebüktekin gerek idi lakin ĥâ'ide-i ehl-i Fürsdür beyne'l-'alemeyn vâĥi' olan ibni ĥazf idüp 'alem-i evveli şânîye muzâf iderler.

Dil-i Maḥmūd birün āverd ez zūlf-i Ayāz

Efā, ḥayye-i kebīredür. Teh, düb maʿnāsınadır. Maḥmūd u Ayāz maʿrūflardur. Maḥmūd Sebüktekīn bir melik idi ki Ayāza tazeliginde māʿil olup riʾāyet-i ādāb-ı mülükda ve fehm ü kiyāset ve ḥüsn-i sülükda kāmilü'l-ʿayyār olmağla baʿde zamān kendüye vezīr idindi dirler. **Maḥşül-i beyt:** Öyle şeh-i kevneyn ki eger anuñ efʿi-i rümhi teh-i ḥāke gitse dil-i Maḥmūdı zūlf-i Ayāzdan taşra getürür yaʿnī zūlf-i Ayāz ki dil-i Maḥmūdı şifte itmeğle kendüye āvīhte idüp nākām u zarūrī meftūnı olup [M 34^a] zūlf-i Ayāzdan infikāk-ı ḥayyiz-i imtināʿda vāқи olmış iken maʿa-hāzā bu ḥāletle zīr-i ḥākde daḥı medfūn olalar. İftirāk-ı biʿl-küllüye mündefiʿ olur pes rümḥ-i şeh-i kevneynde [T 41^a] ol ḥālet vardur ki eger teh-i ḥāka gitse dil-i Maḥmūdı zūlf-i Ayāzdan taşra alup defʿ-i sitem u cevri eyler.

انکه چون از کنف چتر همایون اثار
همعنان ظفر از راه غزا کردد باز

زهره گیسو بگشاید که شود کرد افشان
از رکابش که پزیرفته غبار از تک و تاز

فتح گوید چه کنی چشم منست ان نه رکاب
سر مه چشم جهان بین مرا پاک ماز

Ān ki çün ez kenef-i çetr-i hümāyūn-āşār
Hemʿinān-i zafer ez rāh-ı gāzā kereded bāz

Zühre gīsū begüşāyed ki şevved gerdefşān
Ez rikābeş ki pezīrifte gubār ez tek u tāz

Fetḥ gūyed çı koni çeşm-i menest ān ne rikāb
Sürme-i çeşm-i cihānbīn-i marā pāk mesāz

Kenef, cānib ve ṭaraf maʿnāsınadır. Çetr, didikleri mülük süvār olduğda ḥüddāmdan biri sütün-ı bārīk üzre envāʿ-ı akmışeden perdāhte müdevvirüṣ-şekl bir küçük sāyebān vazʿ idüp rikāblarında yürüyüp meliki şemsden muḥāfaza iderler. Ḥālā bu ḳānūn eşrāf-ı Ḥicāz rikāblarında cārīdür. Lākin muṭlağ ḥayme vü çadır maʿnāsına daḥı müstaʿmeldür. Zühre sebʿa-i seyyāreden bir necm-i barīkdür ve felegi felek-i sivümdur Seyyid Şerīf, Fevāʿidinde dir ki

iklīm-i hāmisen bilād-ı Māverāü'n-nehir zühreye tābi'dür aşhāb-ı tencīm dirler ki rüy-ı [T 41^b] arzda zenāniñ [M 34^b] ¹⁵⁴ve çeng ü çeğāneye ve sāz u söze ve lu'b u lehve meşgūl olanlarıñ ṭālī'leri aña mensūblardur ve bu cihān-ı ğamābādda 'alā-vechi'ş-şüzüz vāki' olan sūr u sūrūr bi-emr-i hālīkī'l-ḥayrāt ve'ş-şūrūr anıñ te'sīrātındandur dirler. Ehl-i tefsīr dirler ki zühre didikleri mekkāre-i Hārūt u Mārūtdan memsūḥ olan bir kevkebdür. Ehl-i ḥadīṣ didiler bu kavlı مِمَّا وَضَعَهُ الْيَهُودُ bir dūrūğ-ı bīfūrūğ u bīsūddur. Ehl-i tefsīr bu kavliñ aşlına vāşıl olmadan yazmışlar zīrā zühre seb'a-i seyyāredendür ḥīn-i ḥalk-ı eflāk de maḥlūḥdur ya'nī demek isterler ki bu kadar biñ yıl evvel ḥalk olunan kevkeb bu kadar sāl geri ḥalk olunan mekkāreden nice memsūḥ olur intehā. Lākin bu ḥaḳīr bu bābda şeyḥü'l-islām 'aleyhiraḥmetü's-selām merḥūm Bahāyi Efendi ḥazretleriniñ bir risālesine[T 42^a]¹⁵⁵ zāfir oldum anlar buyurmuşlar ki zühre, zührendür maşriḳ ve neyyir ma'nāsınadır. Ehl-i tefsīr mekkāre-i Hārūt u Mārūt ḥaḳḳında zühre oldur didikleri seb'a-i seyyāreden olan zühre demek degüldür belki bi-emrillāhi Te'ālā meşḥ olunduḳda [M 35^a] bir kevkeb-i barīḳ oldı dimekdür ¹⁵⁶ أَنْ اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ Pes 'allāme Bahāyīnin bu kavli üzre aḳvāl-i ehl-i ḥadīṣ nizā'-ı lafzī olur zīrā ehl-i tefsīriñ neyyir u maşriḳ ma'nāsına olan zühre oldur dimelerinden seb'a-i seyyāreden olan zühre-i ma'hūde oldı demek çıkmaz. **Maḥşūl-i beyt:** Öyle şeh-i kevneyn ki çünki çetr-i hümāyūn āşarı cānibinden hem'inān-ı fetḥ ü zafer olduḳı ḥālde rāh-ı ğazādan geri döne zühre-i felek giysūsın ğüşāde ider ki ol ḥazretiñ raḥş-ı safā-baḥşı tek u tāzından ğubārpezīr olan rikābından gerdfeshān ola. [T 42^b] Zühreniñ bu 'azmin gördükdē fetḥ dir ki ey zühre ne işlersüñ bu ḥalka-i rikāb degil belki benim gözümdür pes benim çeşm-i cihānbīnimiñ sürmesin pāk düzme ya'nī izāle itme zīrā ol ğubār ḳann idüp reft u rev itmek murād itmegiñ gerd degül benim tütīyā-yı çeşmimdür. 'Urfi-i üstād ol sāḥib-i zihni vaḳāriñ bu kıt'ada vāki'a

¹⁵⁴ DK:Ḥatta Muḥtārü'ş-Şiḥāḥda والزهرت نجم dir a'rif-i bi'llah en-necm dimez ki necm-i ma'hūd ola ve daḥı زهرت النار ازالصاءت والازهرالنير وسيمى القمر الازهرورجل ازهرای ابيض مشرق الوجه tafşīl eyler ve bu tafşīl ḥazret-i Monlanıñ kelāmın te'yīd eyler.

¹⁵⁵ DK:Ḥatta Muḥtārü'ş-Şiḥāḥda والزهرت نجم dir ma'rif-i bi'llah en-necm dimez ki necm mahūd ola ve daḥı زهرت النار ازالصاءت والازهرالنير وسيمى القمر الازهرورجل ازهرای ابيض مشرق الوجه tafşīl eyler ve bu tafşīl ḥazret-i Monlanıñ kelāmını te'yīd eyler.

¹⁵⁶ "Göklerin ve yerin gaybı Allāh'a aittir. Kıyamet bir göz kırpması kadar yahut daha da kısa olacaktır. **Şüphesiz Allāh her şeye kadirdir.**", Nahl, 16/77.

olan umūr-ı ‘adīdeden müntezi‘e olan hey’atı hey’at-ı ma’hūdeye teşbīhi isti‘āre-i temşīliye tārīkiyledür.¹⁵⁷

عرش را گفت فلک مسند جاه وی و عقل
گفت هیهات یقین شد که نه محرم راز

مسند جاه وی ارایش ان بارک هست
که بساطش بری از ننک نشیبست و فراز

‘Arş rā goft felek mesned-i cāh-ı vey u ‘aql
Goft heyhāt yaqīn şod ki ne maḥrem-i rāz

Mesned-i cāh-ı vey ārayiṣ-i ān bārgahest
Ki bisāteş berī ez neng-i neşībest u firāz

[M 35^b] Heyhāt, ‘Arabīde esmā-yı ef‘aldendür ba‘de ma‘nāsınadur. Neng, ‘ayb u ‘ār ma‘nāsınadur. **Maḥşūl-i beyt:** Felek-i ‘arş için didiği ol sulṭānıñ mesned-i cāhidur bu qavli ‘aql gūş idüp didi ki [T 43^a] ḥāq-i edādan ba‘īd oldun. ‘İndimde müteyaqqın oldı ki sen maḥrem-i esrār degilsin ol sulṭānıñ mesned-i cāhı şol bārgāhıñ ārayiṣidür ki ol bārgāhıñ bisātı nişīb u firāz nenginden beridür. Ol bārgāh ‘ālem-i lāmekāndur ki anda zīr ū bālā olmaz. ‘Arş ise mekānidür aña nice mesned-i cāh olabilür imdi ey felek ta‘bīr-i dürüst idemediñ demek ister.¹⁵⁸

شعله خاطر اورا چه شرر چشمه مهر
گریه خامه اورا چه اثر خنده راز
Şu‘le-i ḥāṭır-i ū rā çi şerer çeşme-i mihr
Girye-i ḥāme-i ū rā çi eşer ḥande-i rāz

Bu beytde şanāyi‘-i bedī‘iyyeden şan‘at-ı tezād vardur ve bu beytde nesh-i muḥtelife vāqi‘adur. Ba‘zı nüshada çi şerer yerine çü şerer vāqi‘dür çi eşer yerine çü eşer vāqi‘dur. Aḥond-i merḥūm nüshaşında şereri ve eşeri düşmişdür fi‘l-vāqi‘ ma‘nā-yı laṭīfi [M 36^a] vardur. Lākin Fāzıl Kürd ‘Abdu’llāh Efendi nüshaşında çi şerer ve çi eşer bulunmağla anı

¹⁵⁷ ‘Urfī-i üstād ol sāhib-i zühre vekāriñ bu kıt‘ada vāq‘a olan umūr-ı ‘adīdeden müntezi‘e olan hey’atı hey’at-ı mehūdeye teşbīhi isti‘āre-i temşīliye tārīkiyledür: -M.

¹⁵⁸ demek ister: -T.

ihtiyār itdik zīrā suʿāl u cevāb olup maʿnā cihetinden [T 43^b] hūb olur. **Maḥşūl-i beyt:** Ol şāh-ı burāksüvārīñ zamīr-i münīr-i her do serā tenvīri kemāl-ı nurāniyyetde öyledür ki anıñ şuʿle-i hātırınıñ şereri nedür çeşme-i mihrdür ve anıñ hāme-i deryābārının girye ve tereşşuhunuñ eseri nedür ḥande-i rāzdur yaʿnī reşehāt-ı kilkinden müteḳātıra olan ḳaṭarāt keşf-i esrār-ı meknūne-i ilāhī itmededür.

در جوار حرمش عرش مشرف بسجود

در دیار کرمش جود موظف بنیاز

Der civār-ı ḥaremeş ʿarş müşerref be sücūd

Der diyār-ı keremeş cūd muvazḫaf be niyāz

Ol memdūḥ-ı güzīniñ civār-ı ḥareminde ʿarş sücūdile şerefyābdur yaʿnī ʿarş sācid ḥaremi mescūddur. Ol zīcūduñ diyār-ı kereminde cūd muṭlaḳ muvazḫaf-ı beniyāzdur yaʿnī cūduñ vazife ve kārı dāʾimā memdūḥuñ diyār-ı kereminde niyāzmend ve ḥʿāstgār olmaḳdur.

ای که از نشوه افسانه عدل تو بخواب

فتنه چون زلف دلارام کند پای دراز

Ey ki ez neşve-i efsāne-i ʿadl-i to be ḥʿāb

Fitne çün zülf-i dilārām koned pā-yı dırāz

Nāzım tehyīc ü tenşīṭ-i dil-i sāmiʿ içün bu maḥalde ḡaybeten ḥiṭāba iltifāt idüp dir ki ey memdūḥ-ı benām sen ol dādḡüster-i enām [T 44^a] sım ki seniñ ʿadliñ [M 36^b]¹⁵⁹ hikāyesi neşvesinden fitne-i ḥʿābīde zülf-i dilārām gibi pāyin üzredür yaʿnī seniñ zamān-ı ʿadliñde fitne-i nāʾimeye bīdārılık yoḳdur. Belki neşve-i hikāye-i ʿadliñden ḥʿāb-ı fitne mütezāyid olmadadır zīrā der ḥʿāb olan pāyin dırāz itdükçe müsterih olup zāʾidü'n-nevm olması bedīhīdür ve efsāneniñ ḥodmünevvin olması meşhūrdur.

زاحتساب تو پی دوختن دلّی ورع

زهرة در سوزن عسی کشد ابریشم ساز

Z'ihṭisāb-ı to pey-i dūḥten-i delḳ-i veraʿ

Zühre der süzen-i ʿİsā keşed ibrişimsāz

İḥtisāb, ḥasb-ı bi-ḥasebden iftiʿāldur şaymaḳ ve ḫann itmek maʿnālarına gelür. Lākin bu maḥalde ʿadl maʿnāsına müstaʿmeldür. Delḳ, köhne ḫırḳa veraʿ şalāh u taḫvādur. Süzen-i

¹⁵⁹ DK: İḥtisāb eger aşılđa şaymaḳ maʿnāsımadur lākin memleketdür ki bu maḥalde ḫavf maʿnāsına müstaʿmel ola zīrā fülān kes fülān kesi hiç şaymaz dirler yaʿnī ḫavf itmez maʿnāsına.

İsādan murād hazret-i İsā alā nebiyyinā ve aleyhi's-salatu ve sellem bi-emri'llāhi Te'alā semāvāta ref olunmadan evvel hırka-i şeriflerin vaqt-i hācette dikmek için yanlarında bir süzen şaklar idi. Hın-i ref'lerinde ol süzen [T 44^b] küşe-i hırka-i şeriflerinde bulunmağla şu miqdār alāka-i kalīle-i dünyeviyye için ol rūh-ı pürfütūhuñ mesned u arāmgāhı felek-i düvvümin oldi diyü naql-i vuķū'ından süzen-i İsā beyne'l-erbāb şöhretyāb olmuşdur. [M 37^a]

Maḥşül-i beyt: Ey şāh-ı dādver ü adāletgüster senüñ adl u dād-ı şāmilinñden naşī zühre çengī-i felek iken hırka-i vera^c berdūhte itmeden ötüri ibrişimsāzını süzen-i İsā aleyhi's-selāma keşīde ider dimekdür. Aşl-ı mübālağa anda olur ki ey mefḥar-ı alemiyān seniñ dād-ı bühmeresāniñ ve adl-i şaygāniñ mevcūdāt-ı rüy-ı zemīne sārī olmağ degül belki ecrām-ı aliyede daḥı cārī olup aḥkām-ı kevākibe teşīr itmekle nücüm ḥavāşş u teşīrātın bīm-i adlinñden tağyīr idüp çeng-i zührede eczā-yı alet-i lehvden olan ibrişimsāz madde-i berdūhten-i delğ-i pür-kāle-i āşḥāb-ı vera^c ve ehl-i niyāz olur dimek ola. [T 45^a]¹⁶⁰

تابدار نیر رایت ززمین مرغان را

سایه برجبه خورشید فند در پرواز

Tā bedār neyyir-i rā'yet zi zemīn murğān rā

Saye ber cebhe-i ḥūrşīd fütad der pervāz

Ādetā öyledür ki tuyūr havāda pervāz itdikte biḳadr-i ecsāmihim ḳurş-ı ḥūrşīd ile kürre-i arz beyninde ḥeylūletleri sebebiyle zıll arza aşağı düşer. Nitekim mer'ī ve maḥşüsdür. Nāzım mezbūruñ aksin mülāḥaza idüp dir ki yā Resulallāh seniñ eger re'yiñ ḥūrşīdi cānib-i zeminden ṭaraf-ı [M 37^b] mürğāna tābīde olsa bir aksü'l-'ade sāye-i tuyūr cebhe-i āfītāba düşer. Dimek ister ki neyyir-i re'yiñ nūrāniyyeti ğinde güyā ḳurş-ı mihr kūy-i arz gibi tīre vü bīnūr ḳalır.

احتساب تو اگر عارض نهی افروزد

ای سراپرده عصمت ز تو بازیب و ساز

زخمه هر چند که انگشت زند براب تار

نغمه از بیم نیارد که برارد اواز

İhtisāb-ı to eger arīz-ı nehy efrūzed

Ey serāperde-i işmet zi to bā zīb u sāz

¹⁶⁰ DK: müşāheddür nüşḥa

Zahme her çend ki engoşt zened ber leb-i tār

Nağme ez bīm neyāred ki ber āred āvāz

Zahme, tāziyāne didikleridür ki rāmişgerān evṭār-ı sazların anıñla taḥrīk iderler. **Maḥşūl-i beyt:** Ey serāperde-i [T 45^b] ‘işmet senden zīb u sāz bulup bāzīnet u revnāḳ olan zāt-ı sūtūdeşifāt eger seniñ ‘adliñ ‘arız-ı nehyi berefrūz iderse her çend ki engüşt leb-i tār üzre zahme ura. Nağme seniñ bīminden ḳādir degüldür ki āvāzı yukarı getürse ya‘nī zamān-ı ‘adliñde seniñ herāsıñdan sāzların āvāze-i nağmeleri kimesneniñ mesmū‘ı olmaz dimek olur.

عقل کل نسبت حکمت بقضا کرد کنون

دارد اندیشه که ناگه شمرندش غماز

‘Aql-ı küll nisbet-i ḥikmet be ḳazā kerd künün

Dāred endīşe ki nāgeh şumurendeş ḡammāz

‘Aql-ı küll seniñ ḥükmüñi te’sīr ve nüfūzda ḳazāya nisbet itdi ya‘nī ḥükm-i Muḥammedī ḳazā te’sīrdür didi. Şimdi ‘aql-ı küll fikr idüp endīşe ṭutar ki nāgeh anı ḡammāz şayalar zīra [M 38^a]¹⁶¹ bu bir sırr-ı mektūm idi ki anı ‘aql-ı küll ifşā eyledi.

نیر روی تو چون عرض کند لمعه نور

خیر جود تو چون بخش کند نعمت و ناز

چکند گر نکند مهر نھان رخ بکسوف

چکند گر نکند حور در روضه فراز

Neyyir-i rüy-i to çün ‘arż koned lem‘a-i nūr

Ḥayyir-i cūd-i to çün beḥş koned ni‘met ü nāz

Çi koned ger nekoned mihr nihān ruḡ be kusūf

Çi koned ger nekoned ḥūr der-i ravza firāz

Yā-i taḥtāniyye-i müşeddide [T 46^a] ile neyyir ile ḥayyir keşīrū‘n-nūr ve keşīrū‘l-ḥayr ma‘nālarınadır. Egerçi ‘umūmları vardur lākin ekşeriyā neyyir ıtlāḳ olunsa şems u ḳamer irāde olunur keşret-i nūrlarından. **Maḥşūl-i beyt:** Dimek olur ki yā Resūlullāh senüñ ḥürşīd-i rüyüñ ki lem‘a-i nūr ‘arż ide ve senüñ ḥayyir-i cūduñ çün ni‘met ü nāz baḥş eyleye. Mihr-i

¹⁶¹DK: İştīlāḥ-ı ehl-i ḥikmetde ise muṭlaḳā neyyir zikr olunsa ḥürşīdi murād iderler.

rūhuñ kūsūfdan nihān itmeyüp neylesün hūr der-i ravzayı firāz eylmeyüp neylesün ya'nī nūr-ı rūyiñ var iken hūrşīde hācet ve na'ımbaḥş u 'aṭāñ var iken behište raġbet qalmaz dimek olur. Bu maḥalde firāz qapamak ma'nāsınadır ve bu beytde leff ü neşr-i müretteb vardır.

هر حدیثی که رضایت بسماعش نبود

از درگوش سراسیمه بلب گردد باز

Her ḥadīṣī ki rızāyet be simā'eş nebüved

Ez der-i gūş serāsīme be leb gerded bāz

Ḥadīṣ, iştılāḥda sulṭān-ı 'aleyhisselātu ves-selāmdan 'an'ane ile rüvātīñ rivāyet itdikleri ḥaberdür lākin luġatde muṭlaq ḥaberdür söz ma'nāsınadır bu maḥalde ma'nā-yı [T 46^b]¹⁶² luġavī murāddur. **Maḥşül-i beyt:** Her bir söz ki [M 38^b]¹⁶³ anı istimā'a cenābınıñ rızā-yı şerīfi olmaya farz-ı lisāndan şudūriyla itse sāmi'īñ der-i gūşına resīde olmuşken leb-i mütekellime geri serāsīme olduğu ḥalde döner. Rūḥ-ı kelām rızā-yı hümāyunuñ olmayan suḥen qaṭ'en gūşīde olmaz dimekdür

چون برافراشت قضا رایت عدل تو زبیم

فتنه برتافت عنان تا بازل گردد باز

اسمان بانگ زد ازپی که کجا خواهی رفت

نقد جان برکف تسلیم نه و هرزه متاز

Çün berefrāşt qazā rāyet-i 'adl-i to zi bīm

Fitne ber tāft 'inān tā be ezel gerded bāz

Āsumān bāng zed ez pey ki kocā ḥ'āhī reft

Naqd-i cān ber kef-i teslīm nih u herze metāz

Berefrāştede, ber zā'iddür efrāşt yüceltdi ma'nāsınadır. Rā'yet, sancāqdur. Herze, beyhüde ve bīma'nī ma'nāsına meşelā; beyhüde yelüp yüpürene herzerrev ve herzetāz dirler ve beyhüde söyleyene herzegüy dirler ve beyhüde iş herzekār dirler. Āsumān felegiñ ism-i müştakıdır yalıñuz hūr ve yalıñuz şīd gibi ism-i cāmidi degüldür. Degirman ma'nāsına olan ās ile benzemek ma'nāsına [T 47^a] olan mānīdenden me'ḥūz olan lafz-ı mānden mürekkebdür.

¹⁶²DK: ez-pey ki beyān

¹⁶³DK: Pes felegiñ hareket-i serī'ası olmağla āsyāya teşbīh olunmuşdur dimek teşbīh sür'at-i hareketdedür dimekdür yoḥsa felegin hareket-i aşliyyesi bir cūy degül belki dolabidür.

Ma'nā-yı terkībisi degirmanā beñzer dimekdür. Felegiñ hareket-i serī'esi olmağla degirmanā teşbīh idüp āsumānı felege 'alem kılmışlardır. [M 39^a]¹⁶⁴ 'Allāme-i Rūm, dağā'ıkında bu bābda haylī tafşıl ider. **Maḥşūl-i beyt:** Çünki ey dāver-i dīn każā senüñ 'adlūñ rā'yetini efrāşte ve 'ālī eyledi ḥavfından fitne 'inānı çevirüp tā ezele dek geri gitmek murād eyledi. Āsumān ardından bāng urdu ki nereye gitmek isterseñ nağd-i cānıñı ey fitne kefi teslīm üzre ḳo ve beyhūde yelme ya'nī ey fitne taraf-ı ezele firār ile dest-i 'adl-i dāverden taḥlīş-i cān idemez süñ hemān pīş-i fermān-ı muḫā'ında teslīm-i revān eyle dimekdür.

داورا طبع من ان روضه فیضت كه هست

شجر او همه سحر و ثمر او اعجاز

Dāverā ṭab'-ı men ān ravza-i feyżest ki hest

Şecer-i ū heme sihr u şemer-i ū i'cāz

Ba'de na't-ı ān ḥāzret-i nāzım sitāyīş-i [T 47^b] ṭab'ına āğāz idüp dir ki ey dāver-i dīn-i mübīn ve ey pişvā-yı āşḫāb-ı yaḳīn benim ta'bım ol ravza-i feyżdür ki anıñ şeceri cümle sihr ü şemeri cümle i'cāzdur. Ya'nī sihr-i muḫayyel u i'cāz-ı muḫayyer-i 'uḳūl olduğı gibi benim zāde-i ṭab'ım olan güftelerim ḥayretde suḥenverān-ı 'ālemdür.

نامه ام داده نشان از چمن گلشن وحی

خامه ام کرده زبان در دهن شاهد راز

Nāmeem dāde nişān ez çemen-i gülşen-i vaḫy

Ḥāmeem kerde zebān der dehen-i şāhed-i rāz

Benim nāme-i eş'ārım gülşen-i vaḫiy çemeninden nişān virmişdür [M 39^b] ve benim ḥāmem zebānını dehen-i şāhid-i rāze eylemişdür ya'nī benim eş'ārım nāmesi gülşen-i vaḫiy olan güzīde şiyemiñ evşāf-ı cemīlesinden nişān virür ve benim ḥāmem şāhid-i esrār-ı ilāhīden aḫz-ı feyż eyler. Zīrā āğāz-ı suḥen yine anıñ emriyledür.

چوهر طبع من از وصف کمالت روشن

کوهر نظم من از نسبت ذاتت ممتاز

Cevher-i tab'-ı men ez vaşf-ı kemālet rūşen

Gevher-i nazm-ı men ez-nisbet-i zātet mümtāz

Cevher, 'alā-iştilāhi'l-ḥükemā ḳā'im-i bi'z-zāt olana dirler. [T 48^a]¹⁶⁵ Nitekim 'arāz-ı ḳā'im-i bi'l-ğayr olana dirler. Gevher ise la'ı u yāḳūt u elmās maḳūlesi aḫcār-ı ābdār-ı girānbehāye

¹⁶⁴ DK: Bu maḥalde müşāhid ma'nāsına olmağ daḫı el virür meşelā müşāhid-i esrār-ı ilahī ma'nāsına ola.

¹⁶⁵ DK: ben ki beyān

dirler. **Maḥṣūl-i beyt:** Benim cevher-i taʿbım senüñ kemālīñ vaşından rūşendür ve benim gevher-i nazmım senüñ zātıña mensüb olmadan mümtāz dur yaʿnī benim zıhnimde olan leṭāfet u ḥiddet ve nazmımda olan ḥālet bende āşlī vü zātī degüldür. Belki yine cenābıñ şemʿ-i kevneyn tenvīr-i nūrından iktibās eyledigim envār-ı maʿārifden ḥāşıl olan keyfiyyetdür.

خصم و طرز سخن من بچه درک و بچه فهم

غیر و نظم کھر من بچه برگ و بچه ساز

Ḥaşm u tarz-ı suḥen-i men be çi derk u be çi fehm

Ġayr u nazm-ı güher-i men be çi berg u be çi sâz

Ḥaşm ve benim tarz-ı suḥenim ne fehmdede ve ne idrâkdedür ğayr ve benim nazm-ı güherim ne bergde ne sâzdadur yaʿnī belki feyzi cenābıñdan āḥz eylemişim. Pes [M 40^a] baña ḥaşm u ḥasūd olanlar tarz-ı suḥenimi nice fehm ve idrâk iderler ve ğayr benim gibi gevher-i suḥeni nice silk-i nazma keşīde idüp kelāma nice intizām virebilirler.

معنی از خامه من گاه روش می بارد

چون ز رفتار بتان فتنه که جلوه و ناز

Maʿnī ez [T 48^b] ḥāme-i men gāh-ı reviş mībāred

Çün zi refṭār-ı bütān fitnegeh-i cilve vü nâz

Ḥareket ve refṭārı vaḳtinde benim ḳalemimden maʿnā yaġar maḥbūblarıñ cilve ve nâzları maḥallinde fitne yaġdıġı gibi. Nâzım ḳalemin zıḳadd-i bālā olmada ve ḥareket-i nâzikâne-i feraḥbaḥş ve dilgüşāsından ve ol ḥareketden nice meʿānī-i laṭīfe zuhūrında ʿalā-ṭarīḳi-istiʿāreti-temşīliye dilberānıñ ḳadd-i bālāsına ve nâzile refṭārına ve ol refṭardan dil-i üftādegānda ḥāşıla olan ḥālāta teşbīḥ eyler.

نوعروسی نبود در تنق فکرت من

که نه از زیور مدح تو چهره طراز

Nevʿarūsī nebuved der tutuḳ-ı fikret-i men

Ki ne ez zīver-i medḥ-i to çehreṭırâz

Bir nevʿarūs olmaz benim tutuḳ¹⁶⁶-ı perde-i fikretimde ki ol nevʿarūs senüñ medḥiñ zīverinden çehreṭırâz ve müzeyyen olmaya.

اعتبار صدف از نسبت درست ولی

انوری کر بود از مهنه منم از شیراز

İtibār-ı şādef ez nisbet-i dūrrest velī

¹⁶⁶ tutuḳ:-T.

Enverī ger büved ez Mihne menem ez ūirāz

İtibār-ı şadef zātī degül belki dürre nisbetledür yaʿnī dürr andan zühür itmekledür. Öyle olucağ Enverī eger Mihneden ise ben dağı ūirāzdanım pes Enverīniñ [T 49^a] Mihnevī olması zāt-ı Enverīye şereflih olmaz belki zāt-ı Enverī Mihneden olmağla Mihne şerefďardur. İmdi Enverī Mihnevī ise bende ūirāzdanım benim dağı şerefim zātīdür yoğsa ūirāza nisbetle degüldür belki ūirāzī olduğum ūirāza şereflihdir.

کنم از مائده معنویش مهمانی
ازرقی کر بسر خوان وجود اید باز

Konem ez māʿide-i maʿneviş mihmānī

Ezrakī¹⁶⁷ ger be ser-i ħʿān-ı vüçüd [M 41^b] āyed bāz

Ezrakī ūarā-yı ʿAcemiñ müteğaddimindendür. Ezrakī¹⁶⁸ eger ser-i süfre-i vüçüda geri gelürse ben anı māʿide-i maʿnevīden konuğlarım yaʿnī dağı Ezrakīniñ kām-ı tabʿı çeşide olmadığ aqvāt-ı nādire-i māʿide-i meʿānī ile itʿām iderim ziyāfetlerde eʿime-i nādire-i nāçeşide olması maʿlūmdur

عرفی این طرز سخن حد تو نبود لیکن
مدحت شاه زبان تو چنین کرده دراز

ʿUrfī in tarz-ı suğen ħadd-i to nebūd līkin

Midğat-ı şāh zebān-ı to çonīn kerde dirāz

Fağriyye beytlerinden soñra selefle daʿvā-yı küstāğāne-i tesāvīden ʿözr ħʿāhāne dir ki ʿUrfī egerçi bu tarz söz senüñ ħaddiñ olmaz lākin senüñ zebāniñı [T 49^b] midğat-ı ħazret-i şāh her dü serā böyle dirāz eylemişdir yaʿnī senüñ ol sulğānı sitāyişgerliğiñ bāʿiş-i daʿvā-yı tesāvī-i selef olmışdur.

تا گهی رو بفر از ارد و گاهی بنشیب
بهر احداث حوادث فلک دائره ساز

پیکر خصم ترا خاک برد سر بنشیب
دشمن جاه ترا دار کند رو بفر از

Tā geħī rev be firāz āred u gāħī be nişīb

¹⁶⁷ Ezrakī : Enverī M.

¹⁶⁸ Ezrakī ūarā-yı ʿAcemiñ müteğaddimindendür Ezrakī: -M.

Behr-i iḥdāş-ı ḥavādiş felek-i dāire-sāz

Peyker-i ḥaşm-ı torā ḥāk bored ser be nişīb

Düşmen-i cāh-ı torā dār koned rû be firāz

Tā şerīṭa-i duʿādur dāʿiresāz devvār maʿnāsınadur. Baʿde edāʿ-ı maşlahatü'n-naʿt bir ḳānün-ı ḳaşīdeperdāzān ʿUrfī-i suḥendān ḥazret-i memduḥuñ ḥaşm-ı bīāşl u bednesline duʿāʿ-ı ʿaleyh idüp dir ki tā ki devvār olan felek biemr-i Ḥālīka [M 42^a]¹⁶⁹ iḥdāş-ı ḥavādiş için gāh yüzini firāza ve gāh nişībe eyleyüp yaʿnī devr-i ḥareket eyleye. Ḥāk senüñ ḥaşmıñın serini nişībe iletün ve senüñ ʿizz u cāhıñın düşmeni rüyını dār-ı firāza eylesün yaʿnī ḥaşm için ʿalā-ṭarīḳi-l-hezl ve-l-istihzā demek ister ki çünkü [T 50^a] ḥaşmıñ senüñ cāhıña ḥased idüp rütbe-i ʿaliyye taleb eyler. Pes ḥaşmıñ serfirāz olsun ammā anı serfirāz eyleyen yine kendi maşlûb olduğı dār olsun. Temmü'l-şerḥü'l-ḳaşīde bi ʿavnullāhi teʿālā el-melikü'l-mennān¹⁷⁰

fāilātün fāilātün fāilātün fāilün

ای مرا بر زشتی اعمال نومیدی گواه

دورم از حسن عمل چون رو سفیدی از گناه

Ey merā ber ziştī-i aʿmāl-i nevmīdī govāh

Dürem ez ḥüsn-i ʿamel çün rû sefidī ez günāh

Ey, aşlında egerçi lisān-ı ehl-i Fürsde ḥarf-i nidādur lākin bu maḥalde edāt-ı teʿessüf u tefeccuʿ olan ey vāydan muḥaffedür. Ziştīde, yā maşdariyyedür. Hemze izāfet içündür. Nevmīdīde vü rusefidīde daḥı yālar maşdariyyelerdür. **Maḥşül-i beyt:** ʿUrfī-i nāmurād kendi bed ḥallığından nāle vü feryād idüp dir ki ey vāy baña ki benüm aʿmālimiñ ziştligi üzre bende olan nāümīdlik guvāhdur. Ben ḥüsn-i ʿamelden dürem beyāzü'l-vech olmaḳlıḳ günāhıñ [M 42^b] zātından dūr olduğı gibi.

صورت امید می بینم چون آب موج زن

بس که می افتد ز شرمم ریشه در نور نگان

Şüret-i ümīd mībīnem çün āb-ı mevczen

Bes ki mioftad zi şermem reʿşe der nūr-ı nigāh

¹⁶⁹ DK: Kendi āḥvalinden şekve vü iʿtirāf maḥllinde nāümīdlik şiddet-i ḥavf maʿnāsınadur yoḥsa yeʿs-i küllī maʿnāsına olmaḳ olmaz zīrā الا من كفر و الياس küfrdür.

¹⁷⁰ Temmü'l-şerḥü'l-ḳaşīde bi ʿavnullāhi teʿālā el-melikü'l-mennān: -T.

Bisyārī-i evzārıma şerm u hayā [T 50^b] itduğumden nūr-ı nigāhıma ol kadar raşse düşer ki şuret-i ümīdimi āb-ı mevczen gibi müteharrik u bīşebāt görürem. Hīn-i hicābda aşhāb-ı haclet¹⁷¹ şiddet-i infi‘alden nazarendāz oldukları eşyāyı müteharrik u raşšenāk gördükleri erbāb-ı şerm ‘indinde bedīhīdür. Aşlı budur ki farṭ-ı infi‘āl nefis-i insānīden galeyān-ı derūn hāşıl olup peyāpey teşā‘ud-ı ebhireden nūr-ı nigāh raşsedār olur. Ancak hūsn-i gālaṭ idüp nāzır-ı eşyāyı müteharrike vü muṣṭaribe zann eyler.

کر بصورت کاه را کویم که همرنک منی

کهر با چون مردم چشم بتان کردد سیاه

Ger be şuret kâh rā gūyem ki hemreng-i menī

Güher bā çün merdom-i çeşm-i bütān gerded siyāh

Bu rû siyāhlık ile eger berk-i kâhe disem ki benim hemrengimsiñ bu kavlimden güher bāmüte‘essir olup maḥbūblarıñ ḥadeka-i ‘aynı gibi kararup siyāh olur. Berk-i kâh ile kāhrübānıñ münāsebeti beyāndan müstağnīdür.

میل فعل زشت را با طبع من امیزش است

وین شبیه ربط کفرست و مکافات اله

Meyl-i fi‘l-i zişt rā ba ṭab‘-ı men āmīziş est

Vīn şebīh-i rabṭ-ı küfr est u mukāfāt-ı ilāh

172 āyet-i kerīmesi mażmūnı [M 43^a] üzere cenāb-ı Ğaffār celle ‘azametihî cemī‘-i evzārı isteduginden ‘afv ider. İllā küfr u şirki ‘afv itmez ‘adem-i kudretinden degül belki ḳazāsı bunuñ üzerine olduğındandır. Çünki bir muḳteżā-yı va‘īd-i ilāhī mükāfāt-ı Rabb-i müntakimiñ küfr u şirke böyle rabṭı vardır. Küffār şaḳarmaḳarr-ı mu‘azzib olmaḳ emr-i muḳarrerdür. Bināen‘alā-zālik nāzım dir ki benim ṭab‘ımıñ meyl-i fi‘l-i ziştile eyle āmīziş u iḥtilāṭı vardır ki bu ḥālet-i āmīziş u iḥtilāṭ meyl-i nefis ile günāhuñ birbirinden ‘adem-i infikāklarından bi‘aynihi rabṭ-ı küfrile mükāfāt-ı ilāh gibidür.

ور بعصیان در نمی اویزم از بی قوتیست

وین بعینه چون حریص شهوتست و ضعف باه

Ver be ‘işyān dernemīāvīzem ez bīḳuvvetīst

Vīn bi‘aynihi çün herīş-i şehvetest u za‘f-ı bāh

¹⁷¹ aşhāb-ı haclet: -M.

¹⁷² “Allāh, kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz, bundan başkasını dilediğine bağışlar.” Nisa, 4/48.

Bu beyt beyt-i evvelden neş'et iden su'āl muḳaddemde cevābdur.¹⁷³ Su'āl bu ola ki çünki senüñ ṭab'ıññ meyl-i fi'l-i ziştile tā bu ḳadar ḫalṭesi vardur niçün mürtekb olmazsuñ? [T 51^b] Cevāb virtür ki eger ben 'iṣyāna āviziş itmez isem ol benim ṣalāḫ-ı ḫālimden degildür belki bende bu meyl-i fi'l-i zişt variken günāhdan perhizim bi'aynihi ḫırş-ı ṣehvetle za'f-ı bāḫ gibidür. Ya'nī bīḳudret olduḡumdandır nitekim Mevlānā Celāleddīn, [M 43^b] Meṣnevīde buyururlar (nefs ejderhāst ū key morde est) نفس اژدرهاست او کی مرده است از غم و بی التی افسرده است ez ḡam bi'āletī efsurde est). 'Urfiññ bīḳuvvetliginden murādı ḳuvvet-i nefṣāniye degül belki ḳuvvet-i māliyye vü cāhiyyedür. **Meāl-i beyt:** Bedḫāllıḡına bir gūne daḡı itirāfdur.

ای که داری نامه اعمال را از فعل زشت
چون مصیبت خانه عاشق زدود دل سیاه

چهره را از آب یاقوت ندامت بر فروز
چون کل روی دلارایان ز تشویش نگاه

Ey ki dārī nāme-i a'māl ra ez fi'l-i zişt
Çün muṣībet ḫāne-i 'āṣıḳ zudūd dil-i siyāḫ

Çehre rā ez āb-ı yāḳūt-ı nedāmet berfürüz
Çün gol-ı rüy-i dilārāyān zi teşvīş-i nigāḫ

Bu ḳıṭ'ada egerçi ebyāt-ı sālifeye rabṭ ile nāzım kendi nefesine ḫiṭāb itdi dimek de [T 52^a] rāstdur. Lākin bu ma'nā hem a'lādur ki nāzım irāde-i ḫayr lilḡayr ṭarīki ile her sāmi' u ḳarī na'ṭe ḫiṭāb idüp dir ki ey ol kimse ki fi'l-i ziştten nāme-i a'māliññ muṣībethāne-i 'āṣıḳ dūd-ı dilden siyāḫ oldıḡı gibi tīre dutarsañ āb-ı yāḳūt nedāmetden ya'nī eşk-i ḫünīnden çehreñi ṣu'lelendürür teşvīş-i nigāhdan dilāralarıñ gül-i rüy-i ṣu'lelendüḡi gibi. Teşvīş-i nigāhdan murādı 'uṣṣāḳ-ı maḫābībe ḫiddet ile nazar itdigde nigāḫ-ı 'āṣıḳdan dilberān maḫcüb-ı ḫacilnāk olup ruḫlarınuñ al renk [M 44^a] olmasıdır. Lākin zann olunur ki bu ḫālet zamān-ı 'Urfīde olmaḡ gerek fī zamāninā külhene girseler yüzleri ḳırmıza beñzer.

مرحبا نیک امدی ای یأس تا بیرون دهم
کریه کرمی که شوید تیره کی را از کنه
Merḫabā nīk āmedī ey ye's tā bīrūn dehem

¹⁷³ su'āl-i muḳaddemde cevābdur: -M.

Girye-i germī ki şūyed tīregī rā ez günāh

Merḥabā ey ye's! Ey geldiñ tā ki taşra virem bir ıssı giryeyi ki [T 52^b] tīreligi günāhdan yuya. Mübālağa andadur ki günāhı benden yumağ degül belki günāhıñ kendüsini yuyup günah siyāh iken beyāzı'l-vech olur.

حبذا ای نوبهار عجز کز تأثیر تو

معصیت را میدهد آمرزش از طرف کلاه

Ḥabbezā ey nevbahār-i 'acַz kez te'sīr-i to

Ma'şiyet rā mīdehed amirziş ez taraf-i külāh

Ḥabbezā ey nevbahār-ı 'acַz ki senüñ te'sīriñden ma'şiyetiñ taraf-ı külāhından mağfıret biter. 'Urff-i üstād dergāh-ı Bārīde 'abd kendü kuşurın añlayup 'acַz göstermesin nevbahāra teşbīh ider. Meşelā arz-ı kıble'r-rebī' meyyite vü bītarāvet olup kıdüm-ı mevsim-i rebī' ile rüy-ı zemīn nice pürsebbe vü ezhar olursa 'abdi pürkuşūr dağı ezhar-ı ibādātdan teḥıdest olup germiyet-i āteş-i nefis u hevāyla arz-ı yābis şeklinde iken dergāh-ı mevlāda kendü 'acַzin i'tirāf idicek ol şāhib-i 'acַziñ eylediği ma'şiyeti taraf-ı külāhından [T 53^a] güyā ezhar-ı [M 44^b] mağfıret-i ilāhī demīde olur.

هان سمند اهسته ران ای گمره ناهوشمند

منحرف میتازی و مستی و تاریکست راه

Hān semend aheste rān ey gomreh-i nāhūşmend

Münḥarif mītāzī vü mestī vü tārīkest rāh

Hān, edāt-ı tenbīhdür. Rān, sürmek ma'nāsına olan rānīdenden emrdür. Münḥarif, mu'avvec ma'nāsınadır. Mītāzī vü mestīde yālar ḥiṭāb içündür. Bu beytle beyt-i evvel gibi nefisine yāḥūd sāmī' u kıriye ḥiṭāb el virür. **Maḥşül-i beyt:** Āgah ol ve semend-i nefsiñi aheste sür ey 'aķılsız olan gümrāh ki sen egri yola yürürsüñ ve mestsiñ ve tārīķ dağı muzlımdür. Dimek ister ki ey nefis-ı zālüm u cehül bir kışi ki egri gide ve mest-i lāya'ķıl ola ve yol dağı karañu ola anıñ ḥāli nice ise senüñ bu revişinde ḥāliñ böyledür imdi agāh ol.

میتوان کردن تلافی عمر ضایع کرده را

کر ز نو برک کیه تازه کردد برک کاه

Mītevān kerdē telāfī ömr-i zāyi' kerde rā

Ger zi nev berg-i giyāh-ı tāze gerded berg-i kāh

Nāzım [T 53^b] ta'lıq-i muḥāl-i bi'l-muḥāl idüp kendü nefsine ḥiṭāben dir ki bu ṭarīq-i hevāda zāyi^c olan ömrüñ telāfisin eylemek mümkindür. Eger quruyup bīneşv u nemā qalan berg-i kāh yeñiden berg-i giyāh-ı tāze olursa pes bu nice muḥāl ise ol daḥı öyle muḥāldür.

شاهد معنی عیان و من بصورت ملتفت

ای درون جهل خون وی روی نادانی سیاه

Şāhed-i ma'nā 'ayān u men be şūret mültefit

Ey derūn-ı cehl [M 45^a] ḥūn vey rūy-i nādānī siyāh

Egerçi izāle-i ḥacb-i zūlmānī-i nefsāniyye iden 'ārif-i billāhıñ dīde-i sırr-ı ḥaḳā'ıqbīnīne şāhid-i ma'nā 'ayāndur. Ben ise mültefit olmağla müşāhede-i şāhid-i ma'nādan dūrum ey bu benim cehlimiñ derūnı ḥūn ve bu bende olan nādānlıgıñ rūy-ı siyāh olsun.

بسکه بی تأثیر ضایع کشت در دیر مجاز

کریهای تلخ شام نالهای صبحگاه

بعد از این در معبدی نالم که بیمنت نهند

کوهر کام ابد در دامن تأثیر آه

حالتی یابم که از تکفیر من کافر شوند

کر تراود از زبانم لیس فی دلقی سواه

Bes ki bīte'sīr zāyi^c geşt der deyr-i mecāz

Giryehā-yı telḥ-i şām u nālehā-yı şubḥgāh

Ba'd ez in der ma'bedī nālem ki bīminnet nehend

Gevher-i kām-ı ebed der dāmen te'sīr-i āh

Ḥāletī yābem ki ez tekfīr-i men kāfir şevend

[T 54^a] Ger terāved ez zebānem لیس فی دلقی سواه

Bu ebyāt mezāq-ı şūfiyye üzeredür mecāze deyr didügi ḥubb-ı māsivāullāh 'indlerinde ḥaḳīqate nazaran bütperestī gibi olduğundandır. لیس فی دلقی سواه didügi Bāyezīdūñ ḥīn-i

istiğrākda bīhodluđıla tefevvūh idüp لیس فی جبتی سوی الله¹⁷⁴ didügi kelām-ı gāmızdur ki fitneengiz-i enām olmışdur. **Maḥşül-i beyt:** Deyr-i mecāzda yaʿnī ḥubb-ı māsivāullāhda çok giryehā-yı telḥ-i şām ve çok nālehā-yı seherī bīteşīr olup yaʿnī bir şeyi müffid ve müntic olmadığı hāde zāyiʿ oldı. Min baʿde bir ʿibādetgāhda [M 45^b] añlayayım ki bīminnet u bīricā koyarlar. Gevher-i murād-ı ebediyyeyi teşīr-i āhımıñ dāmenine ve bir ḥālet bulayım ki eger istiğrāk-ı envār-ı tecellīyātdan Bāyezīdvār lisānımdan لیس فی جبتی سوی الله terāviş iderse ḥīn-i bīhodī vü nāhūşmendīde bu ḳavliñ [T 54^b] benden şudūrı sebebiyle beni tekfīr idenleriñ kendileri tekfīr oluna yaʿnī demek ister ki bīhod u mużtarr olduđı hāde bu gūne kelām-ı tefevvūh idenin bīhūş u mecbūrлуđuna nazaran şerʿde tekfīr olunmaz. Zīrā el-mecbūr-ı maʿzūrdu meger ki baʿde'l-maḥvu şaḥve geldikde bu ḳavliñ ḳāʿili ḥīn-i istiğrākda didigi ḳavlden tāʿib u müstağfir olmayup belki muşirr olursa ʿālem-i ʿaql ki maḳām-ı şerʿdür. Pes maḳām-ı şerʿde böyle didigi eclden ḳāʿil tekfīr olunur. İllā lāyaʿkıl mertebesinde olana ḥükm-i şerʿ müterettib olmaz bināen ʿalā hāzā'l-aşl demek ister ki çünki ḥīn-i istiğrākda ḥükm-i şerʿ üzerine cārī olmayan kimesneyi tekfīr ideniñ küfr kendüye rücuʿ iderse pes imdi ben daḥı bīhodluđıla böyle disem beni tekfīr ideniñ küfr kendüye rāciʿ olacađ bir ḥālet [M 46^a] bulayım. El-ḥāşıl gerek maḥven gerek şaḥven bu gūne şaḥiyyāt tefevvühinden ʿibād-ı müʿmīni [T 55^a] Bārī Teʿālā ḥıfz eyleye zīrā bu gūne kelām bāʿiş-i şerr u şūr ve şerʿen ve ḫariken nāmaḳbül u mahcürdur.

مقصدت درست عرفی کرباین ره میروی

کام همت را روایی باید از امداد شاه

Maḳşadet dūr est ʿUrfī ger be ʿīn reh mīrevī

Kām-ı himmet rā revāyī bāyed ez imdād-ı şāh

Bu beyt güriz-i naʿtdür. Ey ʿUrfī maḳşadıñ ve sermenzil-i murādıñ ıraḳdur eger bu yola giderseñ imdi senüñ himmetiñ adımına imdād-ı şāhdan bir revālık gerekdür ki nihāyet maḫlaba vāşıl olasın yoḫsa kendiligle olmaz.

قهرمان عرش مسند داور امی لقب

صورت مرأت معنی معنی صنع اله

Ḳahramān-ı ʿarşmesned dāver-i ümmī laḳab

Şuret-i mirʿāt-ı maʿnī-i maʿnī şunʿ-ı ilāh

¹⁷⁴ “Cübbemin içinde Allāh’tan başkası yoktur”, Yılmaz, age, s. 459.

Ümmü-ş-şey³ aşıldır. Pes Sulţān-ı enbiyāya ümmī demek aşlū¹-mümkināt demek olur egerçi okuyup yazmayup anadan doğduğu gibi kalana dağı dirler. Bu beyt āgāz-ı na⁴tdür. **Mahşūl-i beyt:** Ol şāh didigim qahramān-ı ‘arşmesneddür dāver-i ümmī laqabdur ve ma⁵nā mira⁶tuñ şūreti ve hāzret-i Şāni⁷ciñ şun⁸ınuñ [T 55^b] ma⁹nāsıdır. Ya¹⁰nī maḥlūqāt serāpā elfāz gibi olup ol sulţān-ı bihīn ma¹¹nā gibidür zīrā mümkināta min ciheti¹²-icād ‘illet-i gā¹³ıyyedür şallallāhu te¹⁴ālā ‘aleyhi ve sellem.¹⁷⁵ [M 46^b]

کر محیط رای او بر چرخ کردد موجزن

دامن موجش بروبد چهره خورشید و ماه

Ger muḥīṭ-i re¹⁵y-i ū ber çarḥ gerded mevzen

Dāmen-i mevceş berūbud çehre-i hūrşīd u māh

Eger ol memdūḥuñ re¹⁶y-i deryāsı çarḥ üzre mevzen olursa ol mevciñ taraf-ı ‘ālīsi çarḥdan ileri gidüp cānib-i esfelī ki dāmen-i mevcdür. Cebhe-i hūrşīd u māhı süpürür. Rūbud egerçi süpürmek ma¹⁷nāsınadır lākin bu maḥalde cārūb süpürmesi gibi süpürmek murād degüldür belki tavīlū¹⁸-z-zeyl olanlarıñ dāmenlerine tūlden kināye idüp yiri süpürür dirler. Şu ma¹⁹nāya olsa münāsib görünür ḥāşıl-ı ma²⁰nā deryā-yı ‘ilm-i şerīfi muḥīṭ-i zīr u bālā-yı āsumāndur demek olur.

در شب معراج کین یکتای بی شبه و نظیر

جامه صورت زدوش افکند در ارامگاه

زان کسی محرم نبود اندر حریم ایزدی

تا بود و هم غلط بین درامان از اشتباه

Der şeb-i [T 56^a] mi²¹‘rāc kīn yektā-yı bīşebh u naẓīr

Cāme-i şūret zi dūş efkend der ārāmgāh

Z’ān kesī maḥrem nebūd ender ḥerīm-i İzdī

Tā büved vehm-i gālaṭbīn der amān ez iştibah

Vāhime didikleri kuvvet-i dimāgıñ küllīsinde müterettibdür lākin bu kuvvete āḥz olan dimāgdan tecvīf-i evsaṭıñ āḥiridür. Bu bir kuvvetdür ki ma²²‘ānī-i cüz²³ıyye ki bi²⁴-z-zāt maḥsūsa olmaya belki maḥsūsatan ba²⁵zı şe²⁶y vāsıtasıyla maḥsūsa ola anları idrāk eyleye. Meşelā

¹⁷⁵ şallallāhu te²⁷ālā ‘aleyhi ve sellem: -T.

‘adāvet ü [M 47^a] şadākat gibi ki anlar maḥsūslar degillerdür lākin ‘adüvv-ü şadīḳ maḥsūslardır. Pes bu maḥnalar bunlardan ḥāşılan ve müntezi‘andur. Eger bu kuvvet olmasa koyun kūrda ‘adāvet añlayup gürizān ve kendi kuzusından şadākat añlayup meyl-i küllī ile aña verzān olmaz idi. Bu beytde arāmgāhdan murād Resūl-i Ekremiñ rüy-i arzda olan [T 56^b] maḳām-ı şerīfidür. Cāme-i şūretden murād cism-ı nazīfidür. ‘Urfī ḥakīm meşrebdür. Ḥükemā-yı ṭabī’iyyin ise eflāk ḥarḳ u iltiyām ḳabul itmez dirler. Öyle olcaḳ ‘Urfī miḥrāciñ rühānī olmasına zāhibdür. Vücūd-ı şerīfi zemīnde kendü maḳāmında koyup ve rūḥı ile miḥrāc itdi dimek ister diyü ba‘zı kimesne bu maḥalde güft u gūlar iderler. Lākin leyse’l-emr kezālik belki arāmgāhdan murād ‘arş-ı ‘azamdur ḫatta şāhib-i enfa‘ bir ḥadīs-i şerīf rivāyet ider Resūl-i Ekrem şallāhu te‘ālā ve sellem buyururlar ki muḥaddeb-i ‘arşa vuşülümde Rabbim ḥavāssımı tebdīl eyledi. Pes ‘arş-ı ‘azama varınca cesed-i şerīfleri ile ḫareketlerine söz yokdur. Ḥattā [M 47^b] ḫaremullāhdan Mescid-i Aḳşāya dek ḫareket-i cesedānīleri Ḳur‘ān-ı Kerīmde Sūre-i İsrāda سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ¹⁷⁶ āyet-i kerīmesiyle sābitdür. [T 57^a] Zīrā ‘abd lafzı şer‘en rūḥ-ı ma‘a’l-cesede ıtlāḳ olunur ve istiḫāle-i Kureyş ki şiddet-i inkārdur. Miḥrāc-ı nebī-yi Ekrem şallallāhu ‘aleyhi ve sellem cesedle olduğına şāhiddür zīrā miḥrāc-ı rühānī olsa bir ferd istiḫāle itmez idi. Mescid-i Aḳşādan sidretü’l-müntehāya varınca miḥrāc-ı cismānīleri Muḫyī’s-Sünne ḫazretleriniñ Kitāb-ı Meşābīḫlerinde Katādeden ve Katāde Enes bin Mālikden ve Enes bin Malik, Malik bin Şaşa‘adan rivāyet itdügi ḥadīs-i ṭavīl ile sābitdür. Bu ḥadīs-i şerīf envā‘-ı eḫādīs-i nebiviyeden ḥadīs-i şāḫīḫ olup ve bu ḥadīs-iñ medlūli olan seyr-i melekūtuñ münkiri mübtedi‘dür ve ‘arş-ı a‘zamdān öte ‘ālem-i lāmekāna cesed-i şerīfleriyle miḥrācları envā‘-ı ḥadīs-i peygamberīden ḫaber-i vāḫidde sābit olmaḡla ehl-i sünnetden daḫı ba‘zı iḫtilāf idüp ‘arşdan öte lāmekāna rūḫiyle vaşl oldılar diyü ḳīl u ḳāl [T 57^b] itmişlerdür. [M 48^a] Pes ber minvāl-i meşrūḫ ‘Urfī arāmgāhdan ‘arş murād idüp ‘arşdan öte rūḫla vardılar lāmekānda miḥrācları rūḫile vāḳi‘ oldu dimek ister. Bu taḳdīrce miḥrāc-ı cismāniye münkir olmaz ve bu ḳıṭ‘ada arāmgāhdan murād rüy-i zemīnde olan maḳām-ı şerīfleri olmasına delālet ider bir ḫarf¹⁷⁷ yokdur ve ‘arş-ı ā‘zam murād olunmasın men‘ ider bir lafz yokdur. Pes imdi reh-i rāst dururken ṭarīḳ-i mu‘avvece zehābkār nāşavābdur. **Maḫşūl-i beyt:** Dimek olur ki şeb-i miḥrācda ol bī‘adīl olan Ḥabīb-i Ḥudā-yı celīl cāme-i şūretini ya‘nī cism-i şerīfini dūş-i rūḫundan arāmgāh-ı ‘arşda bıraḳdıḳda ol sebebden ḫarem-i ilāhīde bir kimesne maḫrem degül idi ki tā

¹⁷⁶ “Kulunu, gecenin birinde yürüten (Allāh), her türlü ayıp, kusur ve eksikliklerden uzaktır.” İsrā, 17/1.

¹⁷⁷ ḫarf: lazf M.

vehm-i ğalaṭbīn iştibāhdan [T 58^a] emīn ola. Bu maḥalde tedkīk u taḥkīk olunmaḳ lāzımdur evvelā. Baʿzı küstāḥān bīedebāne ḥalt idüp ḥāşā sümm-i ḥāşā taraf-ı Bārī ile Resūl-i Ekrem şallallāhu ʿaleyhi ve sellem cānibinde müşābehet añlañmayup vehm-i iştibāhdan emīn olsun içün bir kimse maḥrem olmadı dimekdür diyü yave söylerler ve nice [M 48^b]¹⁷⁸ kimesneler baʿzı mutaşavvıfa aḳvāl-i zāʿifesine zāhib olup neticesi ḥulūl u ittiḥādī iḳtizā iden¹⁷⁹ vaḥdet mülāḥazasun itmişler ḥāşā murād bu daḫı degüldür. Zīrā Allāh ḳadīm ḥādişe ne ḥāl u ne maḥall olur ve ḥazret-i Bārī ki vācibü'l-vücūddur. Vācib-i mümkin ile ittiḥād ḳavli daḫı beyyinü'l-butlāndur ve bu ḳavle zāhib olanlarıñ ḳavli bāṭılların ʿUrfīniñ kelāmında olan iştibāh lafzı menʿ u redd eyler. Zīrā faraḳı şeyʿān mütteḥidān veyāḥūd ḥāl u maḥall olsalar iştibāh nerede ḳalur. Çünki bu güne iddiʿā-i vaḥdetden ittiḥād u ḥulūl [T 58^b]¹⁸⁰ lāzım gelür. Lāzım u melzūm ikisi daḫı bāṭıllardur. Pes bu maḥalde vehm cānibinden iştibāhı ancak taraf-ı rūḥ-ı Muḥammedīde bulup maʿnā-yı metin u raşīn oldur ki Ḥabīb-i Ḥudā Muḥammed Muşṭafā ʿaleyhi mine's-şalāvā inmāhā ol ʿālem-i lāmekāna vardıḳda nūr-ı cemāl-i ilāhī rūḥ-ı faḫr-i kāʿināta öyle iştirāk eyledi ki farṭ-ı işrāk tecellī-i Raḥmānīden āyā rūḥ-ı Muḥammedī fenā-yı muṭlaḳa mı erdi yoḳsa nevʿ-i beḳā var mıdur diyü vehm-i iştibāhdan emīn olsun içün kimesne ol [M 49^a]¹⁸¹ ʿālemde maḥrem olmadı demek olur. Bu maḥalde vehm didiḳü ise bir iddiʿāʿı sözdür yoḳsa melekūtda vehm olmaz ḳanda ḳaldı ki lāḥūt u ceberūtda ola zīrā vehm aşḫāb-ı nāsūtūndur fe'fhem.

سایه یزدانی و انوار سیماییت دلیل

¹⁷⁸ DK: Ve eger dünyevī ise şūfīye-i müteşerʿīn-i keşereḥümullahi fī'l-ʿālemīniñ vaḥdet didükleri nedür cevāb-ı esah budur. Bunların vaḥdet didüklerinden murādları ʿabd şerʿe kemāl-i inḳıyād u bisyār mücāhedātdan soñra ʿabd kendüni ve eneiyyetini belki cemīʿ-i eşyāyı celāl-i Bārī ḳatında müstehlek ve fānī müşāhede idüp ʿilme'l-yakīn degül belki ʿayne'l-yakīn ve ḥaḳḳe'l-yakīn sırr-ı lāmevcüde illāllah kendüye aşīkār olmasun murād iderler. Lākin bu maʿnā-yı ʿazīme kālib-ı elfāz tengdür pes baḫt-ı vaḥdet lāyık degüldür.

¹⁷⁹ iḳtizā iden : añlayan M.

¹⁸⁰ DK: Neşāfī Efendi merḥūmuñ Ebyāt-ı Müşķile Şerḫinde ḳıṭʿa-i mezbūreye şerḫi bu vechiledür ki leyle-i miʿrācda Sultān-ı enbiyā şallallāhu teʿālā ʿaleyhi ve sellem arāmgāh-ı ʿarşda cāme-i şūreti terk itdüklerüñ ḫikmeti ol idi ki ḥarīm-i İzdīde ki ḳāb-ı ḳavseyndür tā bir kimse maḥrem olup vehm-i ğalaṭbīn iştibāha düşmeye vehme cāʿizdür ki böyle bir iştibāh gele ki ruḳyet-i Bārī ʿacebā muḳābeledede mi vāḳiʿ oldı ya bālada mı oldı bu güne ruḳyet ise mekān iḳtizā eyler. Ḥudā ise mekāndan münezzeḫdür intehā.

¹⁸¹ DK: ʿArabistān aḳālīm-i ḥārreden olup ve anda olan aḳvāmıñ istirahatleri ekşeriyā zılda olmaḳla rāḫat ḳuvvetiyeyi zıllıla taʿbīr iderler ḫattā Ḳurān-ı Kerimde farṭ-ı rāḫatdan kinaye idüp وَدُخِلْتُمْ ظِلًّا ظَلِيلًا buyurmışlardır.

داور کونینی و انواع احسانت کواه

Sāye-i Yezdānī vü envār-ı sīmāet delīl

Dāver-i kevneynī vü envā^c-ı ihsānet güvāh

Yezdānīde ve kevneynīde yālar hıtab içündür. Sen [T 59^a] sāye-i Yezdānīsīñ ve envār-ı sīmāñ dağı delīldür ve dāver-i kevneynīsūñ ve envā^c-ı ihsānīñ aña şahiddür. Sāye-i Yezdānī didügi hāşā Bārī Te[‘]ālā cism olup ve sā’ir ecsām gibi zıllı olduğundan degüldür belki bir kavı-i mecāzīdür ki yine Resūl-i Ekremīñ ارضه السلطان ظل الله في 182 kavı-i şerīflerinden meḥūzür. Resūl-i Ekremīñ ‘alā kavlü’ş-şurrāh bu kavıdan murād-ı şerīfleri sāyenişin olan meşakḳat-ı ḥarāret-i şemsden nice emīn olursa ḥimāye-i sultānda bulunanlar dağı iddiādan vesā’ir meşakḳ-ı dünyeviyyeden öyle emīnlerdür diyü tecevüz murād itmişlerdür. Pes Ḥabīb-i Ekrem şallallāhu ‘aleyhi ve sellemiñ ise dünyāda şer^c-i şerīfi ile ve ‘uḳbāda şefā^c-at-ı şerīfeleri ile rāhat [M 49^b]¹⁸³ resān-ı ‘ālemīyān olmaları nezd-i ehl-i imānda bīreyb u gümāndur اللهم يسر لنا شفاعته¹⁸⁴

عرش بینم بر فلک یاتتخت جاهست بر مکان

اسمان بر عرش بینم یا ترا بر تختگاه

‘Arş bīnem ber felek yā teḥtet cāh est ber mekān

Āsumān ber ‘arş bīnem yā torā ber teḥtgāh

‘Arşı felek üzre mi görürem yoḥsa senüñ cāhuñ taḥtun mekān üzre mi görürem asumānı ‘arş üzere mi görürem yoḥsa seni taḥtgāh üzre mi görürem. El-ḥāşıl demek ister ki eflāk üzre olan ‘arş didükleri midür yoḥsa senüñ mertebe-i ‘āliyeñüñ taḥtı midür ki eflākdan ‘ālī ḳonmuşdur ve ol ‘arş üzere olan ‘azīm-i şānda āsumān midür yāḥūd señ misün ki taḥtuñ üzre oturusañ. Ḥāşıl-ı kelām cenābıñuñ rütbe-i ‘āliyesi ol perdededür ki eflāk üzre olan ‘arş güyā senüñ rütbe-i cāhıñuñ kürsīsidür demek ister.

دست خفظت بهر چابک خیزی و بر بستکی

بر میان شعله بر بندد نطق از برک کاه

Dest-i ḥıfzet behr-i çāpukḥīzī vü ber bestegī

Ber miyān şu^cle berbended niṭāk ez berk-i kah

¹⁸² “Sultan, yeryüzünde Allāh’ın gölgesidir”, Yılmaz, *age*, s. 614.

¹⁸³ DK: Bu maḥalde ‘arşdan murād kürsī-i ‘azamet u cāh olmak ruşendür zīrā kürsī añup ‘azamet murād olunmasuni وسع كرسيه السموات ayet-i kerīmesi tefsīrinde Şehābeddīn-i merḥūm ‘azīm tafşıl itmişdür.

¹⁸⁴ “Allāh’ım, şefatimi kolaylaştır.”

Senüñ hıfzuñ eli çāpukh̄izlik ve berbestelikden ötüri şuʿleniñ [T 60^a] beline berg-i kâhdan kuşak bağlar yaʿnī şuʿle berbeste olup dağulmasun ve çāpukh̄iz olsun diyü kuru otdan şuʿlenüñ beline kuşak bağlasa dest-i hıfzuñda ol hâlet vardur ki [M 50^a] berk-i kâhiñ muḳârenet-i şuʿleye tâbı yoğ iken ol berk-i kâh şuʿleden mutazarrır olmaḳ degül belki niṭāḳvār şuʿleye bāʿiṣ-i çāpukī ve berbestegī olur.

شاخ شاخ و برک برکش جمله برهم ریختند

تا ز ناغ همتت کفتیم طوبی را کباه

Şāḫ ṣāḫ u berk berkeş cümle berhem riḫtend

Tā zi bāğ-ı himmetet goftīm ṭübā rā giyāh

Ṭübāya tā ki senüñ bāğ-ı himmetüñden bir giyāhdur didük tevāzuʿundan ve sürürundan ṣāḫ ṣāḫ ve berk berki cümle birbiri üzerine döküldüler.

شاهد عدلت بدست خلق در ایوان دهر

سنبل و ریحان فشانند فتنه را در خوابگاه

Şāhid-i ʿadlet be dest-i ḫulḳ der eyvan-ı dehr

Sonbol u reyḫān feşānd fitne rā der ḫʿābgāh

Senüñ ʿadliñ maḫbūbı ḫüsn-ı ḫulḳı eliyle eyvān-ı dehrde [T 60^b] sünbül u reyḫān saçup fitneyi ḫʿābgāhında ziyāde uyudur. Zīra nāʿimiñ eṭrāfına revāyiḫ-i laṭife şāḫibi şüküfe saçılma nāʿim şemm itdükçe ol revāyiḫ tertīb-i dimāğ idüp nevm-i nāʿimiñ izdiyādına bāʿiṣ olur.

توشه کیر انتفاع از ریزش جود وجود

خوشه چین ارتفاع از ریزش جاه تو جاه

Tūşe gīr intifāʿ ez rīzeş cūd-i to cūd

Ḥūşeçīn irtifāʿ ez rīzeş cāh-ı to cāh

Tūşe azıḳdur. Ḥūşeçīn, başak düşiriciye dirler. İrtifāʿ-ı memleket maḫşüle dirler. **Ḥāşıl-ı maʿnā** bu oldur ki senüñ şehā vü cūduñ [M 50^b] ¹⁸⁵ rizesünden cūd-ı muṭlaḳ intifāʿ tutar ve senüñ cāhiñüñ rīzesinden cāh-ı muṭlaḳ ḫūşeçīn irtifāʿ olur yaʿnī maḫşül cāhiñdan müntefiʿ olur.

از خیال هیبتت اندیشه میرد در ضمیر

وز نشاط استانت سجده رقصد در جباه

Ez ḫayāl-i heybetet endīşe mīred der zemīr

Ve zi neşāt-ı āsitānet secde raḳşed der cibāh

¹⁸⁵ DK: iştibāh egerçi şüphelenmek maʿnāsınadır lākin tezyīn dest-i merḫamet-i ḫazretten melaḫāt āḫz itmekle yeʿse hissinde rūy-i ümīd müşābehet ḫāşıl olmaḳ irādesine göre maʿna verilmişdür.

Senüñ heybetüñi mülâhaza vü hayâl itmeden fikr-i insânı zihinde olur ve senüñ âsitânuñ neşâtından sâcidlerüñ alnında secde raķş ider. [T 61^a]

بسکه دست رحمت ارایش هر چهره کرد
عشق میورزد بحسن یأس امید اشتباه
Bes ki dest-i raḥmet āra-yiṣ-i her çehre kerd
‘Aşķ mīverzed be hüsn-i ye’s ümīd-i iştibāh

Yā Resūlullāh senüñ merḥametüñ eli ol ḳadar her çehreyi arāyīṣ eyledi ki ‘aşķ ümīde müşābih olan ye’siñ ḥüsnüne özenir. Ya’nī ye’s şöyle ḳabīḥ iken senüñ dest-i merḥametüñ her çehreyi öyle müzeyyen itmīşdür ki ye’süñ veç-i kabīhi melīḥ olup vech-i ümīde müşābih olmagla ‘aşķ ye’süñ ḥüsnüne mā’il olur dimek ister.¹⁸⁶

با ازل کوید ابد کین ناامید از ساحلست
کر کند در بحر علمت جوهر اول شناه
Ba ezel guyed ebed kīn nāümīd ez sāḥil est
Ger koned der baḥr-i ‘ilmlet cevher-i evvel şināh

Eger senüñ ‘ilmüñ deryāsunda ‘aql-ı evvel şināverlik murād eylese ezel ebede dir ki bu cevher-i evvel nāümīd-i sāḥildür zīrā deryā-yı [M 51^a] ‘ilm-i nebevīnüñ kenārı vü ḥaddī yoḳdur ki cevher-i evvel kenāre res ola.

ای که از احوالم اکاهی مهل جان مرا
همچو سعیم در حصول طاعت و عفوت تباه
Ey ki ez aḥvālem āgāḥī mehil cān-ı mera
Hemçü sa’yem der ḥuşūl-i [T 61^b] ṭā‘at u ‘afvet tebāh

Ey memdūḥ-ı güzin sen ki ḳuvvet-i mu‘cizeñle benim aḥvālimden bāḥabersüñ ḥuşūl-i ṭā‘at u ‘afvuñda benim sa’yim tebāh olduḡı gibi ya’nī ‘afva bā‘iṣ ṭā‘ate sa’y idüp kemāl-i edāya ḳādir olmayup sa’yim tebāh olduḡı gibi benim cānımı daḡı böyle tebāh ḳoyma şefā‘at idüp sebab-i ‘afv ol.

میتراود اب شوره تیره بختم کر کسی
تا ابد در ساحت تحت الثری میکند چاه
Mīterāved ābşore tīre-i baḥtem ger kesī
Tā ebed der sāḥt taḥte’s-şerā mīkoned cāh

¹⁸⁶ dimek ister: -T.

Abşore terāviş eyler eger benim tîre-i bahtımı bir kimsene sâha-i tahte's-şerâda tâ ebed çâh
 kazarsa.

سینه مدرا الف بشکافد و بیرون چهد

چون در اثتای پریشانی نویسم مداه

Sîne-i medd râ elif beşikâfed u bîrûn çehed

Çün der esnâ-yı perîşânî nüvisem medd-i âh

Çünkü esnâ-yı perîşânîde medd-i ah yazım elif-i âh şıçrayup sîne-yi meddi şikâf eyleyüp ve
 yarup taşra olur.

یوسف نفس مرا زاسیب اخوان دور دار

کین حسودان مروت سوز بااین بیکناه

بافربب غول همرازند در راه سلوک

بافساد کرک انبازند در نزدیک چاه

Yūsuf-i nefsi merā zi āsīb-i ihvān dūr dār

Kīn ḥasūdān mürüvvetsüz [T 62^a] bā ĩn bîgūnah

Bā ferīb-i gūl hemrāzend der rāh-i sülūk

Bā fesād-i gürg enbāzend der nezdīk-i çāh

Benüm nefsi nāṭıqam Yūsufi fitne-i ihvāndan dūr tut ki [M 51^b] bu mürüvvetsüz olan
 ḥasūdlar ya'ni nefsi emmāre ve div rāh-ı sülūkda ferīb-i gūla hemrāz u nezdīk-i çāhda fesād-
 ı güрге enbāzlardur ki beni berzah-ı ma'āşīye ilkā ile ihlāk iderler. Gūl didigi zu'm-ı cūhhāl-ı
 'arab üzre emerr-i ğıylān didükleri ḥasıñ dibinden zühür idüp tenhārev olan aşhāb-ı tarīki
 yoldan azdurup ihlāk iden cine dirler. Gürgden ise murādı gürg-i Yūşuf 'aleyhi's-selāmdur ve
 nefsi u dive ihvān didügi kendiden 'adem-i infikāklarına bināendur nitekim qardaş qardaşdan
 münfekki olmaduğı gibi.

تا اسیران محبت را بجولانگاه دوست

احتمال سجده کردن مضرست اندر جباه

احتمال روسفیدی دور باد از دشمنت

جز بدرکاه تو سایید چهره در عزر کناه

Tā esīrān-ı muḥabbet rā be cevelāngāh-ı dūst
İḥtimāl-i secde kerden muzmir est ender cibāh

İḥtimāl-i rüsefīdī dūr bād ez doşmenet [T 62^b]

Coz be dergāh-i to sāyed çehre der ‘özt-i günāh

Tā, şerīḩa-i du‘ādur ba‘de edā-yı maşlahatü'n-na‘t bedḩ‘āh peygāmbere du‘ā-yı ‘aleyh idüp dir ki tā ki cevālāngāh-ı dostda muḥabbet esīrleri cebhelerinde secde-i ta‘zīm itmek iḥtimālī muzmirdür. Senüñ düşmenüñden rüsefīdlik iḥtimālī dūr olsun. ‘Özt-i günāh vaḩtinde senüñ dergāhuñdan ğayrıya eger çehresin sürüp ma‘zaretcüy olursa. [M 52^a] Temmet-i bi‘avnilāh

Dil levḩin idüp ḩubb-ı sivādan sāde

İtdi anı hem ‘aşḩuñ için āmāde

Senden şıla-i naḩd-i şefa‘āt ister

Şerḩ eyledi çün na‘tiñi Himmetzāde

SONUÇ

Şeyh Abdullâh Efendi adıyla da bilinen Himmetzade Abdî, Bayramiyye tarikatı şeyhlerinden Himmet Efendi'nin oğludur. 17. yüzyıl ve 18. yüzyılın ilk çeyreğinin, ünlü mutasavvıf, şair ve bestekârlarından ve aynı zamanda da ünlü bir hattatıdır. Velud bir şair olan Himmetzade Abdî, edebi kişiliğinin yanında döneminin güçlü bir hatibidir. Saray ile yakın ilişkilerde bulunmuş, ordu vaizliği yapmıştır.

Klasik şerh edebiyatımızın önemli bir halkasını oluşturan Urfî-i Şirazî metin şerhleri, 17. yüzyıldan itibaren oldukça rağbet gören şerhlere aittir. Kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre ülkesinde pek fazla itibar görmeyen Urfî, Türk şair ve şarihler tarafından itibar görmüştür. Şarihlikteki maharetini ispat etmek çabasında olan müellifler, Hind üslubunun önemli temsilcilerinden olan Urfî'nin şiirlerini tercih etmekle göstermişlerdir. Bu tercihin diğer bir sebebi de Hind üslubu ile kaleme alınan bir manzumeyi okuyucunun mana vermekte müşkile düşmesi, istiare ve mazmunlar, muğlak ifadeler, derin ve metafizik anlatımlar dolayısıyla metni, şerhe muhtaç kılmıştır. Kütüphanelerin yazma eserler koleksiyonlarına bakıldığında, mühüm bir yer tutan Urfî şerhleri için birçok sebep sayılabilir. Divan şerhleri, gazel ve kaside şerhleri veya manası müşkil görülen beyitlerine yapılan şerhler arasında en çok gazel ve kasidelerine şerhler yapılmıştır. Şerh edilen bu kasidelerde, genellikle naat ve tevhid türlerindeki kasidelerdir.

Çalışma konumuz olan Urfî'nin ikisi tevhid ikisi naat olan dört kasidesinin şerhinde, şarih her ne kadar teşrih sebebini açıklamasa da, Urfî hakkında Anadolu'da çıkan asılsız söylentilere karşı bir koruma olduğu sonucuna varılabilir. Çünkü döneminde yazılan kaynaklardan edinilen bilgilere göre Urfî-i Şirazî'nin itikadının ehl-i sünnet üzere olmadığı ve Kızılbaşlıkla itham edildiği görülmektedir. Elbetteki Himmetzade Abdî'nin şerh sebebi sadece bu değildir. O bir tarikat şeyhidir ve medresede Arapça ve Farsça tahsil etmiştir. Almış olduğu bu eğitim, velud bir şair olan Himmetzade'nin bu dillerde herhangi bir eser vücuda getirmesine kafi gelmese de, şerh için kafi olduğunu okuyucuya göstermek istediği anlaşılabilir.

Himmetzade Abdî, şerhini klasik şerh metodu ile kaleme alır. Çok yönlü ve kültür seviyesi yüksek bir müellif olduğu şerhinde istifade ettiği ilimlerden anlaşılmaktadır. Himmetzade'nin şerhi, uyguladığı bu metod ile tek düze tercüme bir eserden farksız olan birçok şerhden ayrılır.

KAYNAKÇA

Kitaplar, Tezler, Makaleler

- Ahmet Cevdet Paşa- Fuat Paşa, *Kava'id-i Osmaniyye* (haz., Nevzat Özkan), Ankara, TDK Yay., 2000.
- Ahmet Cevdet Paşa, *Tertib-i Cedid Kava'id-i Osmaniyye* (haz., Esra Karabacak), TDK Yay., Ankara, 2007.
- Ahteri Mustafa Muslihuddin el-Karahisari, *Ahteri-yi Kebir*, (haz., Ahmet Kırkkılıç, Yusuf Sancak) TDK Yay., Ankara, 2017.
- Baram, Ömer, *Himmetzade Abdî ve Gencine-i İ'caz İsimli Mesnevisi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fatih Üniversitesi, 2000.
- Bilgegil, M. Kaya, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, Salkımsöğüt Yay., Erzurum 2015.
- Birişik, Abdülhamit, "Katade b. Diame", 2002, *DİA*, İstanbul, C. 25, s. 22.
- Bolay, Süleyman Hayri, "Adem", *DİA*, İstanbul, 1988, C. 1, s. 358.
- Bolelli, Nusrettin, *Arapça Sarf İlmi*, İFAV Yay., İstanbul, 2010.
-, *Farsça Dilbilgisi (Nahiv ve Sarf)*, İFAV Yay., İstanbul, 2011.
-, *Belagat Beyan-Meani-Bedi İlimleri Arap Edebiyatı*, İstanbul 2009.
- Bursalı Mehmed Tahir Bey, *Osmanlı Müellifleri* (haz., A. Fikri Yavuz, İsmail Özen), Meral Yay., İstanbul, 1972, C. 2.
- Canan, İbrahim, "Enes bin Malik", *DİA*, İstanbul, 1995, C. 11, s. 234-235.
- Ceylan, Ömür, *Tasavvufi Şiir Şerhleri*, Kapı Yay., İstanbul 2007.
- Çakan, İsmail L., "Cabir b. Zeyd", *DİA*, 1992, C. 6, s. 537.
- Çaldak, Süleyman, "'Urfi-dânlar Arasında 'Urfi'nin Bir Beytinde Geçen " 'Abes " Kelimesi Üzerine Tartışmalar", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2005.
- Çiftçi, Faruk, "Hassan b. Sabit'in Hz. Peygamber İçin Söylediği Mersiyeler", *KSÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2004.
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Aydın Kitabevi Yay., Ankara, 2016.
- Dilçin, Cem, *Yeni Tarama Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara, 2013.
- Duru, Necip Fazıl, "Şiraz'dan Hindistan'a Örf'nin Sergüzeşti ve Klâsik Türk Şiirinde Örf-i Şîrâzî", *Bilig*, S. 26, Anlara, 2003.
- Ece, Selami, *Vamık u Azra*, Atatürk Üniversitesi Yay., Erzurum, 2017.
- Elmalı, Hüseyin, "Hassan b. Sabit", *DİA*, İstanbul, 1997 C. 16, s. 399.
- Ergun, Sadeddin Nüzhet, *Türk Musikisi Antolojisi*, İÜ Yay., İstanbul, 1942, C. 1.

- Erkaya, Musa, “Mesabihu’s- Sünne’nin Bazı Hadisler Çerçevesinde Ömer el-Kazvani’nin Risalesine İbn Hacer el-Askalani’nin Cevapları”, *İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 2006.
- Erzen, Mehmet Halil, *Divan Şiirinde Mitolojik ve Efsanevî Şahısların Kullanımına İyi Bir Örnek: Nev’izâde Atâyî Divanı*, 2013.
- Gölpınarlı, Abdulkaki, *Yunus Emre ve Tasavvuf*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1961.
- Gözitok, Mehmet Akif, *Tellizade Vehbi ve Urfî Şirazî Şerhi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Erzurum, 2017.
-, “Urfî-i Şirazî’nin Hayatı, Eserleri, Edebî Şahsiyeti ve Edebiyatımıza Yansımaları”, *ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 7, Erzurum, 2018.
- Gül, Halim, "Ceride-i Süfiyye'de Hocazade Ahmed Hilmi Bey'in Bazı Süfi Biyografileri", *İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, Ankara, 1999
- Gümüş, Sadreddin, “Cürcani”, 1993, İstanbul, *DİA*, C. 8.
- Gündüz, İrfan, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, Seha Nşr., Ankara, 1984.
- Harman, Ömer Faruk, “İsa”, *DİA*, 2000, C. 22, s. 473.
- İsen, Mustafa, “Abdî”, *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, AKMB Yay., Ankara, 2002, C. 1, s. 24-25.
- İslamoğlu, Abdulmecit, *Himmetzade Abdullâh(Abdî)*, Hayatı, Eserleri ve Divan-ı Nu’ut’u (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003.
- İsmail Belig, *Nuhbetü’l-Asar Li-Zeyli Zübdeti’l-Eşar*, (haz., Abdülkerim Adbulkadiroğlu), AKMB Yay., 1999.
- Kanar, Mehmet, *Büyük Farsça-Türkçe Sözlük*, Say Yay., İstanbul, 2016.
- Karabey, Turgut, Atalay, Mehmet, *Şerh-i Bazı Kasâ'id-i Urfî*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yay., Erzurum, 1998.
- Karadaş, Cağfer, “Ali el-Kari’nin Hayatı, Selef Akidesine Dönüş Çabası ve Eserleri”, *Uludağ Üniversitesi*, 1993, C. 5.
- Kılıç, Hulusi, “Tâcü’l-luğa”, *DİA*, İstanbul, 2010, C. 39, s. 356.
- Kurtuluş, Rıza, “Örfî-i Şirazî”, *DİA*, C. 34, s. 96.
- Lutfullâh b. Ebu Yusuf el-Halimi, *Lügat-ı Halimi*, (haz., Adem Uzun) TDK Yay., Ankara, 2013.
- Mehmed Siraceddin, *Mecma-i Şuara ve Tezkire-i Ubeda*, (haz., Mehmet Arslan), Kültür ve Turizm Bakanlığı, e-kitap, 2018.
- Menemenlizade Mehmet Tahir, *Osmanlı Edebiyatı Belagat*(haz.: M. Fatih Köksal, Vedat Ali Tok), Kurgan Edebiyat Yay., Ankara 2013.

- Midhat, Sadullâh, *Türkçe Yeni Sarf ve Nahiv Dersleri*, (haz., Tuncer Gülensoy, Mustafa Fidan), Ankara, TDK Yay., 2004.
- Mirzazade Mehmed Salim Efendi, *Tezkiretü'ş-Şuara*, (haz., Adnan İnce), Kültür ve Turizm Bakanlığı, e-kitap, Ankara, 2018.
- Mutçalı, Serdar, *Arapça- Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yay., İstanbul, 2015.
- Müstakimzade Süleyman Sadeddin, *Tuhfe-i Hattâtin*, (Nşr., İbnü'l-emin Mahmut Kemal), İstanbul Devlet Matbaası, İstanbul, 1928.
- Özcan, Nuri, “Abdî”, *DİA*, 1988, C. 1, s. 74.
- Pala, İskender, *Divan Şiiri Sözlüğü*, Akçağ Yay., Ankara.
- Redhouse, James W, *Müntahabât-ı Lügat-ı Omaniyye*, (haz., Recep Toparlı, Betül Eyövge Yılmaz, Yaşar Yılmaz) TDK Yay., Ankara, 2016.
- Sağman, Şengül, *Müstakimzade'nin “Mecmua-i İlahiyyat” Adlı Güfte Mecmuası* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001.
- Salih Suruç, *Peygamberimizin Hayatı*, Nesil Yay., İstanbul, 2019.
- Saraç, M.A Yekta, *Klasik Edebiyat Bilgisi*, Gökkuşbu Yay., İstanbul 2016.
- Seyid Hasan Rızayi, “*Miftahu's-Sade*” Adlı Manzum Kaside-i Bürde Şerhi, (haz., Hasan Cankurt), Kültür Yay., Aksaray, 2015.
- Şahinoğlu, M. Nazif, *Farsça Gramer Sarf ve Nahiv*, Kitabevi Yay., İstanbul, 1997.
- Şeyhi, *Vekâyi'u'l-Fuzala*, (haz., Ramazan Ekinci), TYEKB Yay., İstanbul, 2018, C. 3.
- Tapsız, Meliha, *Bolulu Himmet, Divan, Manzum Tarikatname, Adab-ı Hurde-i Tarikat*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995.
- Tayşi, M. Serhan, “Abdullâh Efendi”, *Hilyetü'l-Evliya Sıfatü's-Safve*, Sebat Yay., İstanbul, 2008, C. 8, s. 287.
- Uludağ, Süleyman, “Bayezid-i Bistami”, *DİA*, İstanbul, 1992., C. 5, s. 238.
- Uşşakizade, *Zeyl-i Şaka'ik*, (haz., Ramazan Ekinci), TYEKB Yay., İstanbul, 2017.
- Uymaz, Türkan, “Sûfî Tabâkât Kitaplarından “Sefîne-i Evliyâ-yı Ebrâr, Şerh-i Esmâr-ı Esrâr” da İsmi Geçen Mûsikîşinâslar”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 2018.
- Yıldırım, Nimet, *Fars Mitoloji Sözlüğü*, Kabalcı Yay., İstanbul, 2006.
-, *İran Mitolojisi*, Pinhan Yay., İstanbul, 2015.
- Yılmaz, Mehmet, *Kültürümüzde Ayet ve Hadisler*, Kesit Yay., İstanbul 2013.
- Yılmaz, Necdet, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, OSAV Yay., İstanbul, 2007.

Yılmaz, Ozan, *Urfi'nin Kasidelerine Yapılan Türkçe Şerhler*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.

Elektronik Kaynaklar

<http://nosokhan.com/Library> (E. T.: 03.05.2019).

<https://ganjoor.net/orfi/> (E. T.: 03.05.2019).

<http://www.kamus.yek.gov.tr/> (E. T.: 03.05.2019).

<http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/> (E. T.: 03.05.2019).

<http://kurandili.com/> (E. T.: 03.05.2019).

<http://quran.ksu.edu.sa/> (E. T.: 03.05.2019).

<https://www.parsi.wiki/fa/wiki> (E. T.: 03.05.2019).

